

**T.C.
ONDOKUZMAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**1997-2019 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE YÜKSEK
DİN ÖĞRETİMİ**

Doktora Tezi

Elif SOBİ

Danışman
Prof. Dr. Mevlüt KAYA

Samsun, 2020

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım “1997-2019 Yılları Arasında Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi” başlıklı doktora tezinin çalışmasının bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

01/06/ 2020



Elif SOBİ

TEZ KABUL VE ONAYI

Elif SOBİ tarafından hazırlanan “1997-2019 Yılları Arasında Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi” başlıklı bu çalışma, 29 /05 /2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : Prof. Dr. Mevlüt KAYA

Üye : Prof. Dr. Ali YILMAZ

Üye : Doç. Dr. İbrahim TURAN

Üye : Doç. Dr. H. Yusuf ACUNER

Üye : Doç. Dr. Macid YILMAZ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

___/___/___

Prof. Dr. Ali BOLAT

Enstitü Müdürü

ÖZET

1997-2019 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE YÜKSEK DİN ÖĞRETİMİ

Elif SOBİ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Doktora, Mayıs / 2020

Danışman: Prof. Dr. Mevlüt KAYA

Türkiye’de yüksek din öğretiminin tarihine baktığımızda cumhuriyet ile başladığı; ancak tam manasıyla üniversite bünyesinde bir yükseköğretim kurumu olarak kabul görmesinin yarım asırdan fazla bir süre sonra, 1982’de gerçekleştiği görülmüştür. 1949 yılında kurulan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yüksek din öğretimi için üniversiteleşmeye dair atılmış önemli bir adım olsa da mevcut tüm Yüksek İslam Enstitülerinin ve Erzurum Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’nin ilahiyat fakültesine dönüştürülmesiyle daha istikrarlı bir döneme geçilmiştir. Fakat bu dönem de uzun sürmemiş; 1990’ların sonuna doğru, ilahiyat fakülteleri için birçok şeyin yoluna girdiği bir dönemde, yaşanan postmodern darbe süreci ve buna bağlı olarak meydana gelen siyasi değişimler bu kurumları derinden etkilemiştir. Söz konusu süreç ile birlikte yeni sorunlar ile mücadele etmek zorunda kalan bu kurumlar, birtakım kısıtlamaların ve zorlamaların kıskacında eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.

2000’li yıllara gelindiğinde ise değişen siyasi yapı, yüksek din öğretimi kurumları için de birtakım değişiklikleri beraberinde getirmiş; bu sefer süreç tersine işlemeye başlamıştır. Bugün gelinen noktada yüksek din öğretimi yine eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürürken aynı zamanda birtakım sorunlar ve problemlerle mücadele etmek zorundadır. Her ne kadar 1990’ların sonundaki kısıtlamalar kısa bir süre içerisinde yerini ayrıcalıklara bırakmış olsa da bu kurumların sorunları azalmamış, sadece yön değiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: 28 Şubat postmodern darbesi, yükseköğretim, yüksek din öğretimi, din eğitimi, ilahiyat fakültesi.

ABSTRACT

HIGHER RELIGIOUS EDUCATION IN TURKEY

BETWEEN THE YEARS 1997-2019

Elif SOBİ

Ondokuz Mayıs University, Graduate Education Institute

The Department of Philosophy and Religious Sciences, Ph.D., May/2020

Advisor: Prof. Dr. Mevlüt KAYA

When we look at the history of higher religious education in Turkey it was the start of the republic; however, its acceptance as a higher education institution within the university took place in 1982, more than half a century after this. Although Ankara University Faculty of Theology, founded in 1949, was an important step towards university education for higher religious education, a more stable period has been started with the conversion of all existing higher Islamic institutes and Erzurum Atatürk University Faculty of Islamic Sciences into a theology faculty. But this period did not last long; towards the end of the 1990s, at a time when many things worked for faculties of theology, the postmodern coup process and the political changes that occurred accordingly affected these institutions. These institutions, which had to struggle with new problems with the mentioned process, continued their education activities with in some restrictions and enforcements.

In the 2000s, the changing political structure brought along some changes for higher religious education institutions; this time the process started to reverse. At the point reached today, while high religious education continues its educational activities, it has to struggle with some issues and problems at the same time. Although the restrictions in the late 1990s were replaced by privileges within a short period of time, the problems of these institutions did not decrease, only changed direction.

Key Words: February 28 postmodern coup, higher education, higher religious education, religious education, faculty of theology.

ÖN SÖZ

Din ve İlahiyat alanı, Cumhuriyet'in başından beri resmi ideoloji açısından hep sorunlu, sıkıntılı bir mesele olmuş, üzerinde çokça tartışmalar yapılmıştır. Osmanlı modernleşmesinin erken tarihlerinden itibaren dini muhtevalı hemen her konu hassas, netameli ve aynı zamanda paradoksal olarak algılanmış; Cumhuriyet döneminde ise kurucu irade ve siyasi merkezin din ve dindarlarla ilişkisi, en başından itibaren, kimi zaman paranoyaya varacak bir tehdit algısıyla sürmüş ve din eğitimi ve öğretimi irtica kalıpları içerisinde değerlendirilerek modernleşme yolunda ayak bağı olarak görülmüştür. Bu durum 28 Şubat sürecinde de kendini göstermiş; yaşanan siyasi gelişmelerden en çok etkilenen kurumlardan birisi ilahiyat fakülteleri olmuştur. Ancak bu durum 2002 sonrası değişen siyasi ortam ile birlikte 28 Şubat sürecinin tersi yönünde değişim göstermiştir. Buna bağlı olarak son dönemde ilahiyatlar ve diğer yüksek din öğretimi bu kurumları üzerine yapılan tartışmalar, Cumhuriyet sonrası veya 28 Şubat sonrası yapılmış tartışmalardan oldukça farklıdır.

1997-2019 yılları arasında yüksek din öğretiminde yaşanan gelişmeleri ele aldığımız bu çalışma temelde beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan giriş bölümünde araştırmanın problem durumu, amacı ve önemi ile yöntemi açıklanmaya çalışılmış; araştırma ile ilgili diğer kaynaklar tanıtılmıştır. “1997-2009 Yılları Arasında Yaşanan Gelişmeler Bağlamında Yüksek Din Öğretimi” başlıklı bölümde 1997 sonrası siyasi gelişmeler, eğitim alanında yaşanan gelişmeler ve yüksek din öğretimi alanında yaşanan gelişmeler açıklanmıştır. İkinci bölüm olan “2010-2019 Yılları Arasında Yaşanan Gelişmeler Bağlamında Yüksek Din Öğretimi” adlı bölümde de 2010-2019 yılları arasındaki siyasi gelişmeler kısaca açıklanmış, eğitim alanındaki değişimlere değinilmiş ve yüksek din öğretiminde değişim ve gelişim seyrine yer verilmiştir. Gerek “1997-2009” gerekse “2010-2019” yılları arasındaki gelişmelere yer verilen bölümde yüksek din öğretiminin geçirmiş olduğu değişimle birlikte, yaşamış olduğu problemler de dile getirilmiştir. “Türkiye’de Yüksek Din Öğretiminin Geleceği” başlıklı bölümde ise yüksek din öğretiminin geçmiş tecrübesinden hareketle zayıf ve güçlü yönleri ele alınmış, gelecekte onu bekleyen sorun alanları tartışılmıştır. Son bölümde ise araştırmanın sonuçları ve bu sonuçlar çerçevesinde birtakım öneriler sunulmuştur.

Uzun soluklu bir mesainin ürünü olan bu çalışmanın hemen her aşamasında bana her türlü katkıyı sağlayan kıymetli isimlere teşekkürü borç bilirim. Öncelikle doktora öğrenciliğimin ikinci yılından bu yana danışmanlığımı yürüten ve çalışmama önemli katkılar sunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mevlüt KAYA'ya müteşekkirim. Yine bilgi, tecrübe ve birikiminden her zaman istifade ettiğim ve her ihtiyaç duyduğumda derin akademik bilgisiyle bana yardımcı olan kıymetli hocam Doç. Dr. İbrahim TURAN'a da teşekkür ederim. Tez izleme komitemde olan ve çalışmanın bu aşamaya gelmesinde önemli katkıları olan Prof. Dr. Ali YILMAZ'a ve doktora savunma sınavımda görüşleri ile çalışmamın nihayete ermesinde desteklerini esirgemeyen hocalarım Doç. Dr. H. Yusuf ACUNER'e ve Doç. Dr. Macid YILMAZ'a teşekkürlerimi sunarım. Akademik hayatı tercih etmem noktasında elimden tutan ve her zaman yanımda olup, desteğini hiç esirgemeyen, kendisine her zaman minnet duyacağım değerli hocam Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ'ye de minnettarım.

Bu yorucu süreçte ne zaman ihtiyacım olsa yardımına koşan ve burada sayamayacağım kadar çok olan sevdiklerime; beni her zaman destekleyen ve beni kendilerine bile önceleyen ağabeylerime; hakkını asla ödeyemeyeceğim, maddi manevi her zaman arkamda olan Annem'e; zaman zaman ihmal etsem de kendisini, anlayışla yaklaşıp "tezin bitecek Anne" cümlesiyle bana güç veren biricik oğlum Arif Taha'ya; hep yanımda olan, anneliğimi ihmal ettiğim zamanlarda oğlum için hem anne hem baba olan ve bu konuda sonsuz anlayış gösteren eşim Furkan SOBİ'ye; bana inanan ve bu mutluluğumu görememiş olsa da sevgisinin hala güç verdiği kıymetli Babam'a sonsuz şükranlarımı sunarım.

Elif SOBİ

Samsun, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix

GİRİŞ

1. Problem Durumu	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	5
3. Temel Kavramlar	6
4. Araştırmanın Sınırlılıkları	6
5. İlgili Araştırmalar.....	7
6. Araştırmanın Yöntemi.....	10
a. Araştırmanın Kapsamı.....	10
b. Verilerin Toplanması ve Analizi.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

1997-2009 YILLARI ARASINDA YAŞANAN GELİŞMELER BAĞLAMINDA YÜKSEK DİN ÖĞRETİMİ

1.1. 1997-2009 Yılları Arasında Yaşanan Siyasi Gelişmeler	13
1.1.1. RefahYol Hükümeti Döneminde Yaşanan Gelişmeler ve Türkiye’yi 28 Şubat Sürecine Götüren Nedenler	14
1.1.2. 28 Şubat 1997’de Yapılan MGK Toplantısı ve MGK Kararları.....	20
1.1.3. 28 Şubat 1997 Sonrası Türkiye’de Siyasi Durum.....	25
1.2. 1997-2009 Yılları Arasında Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler.....	35
1.3. 1997-2009 Yılları Arasında Yüksek Din Öğretiminde Yaşanan Gelişmeler.....	42

1.3.1. 1997-2009 Yılları Arasında Yüksek Din Öğretiminde Yaşanan Sayısal Değişimler	45
1.3.2. 1997-2009 Yılları Arasında Yüksek Din Öğretiminde Yaşanan Yapısal Değişimler	49
1.3.3. 1997-2009 Yılları Arasında Yüksek Din Öğretiminde Uzaktan Eğitim Uygulamaları.....	66

İKİNCİ BÖLÜM

2010-2019 YILLARI ARASINDA YAŞANAN GELİŞMELER BAĞLAMINDA YÜKSEK DİN ÖĞRETİMİ

2.1. 2010-2019 Yılları Arasında Yaşanan Siyasi Gelişmeler	69
2.2. 2010-2019 Yılları Arasında Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler.....	73
2.3. 2010-2019 Yılları Arasında Yüksek Din Öğretiminde Yaşanan Gelişmeler.....	81
2.3.1. 2010-2019 Yılları Arasında Örgün Yüksek Din Öğretimindeki Sayısal Değişimler	81
2.3.2. 2010-2019 Yılları Arasında Örgün Yüksek Din Öğretimindeki Yapısal Değişimler	100
2.3.3. 2010-2019 Yılları Arasında Yüksek Din Öğretiminde Uzaktan Eğitim Uygulamaları.....	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE YÜKSEK DİN ÖĞRETİMİNİN GELECEĞİ

3.1. Yüksek Din Öğretiminin Sayısal Anlamda Geleceği.....	123
3.2. Yüksek Din Öğretiminin Yapısal Anlamda Geleceği.....	127
3.3. Yüksek Din Öğretiminde Uzaktan Öğretimin Geleceği	134
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	136
KAYNAKÇA	139
ÖZGEÇMİŞ.....	160

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
Akt.	: Aktaran
ANAP	: Anavatan Partisi
BÇG	: Batı Çalışma Grubu
Bkz.	: Bakınız
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
der.	: Derleyen
DGS	: Dikey Geçiş Sınavı
DKAB	: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
DSP	: Demokratik Sol Parti
DTP	: Demokratik Türkiye Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
ed.	: Editör
EMASYA	: Emniyet-Asayiş- Yardımlaşma Protokolü
FETÖ	: Fethullahçı Terör Örgütü
FP	: Fazilet Partisi
İDKAB	: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
İLİTAM	: İlahiyat Lisans Tamamlama
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi

ÖSYM : Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi

RP : Refah Partisi

s. : sayfa

SBS : Seviye Belirleme Sınavı

SP : Saadet Partisi

ss. : sayfadan sayfaya

STK : Sivil Toplum Kuruluşu

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TEOG : Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜSİAD : Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği

vd. : ve diğerleri

YÖK : Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

1. Problem Durumu

Dinin toplumu yapılandırma ve kontrol etmedeki gücü, onun siyasetle iç içe olması sonucunu doğurmuştur. Hatta siyasetin din üzerindeki ağırlığı, dinin siyasete olan ağırlığından daha belirgin bir hal almıştır. Cumhuriyet tarihi boyunca siyaset kurumunun din eğitime ve dini kurumlara müdahale etmesi bu durumun en önemli göstergesidir.

Din eğitimi ve öğretimi siyasal iktidarların ideolojik görüşleri doğrultusunda, onların uygulamalarından doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmiş ve ideolojik bakış açılarına göre şekillenmiştir. Dolayısıyla siyasal anlamda sürdürülemeyen istikrar din eğitiminde de birtakım çalkantılara sebep olmuştur. Bu çalkantılı durum, Cumhuriyet döneminde eğitim kademesinin her aşamasında görülmüştür.

Cumhuriyetin ilanından sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ile birlikte İstanbul'da Darü'l-Fünun'a bağlı bir İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Ancak bu fakülte eğitime çok uzun süre devam edememiş, 1933 yılında çeşitli gerekçelerle kapatılmıştır.¹

1949'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin açılması ile yüksek din öğretiminde yeni bir dönem başlamıştır. Ancak yeni açılan bu fakülte yalnızca genel lise mezunlarını kabul etmiştir. Zaten başlangıçta İmam Hatip Okulu yoktur. Fakat 1951 yılında İmam Hatip Okulu açıldıktan sonra da bu okulun mezunlarını kabul edilmemiştir.²

İlerleyen yıllarda, yeni açılan İmam Hatip Okulu mezunlarına yükseköğretim imkanı sağlayan bir kurum ihtiyacı hissedilmiş ve nihayet 1959 yılında ilk olarak İstanbul'da Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir Yüksek İslam Enstitüsü kurulmuştur. Bu kurum daha sonra farklı illere de açılmış ve sayıları giderek artmıştır.³ Aynı zamanda 1971 yılında Erzurum'da İmam Hatip Okulundan mezun öğrencilerin üniversiteye girmelerine imkan sağlayan İslami İlimler Fakültesi açılmıştır.⁴ Buna

¹ Nevzat Yaşar Aşıkoğlu, "Yüksek Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretimi", *Din Eğitimi El Kitabı* Recai Doğan ve Remziye Ege (ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 216.

² Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2015, s. 359.

³ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul 2014, s. 240.

⁴ Halit Ev, "Yükseköğretimde Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş (ed.), Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara 2012, s. 259.

göre 1982 yılına kadar üç değişik yüksek din öğretimi veren kurumun varlığından söz edebiliriz: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yüksek İslam Enstitüleri, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi. 1982 yılına gelindiğinde ise, 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu gereğince mevcut Yüksek İslam Enstitüleri ve İslami İlimler Fakültesi İlahiyat Fakültesine dönüştürülmüştür. Böylece yüksek din öğretimi kurumları yeniden yapılandırılmış, üç farklı kurum “ilahiyat fakültesi” adı altında toplanmıştır.

Yukarıda özetlendiği üzere, araştırmamızın kapsamı gereği ayrıntılı inceleyeceğimiz 1997-2019 yılları öncesinde de yüksek din öğretimi oldukça hareketlidir. Ülkede yaşanan siyasi gelişim ve değişimler paralelinde yüksek din öğretimi de gelişim ve değişim göstermiştir.

1997 yılı Türkiye’de din eğitiminin her kademesi açısından bir dönüm noktasıdır. Çalışmamızda incelediğimiz dönemin başlangıcı olarak aldığımız bu yılda Türkiye, 28 Şubat postmodern darbesi olarak adlandırılan siyasi gelişmeye sahne olmuştur. Bu darbenin toplumsal, ekonomik, askeri ve daha birçok alanda etkisi olmakla beraber en çok da eğitim alanında ciddi olumsuz etkileri olmuştur.⁵

Öncelikle 8 yıllık kesintisiz eğitimle birlikte İmam Hatip liselerinin orta kısımları kapatılmış, meslek liselerinin üniversiteye girişlerinde katsayı problemi ortaya çıkmıştır.⁶ Bu da İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin istedikleri yükseköğretim programını seçmelerinin önünü kapamıştır. Yüksek din öğretimi özelinde 28 Şubat sürecine bakıldığında ise, 1997 yılından itibaren İlahiyat Fakültesi sayısı ve bu fakültelere verilen kontenjan giderek azaltılmıştır. 1999 yılında ikinci öğretim programı da kapatılarak fakültedeki öğrenci sayıları da doğal olarak azaltılmıştır.⁷

Diğer yandan İmam Hatip Liselerinin yükseköğretime geçişlerinde uygulanan katsayıdan dolayı bu liselerin başarı oranları düşmüş, dolayısıyla ilahiyat fakülteleri de bu liselerden öğrenci kabul ettiği için, yüksek din öğretimindeki öğrenci profili de değişmiştir. İlahiyat fakültelerinin kontenjanları azaltıldığı için, başarılı ve kapasiteli öğrencilerin yüksek puanla girdiği bir yükseköğretim kurumu haline gelmiştir.

⁵ Mehmet Bahçekapılı, *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, İlke Yayınları, İstanbul 2012, ss. 61-75.

⁶ Mustafa Öcal, “İmam- Hatip Liselerinde Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş (ed.), Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 235.

⁷ Ev, “Yükseköğretimde Din Eğitimi”, s. 265.

Bir diğ er problem, 28 Şubat sürecinin etkisi ile ilerleyen yıllarda ortaya çı kmı ş olan başörtüsü meselesidir. Üniversitelerde ilahiyat fakülteleri de dahil olmak üzere tüm fakültelerde öğrenim gö ren kız öğrencilerin başörtülü olarak öğrenim görmeleri yasaklanmıştır.⁸ Bu durum mevcut kız öğrencilerin bir kısmının öğrenimine son vermesine veya başını açarak öğrenimini tamamlamasına sebep olmuştur. Üniversiteye yeni başlayacak bir kısım öğrenci ise, başörtüsü meselesinden dolayı ya yükseköğrenime hiç başlamamış ya da farklı bir ülkede öğrenim görmek durumunda kalmıştır.

Tüm bu gelişmelerle birlikte 1997’den sonra sürekli azalan öğrenci kontenjanları, 2004’den sonra giderek artmış ve söz konusu 23 yıl içerisinde yaklaşık altı katına çı kmıştır. Yine fakülte sayısı da 2007’den sonra 12 yıl gibi kısa bir zamanda yaklaşık dört kat artmıştır.

Yüksek din öğretimi tarihi açısından değ inilmesi gereken bir diğ er konu ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği programıdır. 1997’de Yükseköğretim Kurulu (YÖK)’ün aldığı bir kararla öğretmen yetiştirme konusunda yeni bir yapılanmaya gitmiştir. Bu yapılanmanın ilahiyat fakültelerine yansması ise fakültelerin “İlahiyat Lisans Programı” ve “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı” olmak üzere ikiye bölünmesi şeklinde olmuştur.⁹ Bu kararın öncesinde tek bir program ile hem ilköğretim hem de ortaöğretim için öğretmen yetiştiren ilahiyat fakülteleri, ilköğretim için öğretmen yetiştiren “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı” ve “İlahiyat Programı” olarak iki programa ayrılmıştır. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni veya İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri öğretmeni ihtiyacı ise, ilahiyat programından mezun olanlara Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağı lı olarak verilen Tezsiz Yüksek Lisans programında pedagojik formasyonun verilmesi yoluyla karşılanmaya çalışılmıştır.¹⁰ 1998’de öğrenci kabul eden 22 ilahiyat fakültesinden dokuzunun İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği programı 2006 yılına kadar eğitim-öğretim faaliyetlerini bu fakültelerde sürdürmüştür. 2006 yılında bu program ilahiyat fakültesi bünyesinden eğitim fakültelerine aktarılmış ve öğretmen yetiştiren

⁸ Ahmet Kuru, *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik- ABD, Fransa ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 190.

⁹ Şahin Kızılabdullah, “Dün, Bugün ve Gelecek Üçgeninde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Programları”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplu- Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/13, 2016, s. 32.

¹⁰ Ev, “Yükseköğretimde Din Eğitimi”, s. 265.

eğitim fakültelerinin bir bölümü olarak öğrenci almaya başlamıştır.¹¹ Daha sonraki yıllarda tekrar ilahiyat fakültesine aktarılmışsa da, 2014'den itibaren program tamamen kapatılmış, “İlahiyat Lisans Programı” ve “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı” şeklindeki ayrım sona ermiştir.¹²

Yüksek din öğretimi ile ilgili olarak değinilmesi ve incelenmesi gereken bir diğer mesele de İlahiyat Lisans Tamamlama (İLİTAM) programıdır. 1988'de din görevlilerinin niteliğini arttırmak amacıyla İlahiyat Meslek Yüksekokulları açılmasına karar verilmiştir. Ancak iki yıllık eğitim veren ve yalnızca Diyanet personelini kabul eden bu programdan istenilen verim alınamamıştır.¹³ 1998-1999 yılında İlahiyat Meslek Yüksekokulu uygulamasına son verilmiş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi işbirliği ile İlahiyat Önlisans Programı uygulaması başlatılmıştır. İşte İLİTAM da 2006 yılından itibaren İlahiyat Önlisans mezunlarının Dikey Geçiş Sınavı ile yerleştikleri lisans tamamlama programıdır. Öğrencilerin uzaktan eğitim ile öğrenim gördükleri bu program ilk olarak Ankara Üniversitesinde başlamış daha sonra birçok üniversitede açılmış ve halen de devam etmektedir. Buradan mezun olan öğrenciler örgün yükseköğretim kurumlarından mezun olan öğrenciler ile aynı statüye sahip olmuşlardır.¹⁴ 2019 yılı itibarıyla İLİTAM öğrenci sayısı yüksek din öğretimi kurumlarında örgün olarak öğrenimine devam eden öğrenci sayısı ile yarışır nitelik kazanmıştır.

Yukarıda Cumhuriyetin ilanından başlayarak günümüze kadar geçen süre içerisindeki yüksek din öğretimi uygulamalarından kısaca bahsedilmiştir. Bu tarihi seyre bakıldığında yaklaşık yüz yıllık dönemde yüksek din öğretiminin birçok değişim ve dönüşüme maruz kaldığı söylenebilir. Ancak özellikle 1997-2019 yılları arasında yaşanan değişim ve dönüşümlerin incelenmesi, gerek sonuçlarını tam olarak göremeyeceğimiz kadar yakın bir geçmiş olması, gerekse çok hızlı bir değişim süreci olması dolayısıyla oldukça önemlidir. İşte araştırmamızın temel problemi de “*Söz konusu dönem içerisinde yaşanan hızlı siyasi değişimlerin ve buna paralel olarak şekillenen eğitim politikalarının, din eğitime ve özellikle konumuz olan yüksek din*

¹¹ Bahçekapılı, *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, s.154.

¹² Kızılabdullah, “Dün, Bugün ve Gelecek Üçgeninde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Programları”, s. 33.

¹³ Öcal, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi*, ss. 399-401.

¹⁴ Nurullah Altaş, “Uzaktan Eğitim ve İlitam Uygulamalarının Geleceği Nasıl Olmalıdır?”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümleri- Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, 01-04 Haziran 2014*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, s. 397.

öğretimine yansımalarının neler olduğu, ne şekilde olduğu ve buna bağlı olarak yüksek din öğretimini nasıl bir gelecek beklediğidir.”

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

28 Şubat postmodern darbesi ile başlayan 1997-2019 yılları arasındaki 23 yıllık süreçte yüksek din öğretimi kurumları birçok açıdan değişikliğe uğramıştır. Din alanında hizmet edecek elemanların yetiştirildiği bu kurumlar, başlangıçta nitelik ve nicelik açısından olumsuz durumlara maruz kalırken, yaklaşık son on yıllık dönemde ise tam tersine nitelik ve niceliği artırmaya yönelik birtakım çabalara şahit olmuştur. Dolayısıyla 23 yıl içerisinde yüksek din öğretimine karşı tutumun farklılaşması gibi, onun problemleri ve sorunları da farklılaşmıştır. 28 Şubat sürecinin hemen sonrasında fakülte sayılarının azaltılması, öğrenci kontenjanlarının düşürülmesi gibi yüksek din öğretiminde yapılan kısıtlamalar sorun olarak dile getirilirken, bugün de nicelik olarak artışın, niteliği düşürmesi, öğrenci kalitesizliği, öğretim elemanı istihdam yetersizliği gibi sorunlar tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönem içerisinde yüksek din öğretiminde gerçekleşen değişim ve dönüşüm, onun sorunlarının ve problemlerinin de değişmesine sebep olmuştur. Bu noktada araştırmamızın en genel amacı; *“1997-2019 yılları arasında Türkiye’de yüksek din öğretimi konusunda gerçekleşen yasal düzenlemelerin sonucu olarak ortaya çıkan niteliksel ve niceliksel değişim ve dönüşümlerin neler olduğunu ve bunların olumlu-olumsuz sonuçlarını tespit ederek, bu sonuçlardan hareketle yüksek din öğretiminin geleceği ile ilgili öngörülerde bulunarak, birtakım çözüm önerileri sunmaktır.”*

Diğer yandan Türkiye’de yüksek din öğretimini çeşitli açılardan ele alan birtakım çalışmalar olmakla birlikte, 1997-2019 yılları arasındaki yüksek din öğretimi faaliyetlerini konu alan kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmaların bir kısmı ya yalnızca yüksek din öğretimini değil genel olarak Türkiye’de din eğitimi ve öğretimi faaliyetlerini incelemiş ya da yüksek din öğretimini daha dar bir zaman aralığında incelemiştir. Oysa yüksek din öğretiminin gelecekte daha iyiye taşınabilmesi, ancak tarihsel tecrübelerle, bugünkü durumu analiz eden bütüncül bir bakış açısıyla mümkündür. Ancak bu bakış açısı ile yerinde ve mantıklı öneriler sunulabilir. İşte araştırmamız da bu noktada önem kazanmaktadır.

3. Temel Kavramlar

Yükseköğretim: Milli eğitim sistemi içinde, ortaöğretime dayalı, en az dört yarıyılı kapsayan her kademedeki eğitim - öğretimin tümüdür.¹⁵

İlahiyat Fakültesi: Din görevlisi, öğretmen ve ilahiyat alanında araştırmacı yetiştiren, üniversiteye bağlı yükseköğretim kurumudur.¹⁶

Lisans: Ortaöğretime dayalı, en az sekiz yarıyılık bir programı kapsayan bir yükseköğretimdir.¹⁷

Önlisans: Ortaöğretime dayalı, en az dört yarıyılık bir programı kapsayan ara insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan veya lisans öğretiminin ilk kademesini teşkil eden bir yükseköğretimdir.¹⁸

Başörtüsü Meselesi: YÖK tarafından 15 Eylül 1997 tarihinde başörtülü öğrencilerin okullara alınmasını yasaklayan bir genelge yayınlanması ve kısa bir süre sonra bu yasağın tüm üniversitelerde uygulanmaya başlanması ile ortaya çıkan meseledir.¹⁹

İLİTAM: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi sorumluluğunda 2005-2006 yılında faaliyete başlayan ve aynı üniversitenin bünyesinde 2002 yılında kurulan Uzaktan Eğitim Merkezi ile işbirliği içerisinde yürütülen bir uzaktan eğitim uygulamasıdır. Bu uygulama, daha sonra birçok üniversitede bulunan uzaktan eğitim merkezleri ve ilahiyat fakülteleri ile yaygınlaştırılmıştır.²⁰

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

1997-2019 yılları arasında Türkiye’de yüksek din öğretimi inceleyen bu araştırma;

¹⁵ 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf>, (20.04.2018).

¹⁶ Halis Ayhan, “İlahiyat Fakültesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, ss. 70-72.

¹⁷ 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf>, (20.04.2018).

¹⁸ 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf>, (20.04.2018).

¹⁹ İsmail Akyüz, “Türkiye’de Dışlayıcı Laiklikten Pasif Laikliğe Geçiş Sürecinde Başörtüsü Yasağının Kaldırılması”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/11, 2016, ss. 75-76.

²⁰ Nurullah Altaş, “Türkiye’de Dinî Yükseköğretim Alanında Uzaktan Eğitimle İlgili Algı Sorunları ve İLİTAM Uygulamaları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 14/31, 2016, s.10.

1. Yüksek din öğretimin kurumları kapsamındaki önlisans ve lisans düzeyindeki programlar,
2. Yalnızca 1997-2019 yılları arasındaki yüksek din eğitimi ile,
3. Yüksek din eğitimi alanı ile ilgili hukuki düzenlemelerin ve mevzuat değişikliklerinin analiz edilmesi,
4. Bu verilerden ve analizlerden elde edilecek sonuçlardan hareketle geliştirilen önerilerle sınırlıdır.

5. İlgili Araştırmalar

Türkiye’de yüksek din öğretiminin söz konusu dönemini konu alan müstakil bir çalışma yoktur. Ancak yaşanan birtakım problemler göz önünde bulundurularak zaman zaman sempozyum ve çalıştaylar düzenlenmiş veya araştırma projeleri yapılmaya çalışılmış, böylece konu farklı açılardan ele alınmıştır. Bunlardan bir kısmı kitap haline getirilmiş veya raporlaştırılmıştır.

Konu ile ilgili zikredebileceğimiz çalışmalardan ilki Usta tarafından 2001 yılında yapılan “Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Kurumsallaşma ve Ekolleşme Sorunları” adlı çalışmadır.²¹ Teorik temeller olarak din ve din eğitimi kavramı açıklandıktan sonra araştırmanın asıl amacını teşkil eden saha çalışmasının verilerine yer verilmiştir. 198 soruluk bir envanter kullanarak Türkiye’de yüksek din eğitimi veren kurumların başarı ve verim derecesi ile, bu kurumların kurumsallaşma ve ekolleşme sürecinde rol alan kişilerin sosyo-kültürel yapıları, beklentileri, rehberlik durumu, iç ve dış iletişim ve etkileşim durumları ve sosyal süreçlere değer atıfları arasında nasıl bir ilişki olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Başka bir çalışma “Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)” başlıklı İLKE Derneği tarafından yapılan araştırmadır.²² Mehmet Bahçekapılı tarafından yapılan bu çalışma 2012’de yayınlanmıştır. Çalışmada öncelikle 28 Şubat postmodern darbe süreci ve bu sürecin din eğitimi alanına olan etkisi incelenmiş, sonrasında 28 Şubat sonrası din eğitiminin dönüşüm alanları olan Kur’an kursları, İmam Hatipler ve ilahiyat fakülteleri ele alınmıştır. Son bölümde ise 4+4+4 eğitim reformu ve din eğitimi alanına getirdiği yenilikler irdelenmeye çalışılmış, özellikle bu

²¹ Mustafa Usta, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Kurumsallaşma ve Ekolleşme Sorunları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2001.

²² Bahçekapılı, *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*.

bölümde ülkemizde din eğitimi alanında hizmet veren aktörlerle yapılan mülakat değerlendirmesine yer verilmiştir.

Konumuz ile ilgili bir diğer çalışma, “Yüksek Din Öğretimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri” başlıklı Türkiye İmam Hatipliler Vakfı tarafından Konya’da Din Eğitiminde Kalite Çalıştay-1’in raporudur. 2014 yılında gerçekleştirilen bu çalıştayın raporunda yüksek din öğretiminin misyonu ve vizyonu tartışılmış, güçlü yönleri ve zayıf yönleri belirlenmiş ve onu bekleyen fırsat ve tehditlere yer verilmiştir. Son olarak ilahiyat fakültelerinde kalitenin artırılması için birtakım öneriler sunulmuştur.

Çalışmamızda belirlediğimiz zaman aralığı dolayısıyla 28 Şubat sürecini konu alan yayınlar da ilgili literatür olarak belirtilebilir. Bu doğrultuda Eğitimciler Birliği Sendikası tarafından hazırlanan “Bir Daha Asla- 17 Yıl Sonra 28 Şubat” adlı raporu zikretmek gerekmektedir.²³ Raporda öncelikle 28 Şubat’ın unsurları olarak Sivil Toplum Kuruluşu (STK)’lar, Milli Güvenlik Kurulu (MGK), medya, yargı, bürokrasi gibi kavramlara değinilmiş, sonrasında ise 28 Şubat sayısal verilerden hareketle açıklanmaya çalışılmıştır.

28 Şubat süreci ile ilgili diğer çalışma ise, Gülmez tarafından 2014 yılında hazırlanan “28 Şubat 1997 Askeri Darbesi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri” başlıklı yüksek lisans tezidir.²⁴ Çalışmada Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ordunun özellikleri, asker-siyaset ilişkisi, askeri eğitim ve MGK’nın yeri ve önemi, 28 Şubat 1997 öncesindeki siyasi gelişmeler ve bu dönemde meydana gelen olaylar, 28 Şubat 1997 postmodern darbesinin Türk Eğitim sistemine etkileri, askeri yönetim ve eğitim konularına ayrıntılı olarak değinilmiştir.

Yine 2014 yılında İslami İlimler Araştırma Vakfı ve Erciyes Üniversitesi tarafından Kayseri’de düzenlenen “Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır?-Sorunlar ve Çözümler-“ başlıklı toplantı da araştırmamız ile ilişkili önemli kaynaklardan biridir. Bu çalışmada ilahiyatın amaçlarından; akademik yapılanması, bölümleri ve ana bilim dallarından; öğretim elemanlarının niteliğine ve İLİTAM uygulamalarına kadar yüksek din eğitimi ile ilgili önemli birçok konu tebliğ olarak sunulmuş ve tebliğler alanın uzmanlarınca derinlemesine müzakere edilmiştir.²⁵

²³ Memur-Sen, *Bir Daha Asla- 17 Yıl Sonra 28 Şubat- Rakamlarla 28 Şubat Raporu*, Ankara 2014.

²⁴ İsmail Gülmez, “28 Şubat 1997 Askeri Darbesi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri”, (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum 2014.

²⁵ *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümler-*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2015.

Mustafa Öcal tarafından yazılan “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi” de çalışmamız ile ilgili yayınlardan bir tanesidir.²⁶ Kitap, gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde tüm eğitim seviyelerindeki din eğitim ve öğretimini incelemeye çalışan kapsamlı bir çalışmadır. Konumuz ile ilgili olan “Ulum-ı Aliye-i Diniye’den İlahiyat Fakültelerine Yüksek Din Eğitimi ve Öğretimi” adlı bölümde Cumhuriyetten yaklaşık 2010 yılına kadar geçen süreç değerlendirilmiştir.

Demircan tarafından yapılan 2015 yılında yapılan “Türkiye’nin İlahiyat Sorunu” isimli çalışma da konumuz ile ilgili çalışmalardan biridir. İlahiyat sorununa bir tarihçinin bakışını ortaya koymaya amaçlayan; kişisel ve entelektüel değerlendirmelerden oluşan bu çalışmada cumhuriyet tarihi boyunca ilahiyatın karşılaştığı hemen her soruna yer verilmiştir.²⁷

2016 yılında Nazıroğlu tarafından yapılan çalışma da araştırmamız ile ilgili önemli kaynaklardan bir diğeridir. “Türkiye’de İlahiyat Eğitimi” başlıklı bu çalışmada ilahiyat eğitiminin sorun alanlarını ve bu alanlar üzerinde yapılan tartışmalar altı farklı temada ele alınmıştır. “Varlık Sebebi”, “Yapısal Durum”, “Kalite Durumu”, “Özerklik Durumu”, “Meşruiyet Durumu” ve “An’a ve Geleceğe Bakış” başlıklarında işlenmiş temalar hakkında ilahiyat fakültelerinde görev yapan hocalarla görüşmeler yapılmıştır. Farklı fakülte ve anabilim dallarından ve farklı unvanlardan 26 akademisyen ile yapılan bu görüşmeler neticesinde elde edilen veriler ışığında araştırmacı tarafından her temanın sonunda bir değerlendirme sunulmuştur.²⁸

Bu alanda yapılmış önemli bilimsel faaliyetlerden biri de Kasım 2017’de İstanbul’da Ensar Vakfı, Değerler Eğitimi Merkezi ve İstanbul Üniversitesi iş birliği ile gerçekleştirilen “Yüksek Din Öğretimi Kongresi”dir. Bu kongrede yüksek din öğretimi tüm boyutlarıyla incelenmeye çalışılmıştır. Konunun uzmanlarınca sunulan tebliğlerde ilahiyat fakültelerinin misyonundan, geçmiş dönem medrese eğitimine, din-devlet münasebetleri çerçevesinde yüksek din öğretiminden farklı ülkelerdeki yüksek din öğretimi uygulamalarına kadar birçok konuya değinilmiştir. Ancak sunulan tebliğlerin yer aldığı müstakil bir kitap henüz basılmamış, yalnızca bildiri özet kitapçığı yayınlanmıştır.²⁹

²⁶ Öcal, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi*.

²⁷ Adnan Demircan, *Türkiye’nin İlahiyat Sorunu*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.

²⁸ Bayramali Nazıroğlu, *Türkiye’de İlahiyat Eğitimi*, STS Yayıncılık, Ankara 2016.

²⁹ http://yuksekdinogretimi.com/Ozet-Kitapcik_Uluslararası-Yukse-Din-Ogretimi-Kongresi.pdf, (30.05.2017).

2019 yılının nisan ayında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Rektörlüğü'nün ev sahipliğinde gerçekleştirilen “Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi” çalıştayını konumuz ile yakından ilişkili faaliyetlerden birisidir. “Yüksek Din Öğretiminde Kurumsallaşma”, “Yüksek Din Öğretiminin Sosyo-Politik Boyutu” ve “Yüksek Din Öğretiminde Sorunlar” çerçevesinde yüksek din öğretiminin mevcut durumu, sorunları ve geleceği tartışılmıştır. Ayrıca çalıştayda sunulan tebliğlerin basılması da konumuza kaynaklık etmesi açısından önemlidir.³⁰

Yine 2019 yılında İnönü Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen “Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu” da bu konuda yapılan kapsamlı ve güncel faaliyetlerden biridir. Sempozyumda sunulan tebliğlerin basıldığı kitap, çalışmamız için önemli bir kaynak değeri taşımaktadır. Sempozyumda yüksek din öğretiminin hemen her sorun alanına ait birtakım tebliğler sunulmuş ve önerilerde bulunulmuştur.³¹

Sonuç olarak, Türkiye’de yüksek din öğretimi faaliyetleri ile ilgili çok sayıda çalışma kaleme alınmış olsa da, doğrudan 1997-2019 yılları arasındaki yüksek din öğretimi faaliyetlerine odaklanan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bizim çalışmamız, konuyu hukuki dayanaklar, dönemin siyasi ideolojisi ve eğitim politikaları çerçevesinde incelemiştir.

6. Araştırmanın Yöntemi

a. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma; problem durumunun, amacın ve önemin, temel kavramların ve ilgili literatürün sunulduğu giriş bölümü, 1997-2009 yılları arasında Türkiye’de yüksek din öğretimini inceleyen birinci bölüm ve 2010-2019 yılları arasında Türkiye’de yüksek din öğretiminin açıklandığı ikinci bölüm, Türkiye’de yüksek din öğretiminin geleceğine dair değerlendirmelerin yapıldığı üçüncü bölüm ve çalışmanın nihayetinde elde edilen verilerin yer aldığı sonuç ve öneriler bölümü olmak üzere toplam beş bölümden oluşur. Araştırmamızın asıl konusu olan 1997-2019 yılları arasında Türkiye’de yüksek din öğretimi, daha ayrıntılı ve daha sistematik açıklanabilmesi amacıyla 1997-2009 ve 2010-2019 şeklinde ikiye bölünerek ele alınmıştır. Tarihsel ayırım yapılırken yüksek din öğretimi için önemli sayılan katsayı uygulanmasının

³⁰ *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi -Kurumsallaşma-Sorunlar-Beklentiler*, İbrahim Turan ve Faruk Sancar (ed), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 2019.

³¹ *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu -Akademik ve Sosyal Yönleriyle-* İbrahim Aşlamacı vd. (ed.), İnönü Üniversitesi Yayınevi, Malatya 2019.

tamamen olmasa da kısmen ortadan kalktığı 2010 yılı tercih edilmiştir. Çünkü bu süreçten sonra yüksek din öğretimi kurumları, İmam Hatip lisesi mezunlarının yükseköğretimde gidebileceği tek kurum olmadığı gibi, farklı liselerden öğrencilerin de tercih edebildiği bir kurum haline gelmiştir. Dolayısıyla bu durum fakültelerde birtakım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir.

b. Verilerin Toplanması ve Analizi

Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olayların ve olguların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül olarak ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanmaktadır.³² Bu araştırmada nitel veri toplama yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi yöntemi ise, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır.³³ Nitel araştırmada doküman incelemesi tek başına veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte de kullanılabilir.

Bu çalışmada doküman incelemesi tek başına veri toplama yöntemi olarak kullanılmıştır. İlk olarak konu ile ilgili literatür taraması yapılmış, tespit edilen kaynaklar temin edilmeye çalışılmıştır. Kitap, tez, sempozyum tebliğleri, makaleler gibi kaynakların yanında bazı resmi veya sivil kuruluşların hazırlamış olduğu raporlardan, dönemin yasal düzenlemelerini içeren kanun, yasa gibi kaynaklardan ve gazete ve dergi gibi süreli yayınlarda yer alan haberlerden de faydalanılmıştır. Doküman incelemesinden elde edilen veriler daha önce belirlenen başlıklara göre yorumlanmış ve araştırmanın temel problemine ilişkin hangi sonuçları ortaya koyduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

³² Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016, s. 41.

³³ Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s. 189.

BİRİNCİ BÖLÜM

1997-2009 YILLARI ARASINDA YAŞANAN GELİŞMELER BAĞLAMINDA YÜKSEK DİN ÖĞRETİMİ

Tüm dünyada siyasi yapı başta olmak üzere sosyal ve kültürel birtakım dönüşümler, eğitim politikaları üzerinde her zaman etkili olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Türk eğitim tarihine bakıldığında politik anlamda eğitim-öğretimin planlanması ve uygulanması, önemli derecede siyasi yapının ideolojisine göre şekillenmiştir.³⁴ Üstelik bu şekillenme eğitimin en alt kademesinden en üst kademesine kadar etkisini göstermiştir. Genel anlamda eğitim için bahsettiğimiz bu durum, din eğitimi politikaları üzerinde ise çok daha etkili olmuştur.

Cumhuriyet tarihi boyunca din eğitimine baktığımızda, dönemin siyasi düzlemiyle paralel olarak değişim gösteren eğitim politikaları görmek mümkündür. Bahçekapılı'ya göre, Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren devlet elitleri, toplum elitleri, askeri yapı ve halk olmak üzere dört farklı sınıfın birbiri ile ittifakı veya karşılıklı mücadelesi siyasetin değişim alanlarını oluşturmuş, din eğitimi de bu değişim alanlarından farklı şekilde etkilenmiştir.³⁵

Bu doğrultuda yüksek din öğretimine baktığımızda Cumhuriyet öncesi dönemde medreseler vasıtasıyla, Cumhuriyet sonrasında ise “İlahiyat Fakültesi”, “Yüksek İslam Enstitüsü” ve “İslami İlimler Fakültesi” gibi çeşitli isimler altında öğretim yapıldığı görülmektedir. Ancak yüksek din öğretimi de genel din eğitimi politikalarında olduğu gibi her zaman tartışma konusu olmuş, zaman zaman tamamen kaldırılmış veya bazı kısıtlamalara mazur kalmıştır. Bu durum 20 Temmuz 1982'de alınan karar ile yüksek din öğretimi veren kurumların, “İlahiyat Fakültesi”ne dönüştürülüp, üniversitelere bağlanmasıyla son bulmuştur.³⁶ Bu tarihten sonra 1997'ye kadar geçen süre içerisinde mevcut fakültelerin sayısı artmış, akademik bölümleşmeye gidilmiş, anabilim dalı ve bilim dalları yeniden yapılandırılmıştır. Yüksek din öğretiminde kalitenin artmasını amaçlayan bu değişim ve dönüşümlerle birlikte bir ilerleme yaşandığını söylemek mümkündür. Ancak 1997'den sonra yaşananlar, din eğitim ve öğretiminin her kademesini olumsuz etkileyecek, söz konusu

³⁴ Arife Gümüş, “Siyasal Bir Kurgu Olarak Türkiye’de Eğitim Politikaları”, *Türkiye’de Eğitim Politikaları*, Arife Gümüş (ed.), Nobel Yayınları, Ankara 2015, s. 5.

³⁵ Bahçekapılı, *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, s. 34.

³⁶ Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 433.

bu ilerlemeyi durduracak, hatta geriye götürecek nitelikte olmuştur. 28 Şubat postmodern darbe süreci ile ülkenin girdiği siyasi bunalım hali, yüksek din öğretimine de yansımış ve daha önce var olmayan birtakım problemleri doğurmuştur.

İşte biz de çalışmamızın bu bölümünde, 1997-2009 yılları arasında yüksek din öğretiminde yaşanan gelişmelere, değişim ve dönüşümlere değinecek, 28 Şubat sürecinin yansımalarıyla bu alanda oluşan problemleri ele alacağız. Ancak yüksek din öğretimi ile ilgili söz konusu dönemin siyasi arka planını daha iyi anlamak, yaşanan gelişmelerle ilgili daha sağlıklı tahliller yapabilmek için öncelikle 28 Şubat sürecini açıklayacak, daha sonra 1997-2009 yılları arasındaki yüksek din öğretimi konusunu değerlendireceğiz.

1.1. 1997-2009 Yılları Arasında Yaşanan Siyasi Gelişmeler

Çok partili hayata geçtikten sonraki dönemde Türk siyasi hayatına baktığımızda aşağı yukarı her on yıllık dönem içerisinde bir darbe ya da darbe teşebbüsünün gerçekleştiği görülmektedir. 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997, 27 Nisan 2007 ve 15 Temmuz 2016'da fiili müdahalede bulunulmuştur. Bu müdahalelere baktığımızda birçoğunun askeri güçler tarafından gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Ancak askeri güçlerin yanında yargı, medya, STK'lar ve üniversiteler gibi farklı kesimlerin desteğini alan organize darbe süreçleri de yaşanmıştır. Yine 15 Temmuz 2016'da meydana gelen, ülkenin güvenlik güçleri başta olmak üzere idari, hukuki, eğitim ve bunun gibi birçok alanda hizmet veren devlet kurumlarında kadrolaşmış birtakım yapılanmalar tarafından gerçekleştirilen girişim de siyasi tarihimizde yerini almıştır. Bu bölümde yukarıda bahsettiğimiz, darbelerden yalnızca 28 Şubat postmodern darbe süreci araştırmamızın konusu ile ilgili olması dolayısıyla ayrıntılı olarak incelenecektir.

1997 yılı Türkiye'nin siyasi tarihi açısından oldukça önemli bir yıldır. 28 Şubat 1997'de gerçekleştirilen Milli Güvenlik Kurulu toplantısı ve bu toplantıda alınan kararlar ile birlikte 28 Şubat postmodern darbe süreci olarak bilinen süreç başlamıştır. 28 Şubat, daha önce gerçekleştirilmiş diğer darbelerden farklı bir işleyişi ifade etmektedir. Bu sebeple “postmodern darbe süreci” olarak adlandırılmaktadır.³⁷ Diğer darbeler gibi bir günde yapılan ve silahlı kuvvetlerin yönetime el koyması ile

³⁷ Ali Bayramoğlu, “Asker ve Siyaset”, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (der.), Birikim Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 97.

sonuçlanan bir darbe değildir. Aksine uzun bir zaman diliminde gerçekleştiği için “süreç” olarak ifade edilmektedir. Ayrıca yalnızca askeri yapı tarafından gerçekleştirilen bir darbe olmadığı için de diğerlerinden farklıdır. 28 Şubat sürecinde Cumhurbaşkanı, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve MGK başta olmak üzere, medya, üniversiteler ve bir takım meslek kuruluşları önemli roller üstlenmiş ve sürece destek olmuşlardır. Özellikle ülkeyi olağandışı bir rejime sürüklenme noktasında büyük rol oynamışlardır.³⁸ Bu sebeple süreç “postmodern darbe” şeklinde ifade edilmiştir.³⁹ Yani yapılan postmodern darbe ile silahlı kuvvetler tarafından doğrudan yönetime el konmamış, ancak mevcut hükümet bir takım siyasi, askeri ve sosyal baskılar sonucu istifa etmek durumunda kalmıştır. Özellikle medya aracılığıyla kamuoyu yönlendirilmiş, yapılan postmodern darbe kaçınılmaz ve tek çare olarak yansıtılmıştır. Böylece durumun kamuoyu tarafından daha çabuk benimsenmesi sağlanmıştır.

28 Şubat postmodern darbesinin ne zaman başladığı sorusu da konunun daha iyi anlaşılması noktasında önemli noktalardan biridir. Bu konuda farklı görüşler öne sürenler olmakla birlikte en makul olanı 1993 yılıdır.⁴⁰ Gerek 1993 yılında yaşanan olaylar gerekse sonrasında yaşanan gelişmeler ülkeyi postmodern darbe sürecine hazırlamıştır. Dolayısıyla sürecin öncesinde yaşananlar da en az darbe sürecinde yaşananlar kadar önemlidir. Bu sebeple 28 Şubat 1997’de yapılan MGK toplantısı ve kararlarına geçmeden önce 28 Şubat 1997 öncesinde Türkiye’deki siyasi ortam ve Türkiye’yi 28 Şubat’a götüren sebepler üzerinde durulması gerekmektedir.

1.1.1. RefahYol Hükümeti Döneminde Yaşanan Gelişmeler ve Türkiye’yi 28 Şubat Sürecine Götüren Nedenler

28 Şubat postmodern darbe süreci, söz konusu MGK toplantısının yapıldığı tarih olan 28 Şubat 1997’den dört yıl önce başlamaktadır. Ancak askerlerin gözünde 28 Şubat sürecinin kilit noktası olarak gösterilebilecek olayların hemen hepsi 1995 seçimlerinden sonra yaşanmıştır. Her ne kadar olayların bir kısmının o dönemin ve

³⁸ Nuraydın Arıkan, *28 Şubat Sürecinde Medya-Arena Programı ve Medyanın Siyasal Sürece Etkileri*, Metamorfoz Yayıncılık, İstanbul 2011, ss. 93-94.

³⁹ Bkz. Bahçekapılı, *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, ss. 36-37.

⁴⁰ Erdoğan’a göre Türkiye’de olağan dönemler kural değil, istisnadır. Yani söz konusu olan siyasi sistemin uzun süre ara sıra kesintiye uğraması değil, tam tersine darbeler ve yarı-darbeler geçiş ve hazırlık dönemleriyle birlikte olağan dönemlere çok az zaman bırakmıştır. Bu meyanda sürece baktığımızda 12 Eylül 1980 darbesi sonrası hazırlanan 1982 Anayasasının akabinde hemen olağan döneme geçilmemiş ve bu 1988’e kadar sürmüştür. Aradan 5-6 yıl geçtikten sonra yani 1993 ortalarına doğru şartlar tekrar değişmeye başlamıştır. Bu yıl meydana gelen ve aydınlatılmayan birçok suikast ve ölüm hadiseleri 28 Şubat için bir ön hazırlık mahiyetinde olmuştur. Bkz. Mustafa Erdoğan, *28 Şubat Günlüğü- Postmodern Darbenin Anatomisi*, Orion Kitabevi, Ankara 2012, ss.11-13.

sonrasındaki sürecin daha hızlı yaşanmasını sağlayan “kurgu” olaylar olduğu iddia edilmiş olsa da;⁴¹ Refah Partisi (RP)’nin cari siyasal sistemin normatif çerçevesini zorlayan bir takım geleneksel taleplerini yüksek sesle ifade etmesi de bu kurguyu desteklemiş ve toplumda yaygın bir tedirginlik havasının esmesine sebep olmuştur.⁴² İktidara geldikten sonra yeterince özenli davranmadığı ve Türkiye’nin toplumsal ve siyasal yapısının bazı gerçeklerini göz ardı ettiği fiiller olmuştur. Sırası geldiğinde ayrıntılarına değineceğimiz bu fiiller, RP’nin muhafazakar tutumunu olduğundan da radikal göstermiş ve birtakım kesimlerin “irtica tehdidi” söylemlerini gündeme getirmesine sebep olmuştur.⁴³ Elbette bu sürecin yaşanmasında etkili olan yalnızca RP’nin bu söylemleri değildir. Medya başta olmak üzere birtakım oluşumlar süreci RefahYol hükümeti aleyhine desteklemişlerdir. “Beşli Çete” olarak adlandırılan sivil toplum kuruluşları da süreç içerisinde silahsız kuvvetler olarak etkin rol oynamışlar,⁴⁴ ve kamuoyu gözünde 28 Şubat postmodern darbesinin meşru kılınması için büyük çaba göstermişlerdir.

O dönemde yaşanan ve darbe sürecinde etkili olaylara baktığımızda ise ilk bahsedebileceğimiz olay, Erbakan’ın Libya ziyaretidir. Başbakan olduktan sonra Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile başlayan ilk resmi gezisi, İran gibi Batı dünyasıyla arası iyi olmayan bir ülke ile devam etmiştir. Zaten Milli Görüş dışındaki bütün siyasi görüşleri ve siyasi partileri Batı taklitçisi olarak değerlendirdiği bilinen Erbakan’ın, Müslüman ülkelere yaptığı geziler baştan beri dikkat çekmiş ve Türkiye’yi Batıdan koparmaya yönelik girişimler olarak görülmüştür.⁴⁵ Ancak bu gezilerden en sorunlusu Libya Gezisi olmuştur. Bu gezinin ilk durağı olan Mısır’daki karşılama töreninde Türk bayrağının göndere çekilmemesi yaşanan krizlerin ilki olmuş, fakat Libya’da yaşananlar bu krizi unutturmuştur.⁴⁶ Libya’da Muhammed Kaddafi tarafından “Bedevi Çadırı”nda ağırılanması ve Kaddafi’nin Türkiye’yi küçümseyici ve

⁴¹ Arikan, *28 Şubat Sürecinde Medya*, s. 95; Yakup Kamalı, “Bir Yıllık RefahYol İktidarında Refahın Karnesi”, *Tezkire Dergisi*, 13, 1998, s. 60.

⁴² Erdoğan, *28 Şubat Günlüğü*, s. 52.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Nevzat Bölügiray, *28 Şubat Süreci I*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1999, s. 22.

⁴⁴ Beşli Çete olarak adlandırılan kuruluşlar, Türkiye İşverenler Sendikası Konfederasyonu (TİSK), Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK- İŞ) ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)’dir. Bkz. <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2018/02/28/28-subatin-turkiyeye-maliyeti-tam-291-milyar-dolar>, (15.03.2019).

⁴⁵ Arikan, *28 Şubat Sürecinde Medya*, s. 104-105; Birand ve Yıldız, *Son Darbe 28 Şubat*, s. 159.

⁴⁶ Mehmet Ali Birand- Reyhan Yıldız, *Son Darbe 28 Şubat*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, ss. 159-160.

terör örgütlerini destekleyici ifadelerine karşı Erbakan'ın sessiz kalması uzun süre eleştirilmiştir.

Diğer yandan Erbakan'ın Libya gezisi esnasında Ankara Kocatepe Camii'nde zikir çekerek “şariat isteriz” şeklinde aşırı uç gruplar tarafından sloganlar atılarak düzenlenen eylemler de medya tarafından günlerce yayınlanmış, her ne kadar yetkili isimlerce olayların provokasyon olduğu dile getirilse de, “irtica tehdidi” olarak yansıtılmasının önüne geçilememiştir.⁴⁷ Ayrıca ülkenin çeşitli yerlerinde, hemen hemen her dönem çeşitli şekillerde var olan dini cemaat ve grupların eylemleri bir anda ortaya dökülmeye başlanmıştır.⁴⁸ Özellikle Aczimendiler bu dini gruplar arasında en dikkat çeken olmuştur. Bu tarikat içerisinde ülke gündemini uzun süre meşgul edecek olaylar yaşanmıştır. 28 Aralık 1996'da polislin gazeteciler ve kamera eşliğinde bir eve baskın düzenlemesi sonucu Aczimendi tarikatı şeyhi Müslüm Gündüz, Fadime Şahin adlı genç bir kadınla birlikte yakalanmıştır. Gündüz, olay sonucu tutuklanırken; Fadime Şahin medya aracılığıyla mağduriyetini ve tarikat şeyhleri tarafından nasıl istismar edildiğini tüm ülkeye duyurmuştur.⁴⁹ Önce İslam'ı öğrenmek için gittiği Aczimendi tarikatının şeyhi Ali Kalkancı'nın evinde, Kalkancı tarafından tecavüze uğradığını, daha sonra da yaşadığı sıkıntılı durumdan kurtulmak için gittiği Şeyh Müslüm Gündüz tarafından istismar edildiğini iddia etmiştir. Ancak toplumun muhafazakar kesimine ve elbette muhafazakar bir parti olarak iktidar sahibi olan RP'ye zarar vermeyi amaçlayan bu olayın 28 Şubat sürecini tetikleyen kurgulanmış olaylardan biri olduğu yargı tarafından yapılan incelemeler ve tetkikler sonucu görülmüştür.⁵⁰

Ülkeyi 28 Şubat sürecine götüren kilit olaylardan bir diğeri de Susurluk Olayıdır. 3 Kasım 1996'da Balıkesir'in Susurluk ilçesinde içerisinde Abdullah Çatlı, sevgilisi olduğu iddia edilen Gonca Uslu, eski İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ ve Doğru Yol Partisi (DYP) Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak'ın bulunduğu araç kaza yapmış ve Abdullah Çatlı ile Gonca Uslu hayatını kaybetmiştir.⁵¹ Kaza esasen 28 Şubat sürecinde sebep olarak gösterilen olaylardan biraz daha farklı

⁴⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, 2012, s. 950.

⁴⁸ Arıkan, *28 Şubat Sürecinde Medya*, s. 108.

⁴⁹ Birand ve Yıldız, *Son Darbe 28 Şubat*, s. 188.

⁵⁰ TBMM, *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 950.

⁵¹ http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/UL2PgXH8b_x2B_GFqqnVZL9SZw_x3D__x3D_, (10.03.2019).

bir noktadadır. Yani 28 Şubat MGK'sında, planlandığı iddia edilen “dini unsurların güçlendiği ve ülkeyi ele geçirdiği” endişesi kapsamında değerlendirilmemiş, o dönemde yaşanan pek çok olay bu endişe kapsamında, koalisyonun RP kanadını yıpratırken, Susurluk olayı DYP kanadını yıpratmıştır.⁵² Devlet içindeki karanlık ilişkilerin su yüzüne çıkmasına neden olan kaza, “derin devlet”, “devlet-mafya-siyaset üçgeni” iddialarını gündeme taşımıştır.

Susurluk olayının ülkedeki yankısı çok büyük olmuştur. Medyanın da desteği ile birtakım eylemler düzenlenmiş, hem Susurluk ile ortaya çıkan “derin devlet” hem de, açıkça ifade edilmemekle birlikte, “siyasal İslam” protesto edilmiştir.⁵³ Bu eylemlerden en dikkat çeken “sürekli aydınlık için bir dakika karanlık” olarak adlandırılan ve her akşam saat 21.00’da yapılan ışık açıp-kapatma eylemidir. “Yurttaş Girişimi” olarak kendilerini tanıtan bir grup aydın tarafından 1-28 Şubat 1997 tarihlerinde yürütülen bu kampanyada büyük medya organları canlı yayınlar ile eylemin yaygınlaşmasına destek olmuşlardır. Bu eylem kampanyası karşısında dönemin Adalet Bakanı Şevket Kazan’ın eylemi “mum söndü”ye benzetmesi de Alevi vatandaşlar başta olmak üzere toplumun bazı kesimlerinde infiale sebep olmuş, böylece protestolar RP aleyhine dönük kampanyalara dönüşmüştür.⁵⁴

Refah Partili siyasetçilerin ve belediyelerin sözleri ve eylemleri de bu süreçte önemlidir. 31 Ocak 1997 tarihinde Sincan Belediyesi tarafından düzenlenen ve dönemin İran Büyükelçisinin de katıldığı programda Kadir Gecesi programında Kubbetü’s-Sahra Camii’ne benzeyen bir çadır kurulmuş, şiirler okunmuş ve tiyatro oyunu sergilenmiştir. Her ne kadar amaç, Filistin ile dayanışma olsa da program amacından uzaklaşmış, laik kamuoyunu ziyadesiyle rahatsız edecek bir hal almıştır. Adalet Bakanı Şevket Kazan dahi Sincan Belediyesi Başkanını bu programda İran Büyükelçisini davet ederek, onların radikal dini örgütlerinin posterlerini duvara asmasına izin verdiği için eleştirdiğini ifade etmiştir.⁵⁵

Yaşanan bu gelişmelerden kısa bir süre sonra 4 Şubat 1997 günü Sincan’da ilçe sokaklarından Akıncı Üssü’ne “motorlu yürüyüş” gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar olayın gayet olağan bir tatbikat olduğu ve eğitim çalışmaları kapsamında gerçekleştirildiği Genelkurmay Başkanlığı tarafından dile getirilse de bu yürüyüşün önceden Anadolu

⁵² Arıkan, *28 Şubat Sürecinde Medya*, s. 110.

⁵³ Arıkan, *28 Şubat Sürecinde Medya*, s. 110.

⁵⁴ TBMM, *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 952.

⁵⁵ Birand ve Yıldız, *Son Darbe 28 Şubat*, s. 199.

Ajansına bildirilmiş olması çok normal görülmemiştir.⁵⁶ Nitekim gazetelere yansması “Sincan’dan Ordu Geçti” şeklinde olmuştur. Ayrıca olaydan bir süre sonra Türk-Amerikan Konseyi balosuna katılan Orgeneral Çevik Bir bu olayla ilgili olarak “Sincan’da demokrasiye balans ayarı yaptık” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.⁵⁷

Bu dönemde yaşanan olaylardan birisi de Başbakanlık konutunda verilen iftar yemeğidir. 11 Ocak 1997 tarihinde Necmettin Erbakan tarafından Başbakanlık resmi konutunda, Diyanet temsilcileri, Diyanet İşleri Eski Başkanları, ilahiyat fakülteleri dekan ve öğretim üyeleri, müftü ve vaizler ile din adamlarının da aralarında bulunduğu 40’a yakın davetliye iftar yemeği verilmiştir. Yasalara aykırı şekilde giyinen, dini cemaatlere mensup oldukları düşünülen kişilerin Başbakanlık konutuna girdiği kameralar tarafından görüntülenmiş ve bu görüntüler günlerce yayınlanmıştır. Olayla ilgili Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreteri Adnan Keskin, Ankara Cumhuriyet Başsavcılığına suç duyurusunda bulunmuş ve hatta olay başsavcının parti kapatma iddianamesinde de yer almıştır.⁵⁸

Arikan’a göre bu iftar yemeği ülkede bazı ön yargıları değiştirmek amacıyla yapılmış; devletin kurucu ideolojik hassasiyetleri dikkate alınmadan adım atılmıştır. RefahYol hükümetinin sonunu da bu tarz adımlar hazırlamış ve ülkeyi postmodern darbe olarak tanımlanan müdahaleyle tanıştırmıştır.⁵⁹ RefahYol hükümeti döneminde bahsettiğimiz bu olaylar yaşanırken, 28 Şubat sürecine katkı sağlayan sendika eylemleri ve Cumhuriyet mitingleri de dile getirilmesi gereken konulardır. Çünkü bunlar da kamuoyunun sürecin zorunluluğunu kabullenmesinde ve toplumun yönlendirilmesinde neredeyse medya kadar etkili olmuşlardır. Daha hükümet programı açıklanır açıklanmaz TÜRK-İŞ Yönetim Kurulu taleplerini içeren mektubu Başbakan Erbakan’a göndermiştir. 6 Ekim 1996 tarihinde “Demokratikleşme” başlığı altında çeşitli siyasi taleplerde bulunulmuştur. Bu taleplerden en dikkat çeken ise “Dini eğitim ve öğretimde devletin gözetim ve denetimi etkinleştirilmelidir.” ifadesi olmuştur.⁶⁰

⁵⁶ Birand ve Yıldız, *Son Darbe 28 Şubat*, s. 200.

⁵⁷ Birand ve Yıldız, *Son Darbe 28 Şubat*, s. 201.

⁵⁸ TBMM, *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 959.

⁵⁹ Arikan, *28 Şubat Sürecinde Medya*, s. 115.

⁶⁰ TBMM, *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 957.

“Türkiye’ye Sahip Çık” adı altında düzenlenen toplantı, yayınlanan bildirge ve gerçekleştirilen mitinglerde TÜRK-İŞ, DİSK, Atatürkçü Düşünce Derneği önemli roller üstlenmiştir. Daha önce de bahsettiğimiz “Beşli Çete” olarak adlandırılan işçi ve işveren sendikaları postmodern darbe sürecinde darbecilerin yanında yer almışlardır. Bunlardan Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD)’ın Prof. Dr. Bülent Tanör’e hazırlattığı “Türkiye’nin Demokratikleşme Perspektifleri” adlı raporda dahi din ve din eğitime dair öneriler sunulmuş, hükümet politikası eleştirilmiştir. Bu raporu darbe süreci için önemli kılan nokta, raporda yer alan İmam Hatiplerin ilk üç yılının kaldırılması gibi birtakım önerilerin 28 Şubat MGK kararları ile benzerlik göstermesidir.⁶¹ Diğer yandan TÜSİAD’ın sürece katkısı bu raporla sınırlı kalmamıştır. Yaptığı basın açıklamaları ile süreci sürekli olarak desteklemiştir.⁶²

Tüm bunlar dışında Taksim’e cami yapılması krizi veya kamuda başörtüsü serbestliği gibi konular da gündemi zaman zaman meşgul etmiş ve bu tartışmalar hükümet aleyhine kullanılmıştır. Hasan Hüseyin Ceylan bu meselelerle ilgili olarak hükümetin daha çok ekonomik konularla ilgilendiğini, bu konularınsa hükümetin kontrolü dışında geliştiğini dile getirirse de fatura yine hükümete kesilmiştir.⁶³

Buraya kadar ele aldığımız 28 Şubat postmodern darbe sürecine dair sebepler, yaşanan birtakım olaylar ve gelişmeler çerçevesindedir. Ancak 28 Şubat postmodern darbesinin arkasındaki temel nedenler olarak ifade edebileceğimiz saiklerin başında ideoloji gelmektedir. Mustafa Erdoğan’a göre Türkiye’nin resmi ideolojisi, zaman zaman “Kemalizm” ve “Atatürkçülük” olarak ifade edilen görüşlerin toplamıdır ve bu ideoloji devlet ideolojisi olmakla birlikte epeyce “sivil” görünümlü müntesibi vardır. Bunların başında medyayı kontrol eden aydınlar, girişimciler, iş adamları, bazı sivil toplum kuruluşları gelmektedir.⁶⁴ Devletçe ve diğer taraftarlarınca Kemalist ilkeler olarak takdim edilenler arasında en belirleyici olanlar, “laiklik” ve “milliyetçilik”tir. İşte silahlı kuvvetlerin üst düzey kademesini RP’nin ortağı olduğu hükümete karşı harekete geçiren, bu hükümetin Cumhuriyet’in “laiklik” vasfını adım adım yıkmakta olduğu zannı ve kaygısı olmuştur. Aslında Kemalist bakış açısına göre “İslamcı” bir

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bülent Tanör, *Türkiye’de Eğitim*, TÜSİAD Araştırma Raporu, 1990.

⁶² TBMM, *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 958.

⁶³ Ali Bayramoğlu, *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, ss. 108-109.

⁶⁴ Erdoğan, *28 Şubat Günlüğü*, s. 27.

parti kendi ideolojisi doğrultusunda hiçbir şey yapmamış olsa da, yalnızca iktidar olması bile tehdit oluşturmaktadır.⁶⁵

Özetle 28 Şubat postmodern darbe süreci sıklıkla belirttiğimiz gibi RefahYol hükümeti ile başlayan bir süreç olmayıp, muhafazakar kesimin siyasette yer almaya başlamasından sonra 1990'lı yılların başlarından itibaren başlatılabileceğimiz bir süreçtir. Bu başlık altında ele aldığımız sebeplerin birçoğu ise sürecin ortaya çıkmasından ziyade hızlanmasına katkı sağlamıştır. Nihayetinde 28 Şubat 1997 MGK toplantısı ile darbe gerçekleştirilmiştir.

1.1.2. 28 Şubat 1997'de Yapılan MGK Toplantısı ve MGK Kararları

RefahYol Hükümeti'nin kurulduğu günden itibaren yaşanan olaylar, hükümetin iç ve dış politikada göstermiş olduğu siyasi tavır ve radikal tutum ve hareketleri; zaten RP'ye karşı olumsuz bir yargıya sahip olan TSK başta olmak üzere, laik ve demokratik siyasi kesim, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, basın-yayın organları ve medyanın tepkisinin günden güne büyümesini sağlamıştır. Aslında bu tepkiler zaman zaman eyleme dönüşmüş ve 28 Şubat'ın da habercisi olmuştur. Sincan'da tankların geçişinin Çevik Bir tarafından “demokrasiye balans ayarı” olarak ifade edilmesi, yukarıda değinildiği üzere, tepki amacıyla gerçekleştirilen eylemlerden biridir. Yine Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Darbeler Komisyonu tarafından hazırlanan raporda gerek TSK gerekse Milli İstihbarat Teşkilatı tarafından Cumhurbaşkanına sunulan çeşitli brifinglerin metinlerine yer verilmiştir. Bu brifinglere bakıldığında, içeriklerinin 28 Şubat MGK kararları ile paralel olduğu görülmüştür. Brifinglerde İslamcı olarak anılan RP'nin ve ona yakın vakıf ve dernek gibi kuruluşların, diğer İslamcı gruplarla beraber, yasa dışı faaliyetler yürüttükleri öne sürülmüş; bu faaliyetlerin, Türkiye'nin istikrar ve güvenliğini tehdit eder boyuta geldiği belirtilmiştir. RP'nin rejim için tehlike arz ettiği, asıl amacının şeriat devleti kurmak olduğu ifade edilmiştir. Buna ek olarak, RP'nin dış politikası da eleştirilmiş, yani İran, Suudi Arabistan, Libya ve Filistin ile iyi ilişkiler tesis etmek yoluyla “Türkiye'yi, İslam ülkeleri içinde lider ülke” konumuna getirmek istediğine, ancak bu durumun Türkiye'nin dış politika hedeflerine uygun olmadığına işaret edilmiştir.⁶⁶ Nitekim 28 Şubat'taki MGK'dan bir ay önce 27 Ocak 1997'de yapılan MGK

⁶⁵ Erdoğan, *28 Şubat Günlüğü*, s. 27.

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. TBMM, *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, ss. 979-1032.

toplantısında, irticai faaliyetler nedeniyle Türk Silahlı Kuvvetlerinde baş gösteren rahatsızlığın Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven ERKAYA tarafından dile getirilmesi, 28 Şubat tarihli MGK toplantısında “irticai faaliyetler” konusunun ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Kurul gündeminin şekillenmesi sonrası, Cumhurbaşkanı Demirel, gazetelerde yayımlanan açıklamasında, “Varlığını Cumhuriyete borçlu olan her kuruma sesleniyorum. Cumhuriyete, demokratik, laik rejime sahip çıkın” diyerek adeta birilerini uyarma ihtiyacı duymuştur. Ancak RefahYol hükümeti bu uyarılar karşısında gereken adımları atmamıştır.⁶⁷

28 Şubat 1997 tarihinde yapılacak MGK toplantısına ilişkin toplantı gündemi, MGK Genel Sekreteri İlhan KILIÇ imzasıyla 31 Ocak 1997 tarihinde ilgili birimlere gönderilmiştir. Konumuzla ilgili olarak “Özel Müzakere” başlığı altında “Atatürk Milliyetçiliğine bağlı, Demokratik, Laik ve Sosyal Bir Hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyeti devletine yönelik irtica tehdidinin boyutları nelerdir ve bunlara karşı alınması gereken önlemler neler olmalıdır?” konularının görüşülmesi, gerekli takdimlerin yapıldıktan sonra kurul tarafından müzakere edilmesi kararlaştırılmış ve toplantının süresi üç saat olarak planlanmıştır.⁶⁸

Nihayet 28 Şubat 1997’de toplanan MGK beklenenin aksine dokuz saat sürmüştür. Elllerinde kalın dosyalarla, hazırlıklı olarak toplantıya katılan MGK’nın asker kanadı 18 maddelik bir karar listesini, Erkaya’nın Başbakan Erbakan’a “Bu listede yazılanların tümünün uygulanmasını istiyoruz” ifadesinden de anlaşılacağı üzere, tavsiye niteliğinde değil emir ve dayatma niteliğinde sunmuştur.⁶⁹ İşte kritik MGK toplantısının 18 maddelik karar listesi şu şekildedir:⁷⁰

1-Anayasamızda Cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer alan ve yine Anayasanın 4’üncü maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı, bunun korunması için mevcut yasalar hiçbir ayırım gözetmeksizin uygulanmalı, mevcut yasalar uygulamada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.

2-Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Milli Eğitim Bakanlığı’na devri sağlanmalıdır.

3-Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle Cumhuriyet, Atatürk, vatan ve millet sevgisi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından:

a-8 yıllık kesintisiz eğitim, tüm yurttan uygulamaya konulmalı.

⁶⁷ Gülmez, 28 Şubat 1997 Askeri Darbesi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri, s. 138.

⁶⁸ TBMM, Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu, s. 1033.

⁶⁹ Birand ve Yıldız, Son Darbe 28 Şubat, s. 211.

⁷⁰ Millî Güvenlik Kurulu’nun 28 Şubat 1997 tarih ve 406 Sayılı Kararına Ek-A’dır.

b-Temel eğitimi almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak, devam edebileceği Kuran kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

4-Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık, aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü, milli eğitim kuruluşlarımız, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır.

5-Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belli çevrelere mesaj vermek amacıyla gündemde tutularak siyasi istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nca incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir.

6-Mevcudiyetleri 677 sayılı yasa ile men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasi ve sosyal hukuk düzeninin zedelenmesi önlenmelidir.

7-İrticai faaliyetleri nedeniyle Yüksek Askeri Şura kararları ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nden (TSK) ilişkileri kesilen personel konusu istismar edilerek TSK'yi dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının silahlı kuvvetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır.

8- İrticai faaliyetleri, disiplinsizlikleri veya yasadışı örgütlerle irtibatları nedeniyle TSK'dan ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkan verilmemelidir.

9- TSK'ya aşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alınan tedbirler; diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumları ile bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanmalıdır.

10-Bu maddenin tam metnini Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini ilgilendirdiği için yayımlayamıyoruz.

11-Aşırı dinci kesimin Türkiye'de mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak çok tehlikeli faaliyetler yasal ve idari yollarla mutlaka önlenmelidir.

12-T.C. Anayasası, Siyasi Partiler Yasası, Türk Ceza Yasası ve bilhassa Belediyeler Yasası'na aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli yasal ve idari işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademedede kesin önlemler alınmalıdır.

13-Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağdışı bir görünüme yöeltecek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.

14-Çeşitli nedenlerle verilen, kısa ve uzun namlulu silahlara ait ruhsat işlemleri polis ve jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli, bu konuda kısıtlamalar getirilmeli, özellikle pompalı tüfeklere olan talep dikkatle değerlendirilmelidir.

15-Kurban derilerinin, mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına mani olunmalı, kanunla verilmiş yetki dışında kurban derisi toplattırılmamalıdır.

16-Özel üniforma giydirilmiş korumalar ve buna neden olan sorumlular hakkında yasal işlemler ivedilikle sonuçlandırılmalı ve bu tür yasadışı uygulamaların ulaşabileceği vahim boyutlar dikkate alınarak, yasa ile öngörülmemiş bütün özel korumalar kaldırılmalıdır.

17-Ülke sorunlarının çözümünü "Millet kavramı yerine ümmet kavramı" bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütüne de aynı bazda yaklaşıp onları cesaretlendiren girişimler yasal ve idari yollardan önlenmelidir.

18-Büyük Kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemelidir.

Görüldüğü gibi, 18 maddelik listenin birçoğu RP'nin siyaset anlayışına ters düşen maddelerdir. Kesintisiz eğitim ile İmam Hatiplerin orta kısımlarının kapatılmasından, Kur'an kursları ile ilgili düzenlemeler, kılık kıyafet yönetmeliğinin uygulanmasına ve yeşil sermayenin yatırımlarının kısıtlanmasına kadar pek çok konuda RP'yi özellikle seçmeni karşısında zora sokacak talepler içermektedir. Bu sebeple Erbakan bu bildiriye hemen imzalamamış, direnmiş ve biraz daha üzerinde çalışılmasını ifade etmiştir. Ancak buna rağmen bildiri medyaya verilmiştir. Erbakan gerek askeri, gerek siyasi baskıya karşı ancak beş gün kadar direnmiş, 5 Mart 1997'de bildiriye istemeyerek de olsa imzalamak zorunda kalmıştır.⁷¹ Ancak MGK kararlarını imzalamış olsa da uygulamaya niyetli olmamıştır. Yeni bir taktik geliştirmiş ve TBMM ve MGK'nın yetki ve görevlerini göz önüne alarak MGK kararlarını mecliste milletvekillerinin oylarıyla reddettirmek üzere harekete geçmiştir. Ancak bu çok da mümkün olmamış, en başta TBMM Başkanı Mustafa Kalemli bu kararların mecliste görüşmeye açılmasına müsaade etmemiştir.⁷² Üstelik MGK da kararların uygulanması konusunda birtakım tedbirler almış ve bu konuda çalışmalara başlamıştır. Bu anlamda Batı Çalışma Grubu (BÇG), EMASYA (Emniyet- Asayiş- Yardımlaşma) Protokolü, irtica brifingleri, medya ve STK'lar TSK'nın MGK kararlarını yerine getirmesinde etkili olmuşlardır.

28 Şubat 1997'nin hemen ardından "Batı Çalışma Grubu" adı verilen özel bir çalışma grubu oluşturulmuş ve faaliyete geçirilmiştir. Bu grubun görevi "irticai tehdidin Türkiye genelinde resmini ortaya çıkarmak, bu çerçevede 5442 sayılı il idaresi kanunun uygulamasına ilişkin hazırlanan emniyet, asayiş ve yardımlaşma planlarını güncel hale getirmek" şeklinde açıklanmıştır.⁷³ BÇG'nin hangi tarihte kurulduğu net olarak bilinmemekle birlikte, yasal dayanağının "Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği" olduğu ifade edilmiştir. Grup elinde bulundurduğu yetkilerle 28 Şubat sürecinin ortasında yer almış ve o dönemde çok etkili bir rol oynamıştır. Elde ettiği istihbarat bilgileri zaman zaman medya kuruluşlarıyla paylaşarak onların da sürece katkıları sağlanmıştır. Hatta adli yargılama sonucunda hiç suç unsuru bulunamayacak

⁷¹ Bu süreçte koalisyonun DYP kanadında "Refahla yürümüyor" diyen vekillerin sayısı artmış, koalisyon ortağının imzalaması yönündeki baskısı fazlasıyla hissedilmiştir. Asker de aynı şekilde tavrını giderek sertleştirmiştir. Milli Güvenlik Kurulu Sekreteri "Kararlar uygulanmazsa yaptırımlar gelir" şeklinde tehdit içeren ifadesi ile Erbakan'ın imzalamaktan başka çaresi olmadığını dile getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Birand ve Yıldız, *Son Darbe 28 Şubat*, ss. 214-219.

⁷² Birand ve Yıldız, *Son Darbe 28 Şubat*, s. 219.

⁷³ Ali Özgan, *28 Şubat Sürecinin Siyasal Açından Neden ve Sonuçları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2008, s. 87.

olayların televizyon ve gazetelerde haber olarak kurgulanmasıyla kamuoyunda tersine etki yaratılmasına yol açılmıştır.⁷⁴

28 Şubat post modern darbe sürecinde yürütölmüş önemli uygulamalardan biri de irtica brifingleridir. TSK, tarihi MGK sonrası siyasetin yeniden yapılanma döneminde, siyaset sınıfını bir müttefik olmaktan çıkarmış ve topluma dönüş yapmıştır. Özellikle medya vasıtasıyla vatandaşların kendilerine, toplumlarına ve demokrasiye ilişkin anlayışları yeniden şekillendirilmeye çalışılmıştır.⁷⁵

Verilen tüm brifinglerle Ahmet İnsel'in ifadesiyle TSK toplum mühendisliği rolü üstlenmiştir.⁷⁶ Bunu yaparken de medyadan büyük destek almıştır. Nitekim TSK'nın basın üzerinden "andıçlar"⁷⁷ çerçevesinde hükümet karşıtlığını psikolojik hareketlerle derinleştirdiği ve kendine kamuoyundan destek aradığı görölmüştür.⁷⁸ Yine TSK medyayı bu amaçla kullanırken, medya da onun askeri vesayetini olağan bir siyasi gerçekmiş gibi yansıtmış ve TSK ve RP'ye her ikisi de birer partiymiş gibi muamele etmiştir.⁷⁹

Göröldüğü gibi TSK tarafından 28 Şubat sürecine kadar izlenen politikalardan 28 Şubat MGK'sında alınan kararlara, BÇG'nin faaliyetlerinden irtica brifinglerine kadar her şeyin demokrasiyi militarize etme yönünde çabalar olduğı görölmüştür. Bayramoğlu'na göre 28 Şubat, rejimin militer renginin koyulaşp, bu koyuluğun süreklilik- kalıcılık ve meşruiyet kazanmasını sağlamıştır.⁸⁰

⁷⁴ Arıkan, *28 Şubat Sürecinde Medya*, s. 131.

⁷⁵ Ümit Cizre, "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, Ahmet İnsel- Ali Bayramoğlu (der.), Birikim Yayınları, İstanbul 2007, s. 151.

⁷⁶ Ahmet İnsel, "Ulusal Güvenlik Siyaseti ve Silahlı Kuvvetler Partisi", *Birikim Dergisi*, 149, 2001, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2910/ulusal-guvenlik-siyaseti-ve-silahli-kuvvetler-partisi#.XQAGtVUzblU>, (21.04.2019).

⁷⁷ Andıç olayı olarak bilinen olayda PKK'lı Şemdin Sakık'ın yakalandığı dönemde, onun ifadesiymiş gibi yalan haber hazırlanmış ve bilerek basına sızdırılmıştır. Bu yalan ifadede, içeriğinde Mehmet Ali Birand, Cengiz Çandar gibi bazı gazetecilerin terör örgütüne destek oldukları ima edilmiş ve bu gazeteciler işlerini kaybetmişlerdir. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Mehmet Şeker, "Kırk Soruda Andıç Olayı", *Yeni Şafak Gazetesi*, 11 Mayıs 2006, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmetseker/kirk-soruda-andic-olayi-612>, (12.03.2018).

⁷⁸ Begüm Burak, *Türkiye'nin Siyasal ve Yönetmel Yaşamında 28 Şubat Süreci'nin Yeri Üzerine Bir İnceleme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 132.

⁷⁹ Bayramoğlu, *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, ss. 103-104.

⁸⁰ Bayramoğlu, "Asker ve Siyaset", ss. 97-98.

1.1.3. 28 Şubat 1997 Sonrası Türkiye’de Siyasi Durum

1.1.3.1. RefahYol Hükümetinin Son Bulması ve Refah Partisinin Kapatılması

Gerek 28 Şubat 1997 MGK toplantısından önce yaşananlar gerekse toplantıda alınan kararlar çerçevesinde uygulamaya konulan birtakım çabalar, RefahYol hükümeti için sonun yaklaştığını göstermiştir. Kritik MGK sonrası Erbakan’ın imza kriziyle başlayan fikir ayrılıkları, koalisyon ortağı olan DYP’den sesler yükselmesine sebep olmuş, partiden istifa eden vekillerin sayısı her geçen gün artmış ve iktidar zor durumda kalmıştır. DYP’den gelen bu istifaların en temel sebebi olarak, “İstifa edip hükümeti düşürmezsek asker darbe yapacak” endişesi olmuştur.⁸¹

Nihayet Erbakan ve Çiller hükümetin düşmesi konusunda değil, ancak Başbakanlığın Çiller’e geçmesi konusunda anlaşmışlar, Erbakan’ın bir yıl daha süresi varken yaşanan gelişmeler sebebiyle Başbakanlık koltuğunu Çiller’e devretmesi gerektiği üzerinde fikir birliğine varmışlardır. Erbakan, istifa ettiğinde Cumhurbaşkanı Demirel’in hükümet kurmak üzere Mesut Yılmaz’ı görevlendireceğine dair derin kuşkuları olsa da daha fazla direnemeyip, 18 Haziran 1997’de Başbakanlıktan istifa etmiştir.⁸²

Diğer yandan Erbakan daha Başbakan ve RP iktidar ortağı iken, 21 Mayıs 1997 tarihinde, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, RP’nin tamamen kapatılması istemi ile Anayasa Mahkemesi’nde dava açmış ve bu dava için hazırladığı iddianameyi bir basın toplantısı düzenleyerek kamuoyuna duyurmuştur. İddianamenin sonunda RP’nin Anayasaya göre değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek olan laik cumhuriyet ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiğini ve ülkeyi giderek bir iç savaş ortamına sürüklediğine vurgu yapılmıştır.⁸³ Açılan dava neticesinde, Anayasa Mahkemesi, 16 Ocak 1998 tarihinde “2’ye karşı 9 oyla”, “laikliğe aykırı tutum ve davranışları nedeniyle”, RP’nin kapatılmasına karar vermiştir.⁸⁴ Daha sonra, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de bu kararı onaylamıştır.⁸⁵

⁸¹ Birand ve Yıldız, *Son Darbe 28 Şubat*, s. 236.

⁸² “Erbakan istifa etti”, *Milliyet Gazetesi*, 19.06.1997.

⁸³ <http://www.yirmisekizsubat.com/2017/01/17/vural-savas/>, (07.04.2019).

⁸⁴ “Anayasa Mahkemesi Kararı”, <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0acac7b9-4875-4c09-a89d-16336ed73728?excludeGercek=False&wordsOnly=False>, (07.04.2019).

⁸⁵ TBMM, *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 1080.

1.1.3.2. Geçiş Dönemi Hükümetleri: Anasol-D ve Demokratik Sol Parti

Başbakan Erbakan 18 Haziran'da Cumhurbaşkanına istifasına sunarken, DYP ile aralarındaki protokolü gerekçe göstererek Başbakanlığın DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'e verilmesini istemiştir. Ancak Erbakan'ın istifası sonrasında, Cumhurbaşkanı Demirel, 19 Haziran 1997 tarihinde, Anavatan Partisi (ANAP), Demokratik Sol Parti (DSP), CHP ve Demokratik Türkiye Partisi (DTP) Genel Başkanları ile görüşmelere başlamış ve 20 Haziran 1997'de ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ı yeni hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.⁸⁶

Yılmaz'ın hükümet kurmak üzere koalisyon ortağı aradığı dönemlerde RP, DYP ve BBP Genel Başkanları bir basın toplantısı düzenleyerek Başbakanlığın Tansu Çiller'e verilmesini istemiş ve üç partiye mensup 282 milletvekilinin imzalarını ihtiva eden belgeyi Cumhurbaşkanlığına iletmışlerdir. Ancak bu talep sonuçsuz kalmış, 30 Haziran 1997'de Cumhurbaşkanı, Mesut Yılmaz'ın kurduğu ve CHP'nin dışarıdan desteklediği, ANAP, DSP ve DTP'nin katıldığı 55'inci hükümeti (Anasol-D) onaylamıştır.⁸⁷ Asker böylece RefahYol'u tam da istediği gibi, silahsız bir darbeye devirmiş ve kısa vadeli hedefine ulaşmıştır.⁸⁸ Ancak yalnızca iktidardan indirmeyi de yeterli görmemişlerdir. Bir yandan RP'nin kapatma davası devam ederken, diğer yandan MGK kararlarının da bir an önce uygulamaya konması gerekmektedir. Bu sebeple yeni kurulan Anasol-D hükümetinin ilk icraatı, daha önce bahsettiğimiz ve MGK kararlarının uygulanmasında dayanak oluşturarak TSK'nın yetkisini artıran EMASYA protokolünü imzalamak olmuştur.⁸⁹ Bunun yanında Anasol-D hükümeti "irtica"nın öncelikli iç tehdit sayıldığı, yeni Milli Güvenlik Siyaset Belgesini de kabul etmiş; Başbakanlık Uygulamayı Takip ve Koordinasyon Kurulu'nun teşkili gibi irticayla mücadele konusunda önemli adımlar atmıştır.⁹⁰ Bayramoğlu'na göre milli irade karşısında, devlet iradesiyle kurulan Anasol-D hükümeti, askeri vesayet rejimi altında faaliyet gösterecek bir ara dönem hükümeti olmuştur.⁹¹ Ancak bu ara dönemde önemli kararlar alınmış ve uzun sürecek değişiklikler yapılmıştır. Birçoğu MGK

⁸⁶ "Yılmaz: Güvenoyu alırım", Milliyet Gazetesi, 21.06.1997, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/1w_x2B_wJgVgxHGo2h_x2B_pl8KcMw_x3D_x3D_, (04.04. 2019).

⁸⁷ https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html, (11.04.2019).

⁸⁸ TBMM, *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 1080.

⁸⁹ Birand ve Yıldız, *Son Darbe 28 Şubat*, s. 254.

⁹⁰ https://www.ntv.com.tr/turkiye/emasya-nedir,zLPkIh6QREK-3MKpa0JilQ?_ref=infinite, (16.04.2019).

⁹¹ TBMM, *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 1081.

⁹² Bayramoğlu, *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, s. 211.

kararları çerçevesinde gerçekleştirilen bu değişikliklerin başında, ilerleyen başlıklarda daha ayrıntılı olarak değineceğimiz “Sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitim yasası” bulunmaktadır.⁹² Yine camilerin yapım, yönetim ve denetiminde Diyanet’in belirleyici olması için yönetmelikler çıkarılmıştır.⁹³ Kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlar için kılık-kıyafet genelgesinin yürürlüğe konulması da Yılmaz’ın Başbakanlığı döneminde gerçekleşmiştir. “Siyasi simge” olarak değerlendirilen başörtüsü üzerine tartışmalar başlamıştır.⁹⁴

Diğer yandan bir önceki başlıkta belirttiğimiz gibi RP 16.01.1998 tarihinde kapatılmış ve genel başkan Necmettin Erbakan başta olmak üzere önde gelen siyasetçilere siyaset yasağı getirilmiştir. Dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan da bu süreçte hakim karşısına çıkan isimlerden biri olmuştur. 5 Aralık 1997 günü Siirt’teki mitingde okuduğu Ziya Gökalp’in “Asker Duası” adlı şiiri sebep gösterilerek, Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi Savcılığı’nın “Siirt’teki konuşmasında halkı sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik ettiği” gerekçesiyle açtığı davada, 10 ay hapis cezasına çarptırılmıştır.⁹⁵ Üstelik aldığı bu ceza sebebiyle seçilme hakkını da kaybetmiştir.⁹⁶

Yılmaz’ın Başbakanlığındaki bu hükümet ise 1,5 yıl devam etmiş, Türkbank ihalesine fesat karıştırdığı iddiasıyla Yılmaz hakkında gensoru verilmiş ve CHP’nin de desteği ile hükümet düşmüştür.⁹⁷

Ülkeyi 1999 seçimlerine götürecek azınlık hükümeti ise, DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit tarafından kurulmuştur. Anasol-D hükümetinin kurulmasında yapılan anlaşma gereği, ANAP ve CHP liderleri 2000 yılındaki genel seçimlerin 1999’a alınarak yerel seçimlerle beraber yapılması konusunda fikir birliği yapmışlardır. Daha açık bir ifadeyle, CHP Anasol-D hükümetini desteklemek için bu şartı koymuştur. İşte DSP azınlık hükümeti de, Anasol-D hükümetinde yaşanan bazı gelişmelerden dolayı

⁹² “Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu Eğitim Yasası”, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23084.pdf>, (05.02.2019).

⁹³ Burak, *Türkiye’nin Siyasal ve Yönetmelik Yaşamında 28 Şubat Süreci’nin Yeri Üzerine Bir İnceleme*, s. 136.

⁹⁴ Fatma Benli, *1964-2011 Türkiye’de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi*, İstanbul 2011, s. 53-54, <http://akyazi.mazlumder.org/fotograf/yayinresimleri/dokuman/turkiyede-dunyada-basortusu-yasagi-kronolojisi.pdf>, (08.02.2019).

⁹⁵ “Erdoğan’a 10 Ay Hapis”, <http://www.milliyet.com.tr/1998/04/22/siyaset/siy00.html>, (08.02.2019).

⁹⁶ Birand ve Yıldız, *Son Darbe 28 Şubat*, s. 265.

⁹⁷ <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/mecliste-yilmaz-ve-taner-icin-onerge-5139075>, (08.02.2019).

düştüğünde ülkeyi erken seçime götüren hükümet olmuştur.⁹⁸ Bu hükümet döneminde yaşanan ve halk tarafından mevcut hükümetin başarısı olarak görülüp, 1999 seçimlerinde DSP için avantaj sağlayan gelişme ise, PKK terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan'ın yakalanması olmuştur.⁹⁹

1.1.3.3. DSP- MHP- ANAP Koalisyonu

18 Nisan 1999'da yapılan seçimde 5 parti barajı geçmiş ve meclise girmiştir. Bunlardan % 22,2 ile DSP birinci, % 18 ile Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ikinci, RP kapatıldıktan sonra onun yerine kurulan ve genel başkanlığını Recai Kutan'ın yaptığı Fazilet Partisi (FP) % 15,4 ile üçüncü, % 13,2 ile ANAP dördüncü ve % 12 ile DYP beşinci olmuştur.¹⁰⁰ Ayrıca bu seçimler sonucunda bağımsız olarak seçilen 3 milletvekili de mecliste koltuk sahibi olmuştur.¹⁰¹

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından hükümet kurma görevi Bülent Ecevit'e verilmiş ve yapılan görüşmeler neticesinde 57. hükümet olan DSP, MHP ve ANAP koalisyon hükümeti Ecevit'in Başbakanlığında kurulmuştur.¹⁰²

Bu döneme damgasını vuran en önemli gelişmelerden birisi, henüz hükümet kurulmadan yaşanmıştır. 21. dönem milletvekillerinin yemin töreninde, FP'nden milletvekili seçilen Merve Kavakçı başörtüsüyle meclise girdiği anda büyük bir tepki ile karşılaşmış, Başbakan Ecevit, Merve Kavakçı'nın meclisten çıkması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰³ Laik devlet için bir tehdit olarak değerlendirilen ve mecliste yemin etme hakkını elde edemeyen Kavakçı, her ne kadar millet tarafından seçilmiş bir vekil olsa da, milletvekilliği elinden alınarak Türk vatandaşlığından çıkarılmıştır.¹⁰⁴ Böylece gündemde olan kamuda başörtüsü tartışmaları daha da şiddetlenmiştir.

Bu dönemde yaşanan bir diğer önemli gelişme ise, Cumhurbaşkanı seçimleridir. Süresi dolan Demirel yerine Cumhurbaşkanı olarak RP'nin kapatma

⁹⁸ “Beraber Yönettik Biz Bu Yollarda-3:RefahYol- Anasol-D, DSP-MHP-ANAP”, <http://www.gazetebilkent.com/2015/08/21/beraber-yonettik-biz-bu-yillarda-3-refahyol-anasol-d-dsp-mhp-anap/>, (28.03.2019).

⁹⁹ Birand ve Yıldız, *Son Darbe 28 Şubat*, s. 292.

¹⁰⁰ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1999, (28.03.2019).

¹⁰¹ “Türkiye Uçurumda: 1999 Genel Seçimi”, <https://www.yenisafak.com/secim-1999>, (28.03.2019).

¹⁰² TBMM 21.Dönem 13. Birleşim, 1999,

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc083/karartbmmc083/karartbmmc08300641.pdf, (28.03.2019).

¹⁰³ Celalettin Yavuz, *Türk Parlamento Tarihi- TBMM XXI. Dönem (1999-2002)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, s. 31.

¹⁰⁴ Merve Kavakçı, *Headscarf Politics in Turkey*, Palgrave Macmillan, New York 2010, s. 2.

davası da dahil olmak üzere dönemin önemli davalarında Anayasa Mahkemesinin başkanı olarak söz konusu kararların alınmasında etkili olan Ahmet Necdet Sezer seçilmiştir.¹⁰⁵

1999 sonrasında, 28 Şubat kararlarının uygulanması açısından gerek Cumhurbaşkanı gerekse mevcut hükümet, üzerine düşenleri yapmışlardır. Ordunun siyaset ve yönetime müdahil olması bu dönemde de devam etmiştir.¹⁰⁶ Başörtüsü sebebiyle memuriyetten istifa etmek zorunda kalanların ve yasak sebebiyle üniversiteyi bırakan öğrencilerin, irtica tehditi ile TSK'dan atılan personelin, Milli İstihbarat Teşkilatı tarafından irtica ile ilişkili olması sebebiyle fişlenen vatandaşların sayısı giderek artmıştır.¹⁰⁷ Yine Merve Kavakçı olayı sebep gösterilerek, RP yerine açılan ve mecliste 111 koltuğa sahip olan Fazilet Partisi için de seçimden az bir süre sonra kapatma davası açılmış ve 22 Haziran 2001 tarihinde sonuçlanan davada FP'nin kapatılmasına karar verilmiştir.¹⁰⁸

57. hükümet döneminde 17 Ağustos Marmara Depremi, 12 Kasım Düzce Depremi, 2000 Türkiye finansal krizi, 2001 Türkiye ekonomik krizi ve “Kara Çarşamba” olarak da tarihe geçen Cumhuriyet tarihinin en büyük krizleri yaşanmıştır. Dolardaki fahiş artış ile halk ciddi ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. Bu şartlar altında daha fazla devam edemeyen hükümet, 2002’de erken seçim kararı almıştır.¹⁰⁹

1.1.3.4. Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi

28 Şubat süreci Siyasal İslam açısından iki önemli sonucu doğurmuştur. Buna göre söz konusu hareketin hem iktidar olma ve iktidarı paylaşma arzusu yarıda kalmış; hem de hareketin bir kanadı ayrılarak kendini dönüştürmüştür. Dolayısıyla RP'nin hemen ardından kurulan FP’de Mayıs 2000’de yapılan kongrede Abdullah Gül’ün Recai Kutan’a rakip çıkmasıyla da kendini hissettiren, yenilikçi-gelenekçi tartışmaları FP’nin kapatılmasıyla daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.¹¹⁰ Hareketin gelenekçi tarafı Erbakan’ın da desteklediği taraf olup Recai Kutan başkanlığında

¹⁰⁵ “Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer’in Cumhurbaşkanı Seçildiğine Dair Karar”, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/karartbmmc084/karartbmmc08400695.pdf, (28.03.2019).

¹⁰⁶ Burak, *Türkiye’nin Siyasal ve Yönetmel Yaşamında 28 Şubat Süreci’nin Yeri Üzerine Bir İnceleme*, ss. 140-141.

¹⁰⁷ Memur-Sen, *Bir Daha Asla- 17 Yıl Sonra 28 Şubat- Rakamlarla 28 Şubat Raporu*.

¹⁰⁸ Anayasa Mahkemesi Kararı, <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0a6f1734-1ab5-49f7-aea8-77764a0fb3b7?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>, (14.02.2019)

¹⁰⁹ <https://www.yenisafak.com/secim-1999>, (04.03.2019)

¹¹⁰ Birand ve Yıldız, *Son Darbe 28 Şubat*, s. 350.

Saadet Partisi (SP)'ni; yenilikçi tarafı ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi Eski Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlığını yaptığı Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'ni kurarak kesin bir şekilde ayrılmışlardır.¹¹¹

3 Kasım 2002 seçimleri Türkiye için uzun süre devam edecek yeni bir dönemin başlangıcı olmuş; AK Parti aldığı % 34,28'lik oy ile tek başına iktidar olabilecek çoğunluğu yakalamıştır. % 19,38'lik oy alan CHP ise ana muhalefet olarak mecliste yerini almıştır. 57. dönem hükümetinde koalisyon içinde yer alan partilerin hiçbiri bu seçimde barajı geçememiştir.¹¹²

Parti genel başkanı olmasına rağmen Recep Tayyip Erdoğan, seçilme hakkı Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından elinden alındığı için milletvekilliğine aday olamamıştır. Bu sebeple hükümet kurma görevi Cumhurbaşkanı Sezer tarafından Abdullah Gül'e verilmiştir. Böylece 58. Hükümet, Abdullah Gül'ün Başbakanlığında kurulmuştur. Ancak bu hükümet uzun süre devam etmemiş; Siirt'te seçimde meydana gelen usulsüzlük sebebiyle seçim iptal edilmiştir. AK Parti iktidar olduktan sonra yenilenecek Siirt seçimlerine kadar geçen sürede siyasi yasağı kaldırılan Erdoğan, Siirt'ten milletvekili aday olmuştur. 9 Mart 2003 Siirt milletvekili yenileme seçiminde parlamentoya girmesinden sonra, Abdullah Gül başkanlığındaki hükümet 11 Mart'ta istifa etmiş, Cumhurbaşkanı Sezer, yeni hükümeti kurma görevini aynı gün Erdoğan'a vermiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin 59. Hükümeti, 14 Mart 2003'te kurulmuş ve Türkiye'de halen devam eden AK Parti hükümetleri dönemi başlamıştır.¹¹³ Nitekim 2007'de yapılan seçim de % 46,6'lık oy oranı ile 341 milletvekili çıkarmış ve yine tek parti olarak iktidar sahibi olmuştur.¹¹⁴

Öncelikle 3 Kasım 2002 seçimlerinde ve daha sonra yapılan seçimlerde AK Parti'yi iktidara taşıyan halk iradesinde İslamcı bir arzudan ziyade genel olarak bir maneviyat ve ahlak arayışı, kimlik ve özgürlük beklentisi, refah ve adalet talebi gibi

¹¹¹ Mehtap Baykal, *Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kapatılma Davası Süreci ve Kriz İletişimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, s. 86.

¹¹² "3 Kasım 2002 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları" https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_2002_0000_0093_0000/0002.pdf, (08.03.2019).

¹¹³ "AK Parti iktidarında 8 hükümet", <https://www.aa.com.tr/tr/politika/ak-parti-iktidarinda-8-hukumet/577659>, (14.03.2019).

¹¹⁴ <https://www.yenisafak.com/secim-2007/secim-sonuclari>, (14.03.2019).

etkenlerin konjonktürel olarak ön plana çıktığı görülmüştür.¹¹⁵ Bu doğrultuda AK Parti'nin, farklı toplumsal kesimlerden hiçbirini diğerine göre daha önemli veya daha önemsiz görmek gibi bir eğilim taşımadan; bu kesimlerin sorunlarını da aciliyetleri ve önemleri oranında siyaset konusu yapmaya çalışacağı inancı halk desteğinin en önemli sebebi olmuştur.¹¹⁶

Ancak halkın bu desteğine karşın, her fırsatta Milli Görüş ile farklılaştığını dile getirse ve farklı siyaset felsefesi ortaya koysa da 28 Şubat'ın failleri tarafından tehdit olarak görülmeye devam etmiştir. 2003 yılında Genelkurmay Başkanı gazetecilerin kendisine yönelttiği “28 Şubat süreci devam ediyor mu?” sorusuna, “Türkiye’de irticai süreç devam ediyorsa, o süreç devam ediyor” diyerek AK Parti hükümetine tavrını ortaya koymuştur.¹¹⁷ Dolayısıyla 28 Şubat sürecinde olduğu gibi bu dönemde de askerin iktidar üzerindeki baskısı devam etmiştir. Bu baskı sebebiyle ortaya çıkan ordu-hükümet gerginliği; başörtüsü sorunu, Avrupa Birliği’ne uyum süreci gibi meselelerle zaman zaman artmıştır. Yine özellikle AK Parti iktidarının ilk yıllarında pek çok konu ‘laiklik’ bağlamında tartışılmış ve hatta “laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği” gerekçesiyle AK Parti’ye kapatma davası bile açılmıştır.¹¹⁸

Sürece baktığımızda 28 Şubat döneminin en önemli tartışma konularından olan başörtüsü, AK Parti iktidara geldikten sonra da önemli gündem maddelerinden olmaya devam etmiştir. “Başörtüsü-laiklik-kamusal alan”, devletin başbakanı başta olmak üzere, meclis başkanı ve bazı bakanlarının eşlerinin başörtülü olması dolayısıyla her resepsiyonda yeniden tartışılır olmuştur.¹¹⁹

Yine ordu-hükümet gerginliğinin bir diğer meselesi o dönemde siyasetin temel dinamiklerinden birini oluşturan Avrupa Birliği (AB)’ye üyelik sürecidir. Bu süreç kapsamında hazırlanan reform paketleri ile genel olarak devlet sisteminin sivilleşmesi, temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi, insan haklarına saygı, azınlık hakları ve azınlıkların korunması gibi hususlarla birlikte; Türkiye’de siyaset alanı ve siyasetin

¹¹⁵ Yalçın Akdoğan, “Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı”, *AK Parti- Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Hakan Yavuz (ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 91.

¹¹⁶ Akdoğan, “Muhafazakar- Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı”, s. 92.

¹¹⁷ TBMM, *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 1244.

¹¹⁸ Yusuf Özkır, “Türkiye’nin Yakın Siyasi Tarihi ve Hürriyet Gazetesinde Laiklik Haberleri: Aydın Doğan Dönemi”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 2013, s. 84.

¹¹⁹ TBMM, *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, ss. 1243-1245.

aktörleri konusunda bir takım değişiklikler yapılmıştır.¹²⁰ Ana muhalefet partisi olan CHP'nin de desteği ile hayata geçirilen reform paketi MGK'nın siyaset üzerindeki vesayetini kırmış, hükümete sadece tavsiyede bulunabileceği vurgulanmıştır.¹²¹ Yine askeri yapının YÖK veya Radyo Televizyon Üst Kurulu gibi kurumlar üzerinde var olan baskısı ile sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasının zorlaştırılması ve bu mahkemelerin yetki alanlarının daraltılması bu reform paketleri ile gerçekleşmiş; böylece siyasette sivil aktörlerin alanı genişletilmiş buna karşın askeri vesayetin alanı daraltılmıştır.¹²²

Tüm bu süreçler içerisinde yaşanan gelişmelerin en önemlisi, Türk siyasi tarihine demokrasiye yapılan müdahalelerden biri olarak geçen 27 Nisan e-Muhtırasıdır. Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk tur oylamasının yapıldığı ve CHP'nin bu oylamayı Anayasa Mahkemesi'ne taşıdığı günün gecesinde Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinde laiklik ilkesinin aşındırıldığı görüşü üzerine temellenen bir basın açıklaması yayınlanmıştır.¹²³ Bu basın açıklamasında çeşitli laiklik karşıtı olduğu düşünülen uygulamalardan örnekler verilmiş ve Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde laiklik konusunun tartışılıyor olmasından duyulan rahatsızlık belirtilerek TSK'nın bu tartışmalarda taraf olduğu ve laikliğin savunucusu olduğu, TSK'nın yapılmakta olan tartışmalarla ilgili gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacağı ve TSK'nın kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme kararlılığında olduğu vurgulanmıştır.¹²⁴ Genelkurmay'ın bu açıklamasına muhalefet partilerinden birbiriyle çelişen tepkiler gelmiş; basından hoşnut ve hoşnut olmayan sesler yükselmiş; uluslararası düzeyde ise kınanmıştır.¹²⁵

27 Nisan e-Muhtırasından kısa bir süre sonra Anayasa Mahkemesinin Cumhurbaşkanlığı seçimi için yeter sayının 367 olduğuna dair kararını açıklaması

¹²⁰ Bu reform/uyum paketleri şu şekildedir: İfade Hürriyeti, Dernek Kurma Hürriyeti, Toplanma Hürriyeti, Din Hürriyeti, İşkence ve Kötü Muamelenin önlenmesi, Azınlık Hakları, İnsan Haklarının Milletlerarası Korunması, Sivil-Asker İlişkilerinin Düzenlenmesi.

¹²¹ Seyfettin Aslan ve Ömer Taylan, "AK Parti Dönemi Din Devlet İlişkileri ve Laiklik Politikaları", *Türk Siyasal Hayatında AK Parti Dönemi*, Seyfettin Aslan ve Yılmaz Demirhan (ed.), Ekin Yayınevi, Bursa 2016, s. 264.

¹²² Yusuf Özkır-Ramazan Akkır, "AK Parti Döneminde Sivil- Asker İlişkileri", *AK Parti ve Yükselen Türkiye*, Ramazan Akkır vd. (ed.), Kadim Yayınları, Ankara 2019, ss. 72-73.

¹²³ <https://t24.com.tr/haber/ysk-abdullah-gul-un-hatirlattigi-anayasa-mahkemesi-nin-2007-deki-367-karari-neydi,820125>, (14.04.2019).

¹²⁴ TBMM, *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 1255.

¹²⁵ Faysal Çeker, "AK Parti Döneminde Ordu- Siyaset İlişkisi", *Türk Siyasal Hayatında AK Parti Dönemi* Seyfettin Aslan ve Yılmaz Demirhan (ed.), Ekin Yayınları, Bursa 2016, s. 300.

üzerine önce Bakanlar Kurulu sonra ise AK Parti Merkez Yürütme Kurulu toplanmış ve erken seçim kararı alınmıştır.¹²⁶ Bunun üzerine milletvekili genel seçimlerinin yenilenmesi ve seçimin 22 Temmuz 2007 tarihinde yapılması TBMM’de 3 Mayıs 2007 tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir.¹²⁷

Diğer yandan Cumhurbaşkanlığı seçimi hala önemli gündem maddelerinden biri olmaya devam etmiş; 27 Nisan’da yapılan ilk tur oylamanın iptali üzerine 6 Mayıs 2007 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimi ilk tur oylaması tekrar yapılmak üzere toplanılmış ancak yine yeter sayıya ulaşamamış ve Cumhurbaşkanı seçimi oylamasına 9 Mayıs 2007 Çarşamba günü devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu durum karşısında tek aday olan Abdullah Gül de adaylıktan çekildiğini açıklamıştır.¹²⁸

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ülke siyaseti için krize dönüştüğü bu dönemde başta Cumhurbaşkanı’nın halk tarafından seçilmesi olmak üzere mevcut Anayasada bazı maddelerinde değişiklik gerektirecek bir kanun değişikliği yoluna gidilmiştir. TBMM’de kabul edilen 5678 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Cumhurbaşkanlığına devam eden Ahmet Necdet Sezer tarafından 16 Haziran 2007 tarih ve 26554 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak halkoylamasına sunulmuştur. 21 Ekim 2007 tarihinde yapılan halkoylamasında oy kullananların %68,95’i “evet” oyu kullanmış ve söz konusu anayasa değişikliği paketi kabul edilmiştir.¹²⁹ Bu oylama sonucu Cumhurbaşkanı’nın halk tarafından seçilmesi ve görev süresinin beş yıl olması belirlenmiş; aynı kişinin, iki defa Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinin önü açılmış; genel seçimlerin süresi beş yıldan dört yıla indirilmiş; tartışmalar yaratan toplantı yeter sayısı da karara bağlanarak TBMM’nin yapacağı seçimler de dahil olmak üzere üye tamsayısının en az üçte biri olarak belirlenmiştir.¹³⁰

2007 yılının en önemli meselelerinden olan Cumhurbaşkanlığı seçimi ancak 22 Temmuz 2007 tarihinde yapılan genel seçimden sonra yapılabilmektedir. Bir önceki

¹²⁶ <https://www.haberler.com/anka-1-mayis-2007-sali-gundemi-haberi/>, (14.04.2019).

¹²⁷ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c155/tbmm22155098gnd.pdf>, (14.04.2019); “Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070508M3-2.htm>, (15.04.2019).

¹²⁸ <https://www.dw.com/tr/abdullah-g%C3%BCl-adayl%C4%B1ktan-%C3%A7ekildi/a-2519301>, (14.04.2019).

¹²⁹ <https://www.yenisafak.com/secim-referandum-2007/secim-sonuclari>, (21.04.2019).

¹³⁰ TBMM, *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 1261.

dönemde mecliste koltuk sahibi olmayan MHP, bu seçim sonucunda 70 koltuğa sahip olmuş,¹³¹ ve Cumhurbaşkanlığı seçiminde yeter sayıya ulaşılması için destek vereceğini açıklamıştır.¹³² Bunun üzerine 28 Ağustos 2007 tarihinde yapılan üçüncü tur oylamada Abdullah Gül 339 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.¹³³

Söz konusu yıllar içerisinde siyasi gelişmelerden diğer önemli bir mesele ise, aynı zamanda 28 Şubat'ın izlerinin hala devam ettiğini gösteren, AK Parti için açılan kapatma davası olmuştur. AK Parti'nin “laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline geldiği” gerekçesiyle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, partinin kapatılması ve Başbakan Erdoğan başta olmak üzere, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül dahil 71 kişinin 5 yıl süre ile siyasetten uzaklaştırılması istemiyle hazırladığı iddianameyi Anayasa Mahkemesi'ne 2008'in Mart ayında sunmuştur.¹³⁴ Temmuz 2007 seçimlerinde elde ettiği başarı ile tekrar iktidar olan AK Parti'nin kapatılmasına yönelik davanın açılması, AK Parti başta olmak üzere, medya, iş dünyası, AB dahil olmak üzere bir çok kesimde şaşkınlıkla karşılanmış ve AK Parti'nin kapatılması ihtimali, parti ve ülke açısından belirsizlik ve kriz ortamını ifade eden yeni bir dönemi başlatmış, parti içinde ve ülke genelinde muhtemel krizleri gündeme getirmiştir.¹³⁵

Anayasa Mahkemesi 30 Temmuz 2008 tarihinde kapatma davasını karara bağlamış ve parti kapatılmamış, hazine yardımının yarısının kesilmesine karar verilmiştir. “Temelli Kapatılma İsteminin Oylanması”nda altı üye kabul oyu;¹³⁶ Anayasa Mahkemesi Başkanı Haşim Kılıç ve dört üye red oyu kullanmıştır.¹³⁷ Dolayısıyla nitelikli çoğunluk sağlanamadığı için istem reddedilmiştir. Ancak “Hazine Yardımının Kesilmesi Hakkında Oylaması”nda ise 10 üye kabul oyu kullanırken

¹³¹ <https://secim.haberler.com/2007/>, (15.04.2019).

¹³² <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bahceliden-cumhurbaskanligi-aciklamasi-6963407>, (24.04.2019).

¹³³ https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/abdullah_gul/, (30.04.2019).

¹³⁴ “AKP'ye kapatma davası açıldı”, <https://www.dw.com/tr/akpye-kapatma-davas%C4%93-a%C4%93ıldı/a-3192923>, (30.04.2019).

¹³⁵ Baykal, *Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kapatılma Davası Süreci ve Kriz İletişimi*, ss. 1-2.

¹³⁶ Bu üyeler Osman Alifeyyaz Paksüt, Fulya Kantarcıoğlu, Şevket Apalak, Zehra Ayla Perktas, Mehmet Erten, Necmi Özler'dir.

¹³⁷ Bu üyeler Sacit Adalı, Serruh Kaleli, Ahmet Akyalçın, Serdar Özgül'dür.

Anayasa Mahkemesi Başkanı Kılıç yine red oyu kullanmış, buna bağlı olarak partinin hazine yardımının 1/2 oranında kesilmesi kararına varılmıştır.¹³⁸

Kapatma davası sonucu verilen Anayasa Mahkemesi'nin kararında AK Parti'nin laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline geldiğine ancak bu eylemlerin kapatmayı gerektirmediği belirtilmiş; diğer yandan Anayasa Mahkemesi'nin laiklikle ilgili kırmızı çizgileri vurgulanmıştır.¹³⁹

1.2. 1997-2009 Yılları Arasında Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler

1997 yılında gerçekleşen 28 Şubat postmodern darbe süreci, siyasi yapı kadar eğitim sistemini de derinden etkilemiş; bu alanda birçok değişimin sebebi olmuştur. Her ne kadar bu hareket, siyasi ve askeri bir karşı duruş ve tepki olarak görünse bile temelde toplumsal, ekonomik ve eğitimsel bir paradigmayı barındırmış ve süreç ile birlikte bu üç alanda köklü dönüşümler yaşanmıştır.¹⁴⁰ Çünkü bu darbenin planlayıcısı olan kişiler tarafından, postmodern darbenin sistem üzerinde etkili olması, sürecin sürekliliğini sağlayacak en önemli silah durumundaki eğitim alanında yapılacak müdahaleler yoluyla mümkün görülmüştür. Bu sebeple 28 Şubat tarihinde alınan MGK kararlarının sistem üzerindeki en önemli değişim talepleri eğitim alanında olmuştur. Özellikle din eğitimini alanı içerisinde kendileri ve sistem için tehdit oluşturan insan tipinin yetişmesine imkan sağlayan eğitim anlayışının ve kurumlarının değişime tabi tutulması ve hatta kapatılması gerekli görülmüştür.¹⁴¹

Sürecin örgün ve yaygın eğitim olmak üzere her alanda bir karşılığı olmuştur. Ancak bunlardan en çok dikkat çeken “Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu Eğitim Yasası” olmuştur.¹⁴² Cizre’ye göre TSK, söz konusu hamle ile “pedagojik devlet” yönetimini tercih etmiştir.¹⁴³ Bu bağlamda temelde pedagojik bir bakış açısını gerektiren eğitim konusundaki düzenlemeler, eğitimcilere bırakılmayacak kadar önemli görülmüş ve neredeyse hiç uzman görüşüne başvurmaksızın, yalnızca MGK’nın asker üyelerinin

¹³⁸ “Anayasa Mahkemesi Kararı”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081024-10.htm>, (30.04.2019).

¹³⁹ Baykal, *Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kapatılma Davası Süreci ve Kriz İletişimi*, ss. 118-121.

¹⁴⁰ Mehmet Bahçekapılı, “Türkiye’de Din Eğitiminin Politik Tarihi”, *Türkiye’de Eğitim Politikaları*, Arife Gümüüş (ed.), Nobel Yayınları, Ankara 2015, s. 387.

¹⁴¹ Bahçekapılı, “Türkiye’de Din Eğitiminin Politik Tarihi”, ss. 387-388.

¹⁴² 4306 sayılı “Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu Eğitim Yasası” 18 Ağustos 1997’de resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23084.pdf>, (14.05.2019)

¹⁴³ Ümit Cizre, “Yeni Siyaset Tarzı: Türk Silahlı Kuvvetleri, Toplum ve AK Parti”, *Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Laiklik*, Ahmet Kuru ve Alfred Stepan (ed.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 129.

kararı ile uygulamaya konmuştur.¹⁴⁴ Aslında o dönemde dünya ülkelerinde uygulanan eğitim sistemlerine baktığımızda, dünyadaki 298 ülkeden yalnızca 20'sinin bu eğitim sistemini uyguladığı; bunların da Afganistan, El Salvador, Kenya, Şili, Bulgaristan gibi az gelişmiş ülkeler, kabile ve aşiretlerin hakim olduğu ülkeler veya eski Doğu Bloku komünist ülkeler olduğu görülmüştür.¹⁴⁵

Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu Eğitim Yasası'nda ilköğretim kurumlarının sekiz yıllık okullardan oluşması, bu okullarda zorunlu ilköğretimin kesintisiz yapılması ve bitirenlere "ilköğretim diploması" verilmesi hükmü yer almıştır.¹⁴⁶ Yine bu yasaya bağlı olarak 1997-1998 eğitim-öğretim yılından itibaren mesleki ve teknik liseler dahil bünyesinde ortaokul bulunan liselerin orta kısımlarına öğrenci kaydı alınmamıştır. Dolayısıyla meslek lisesi kabul edilen İmam-Hatip liselerinin bünyesinde olan ortaokullar kapatılmıştır. Köylü'ye göre zaten kesintisiz eğitimin arkasında yatan temel etken budur; yani genel anlamda din eğitimi, özel anlamda ise İmam-Hatip liseleri, Kur'an kursları ve ilahiyat fakülteleri alınan bu kararların en önemli nedenidir.¹⁴⁷ Çünkü sekiz yıllık kesintisiz eğitim İmam Hatiplerin orta kısmının kapanmasına sebep olduğu gibi sekizinci sınıfı bitirmeyen öğrencilerin Kur'an kurslarında hafızlık eğitimi almasının da önüne geçilmiş ve böylelikle hafızlık müessesesi de zarar görmüştür.

Kesintisiz eğitim ile İmam Hatipler üzerinde yapılan bu kısıtlamalar RefahYol hükümetinden sonra veya 28 Şubat 1997'de alınmış bir karar değildir. Bu karara dair alt yapı çalışmaları çok önceden başlamıştır. 1990 yılında Zeki Baloğlu tarafından hazırlanan TÜSİAD raporunda İmam Hatipler ile ilgili mesele derinlemesine işlenmiştir. Raporda İmam Hatiplerin laik sistem içinde ikilik meydana getirdiği, laik eğitim kurumları yanında laik olmayan kurumlar olarak yer aldığı dile getirilmiştir. Söz konusu ifadeler şu şekildedir:

İmam-Hatip lisesi içindeki ortaokulların yurdun her yanına yayılması, kız ve erkek öğrenci sayılarının hızla artması, din eğitimi, ibadet, Arapça ve türbanın zorunlu olduğu bu okulları, genel öğretim kurumları haline dönüştüren bir gelişme olmaktadır. Temel

¹⁴⁴ Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, s. 66.

¹⁴⁵ Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, s. 65.

¹⁴⁶ Erdoğan Tezci, "Türkiye'de İlköğretim Politikaları", *Türkiye'de Eğitim Politikaları*, Arife Gümüş (ed.), Nobel Yayınları, Ankara 2015, s. 247.

¹⁴⁷ Mustafa Köylü, "Türkiye'de Din Eğitiminin Meşruiyeti Sorunu", *Türkiye'de Din Eğitiminin Sorunları*, Mustafa Köylü (ed.), Dem Yayınları, İstanbul 2018, s. 27.

eğitim çağında eğitim profili iki ayrı nesil yetiştirilmesi, küçük yaşlardan itibaren eğitimde ikilik yaratmakta ve bu ikilik Tevhid-i Tedrisat ilkesine ters düşmektedir.¹⁴⁸

Yine aynı TÜSİAD raporunda İmam Hatip liseleri müstakil başlığında ele alınanlar, Bahçekapılı tarafından şu şekilde listelenmiştir:

- İmam Hatip liselerinin kuruluş amacının dışına çıktığına,
- İmam Hatiplerin temel eğitimden başlaması sebebiyle, ayrı bir genel eğitimin oluşmasına neden olduğuna,
- Kuruluş amacının dışında “çok sayıda kız öğrenci” aldığına,
- Yaşam biçimi farklı olan ve farklı yerlerden beslenen iki farklı neslin yetiştirildiğine,
- Bu gelişmelerin, eğitim sisteminin demokratik bir yapı içerisinde gelişmesine olanak sağlamadığına,
- İmam Hatip liselerinin yol açtıkları bu durumlarının ortadan kalkması için, yeniden düzenlenmesi gerektiğine,
- İmam Hatip liselerindeki öğrenci sayısının istihdam kapasitesine göre sınırlandırılması gerektiğine vurgu yapmaktadır.¹⁴⁹

“Türkiye’de Eğitim” başlıklı bu raporda İmam Hatip liseleri için yapılan eleştirilerin ve sunulan önerilerin, bilimsellikten tamamen uzak olduğunu ve hukuki dayanağı olmadığını dile getiren Ayhan, eğitimle ilgili kanunların açık hükümlerine göre açılmış ve ülkemizin her alandaki gelişmelerine uygun olarak gelişmiş okulların, kanunların kendine ve açık hükümlerine göre değil de kanunun özüne uygun hale getirilmek amaçlı bu önerileri eleştirmiştir.¹⁵⁰

28 Şubat sürecinde uygulanmaya konmasıyla din eğitimi olumsuz etkileyen bir husus da katsayı problemi.¹⁵¹ YÖK Genel Kurulu’nun 30 Temmuz 1998’de aldığı bu karar, yine İmam Hatip meselesi etrafında şekillenmiş ancak genel anlamda tüm meslek liselerini etkilemiş ve hepsinde öğrenci başarısında düşüşe sebep olmuştur.¹⁵² Aslında katsayı meselesinin de temel itibarıyla 28 Şubat sürecinde alınmış bir karar olmayıp, sekiz yıllık kesintisiz eğitim gibi daha önceden planlanmış bir uygulama olduğu görülmüştür. Nitekim bu mesele ile ilişkili olarak, TÜSİAD’ın bahsettiğimiz raporunda İHL mezunlarının istedikleri fakülteleri tercih etmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş ve buralarda okuyan öğrencilerin ilahiyat fakülteleri

¹⁴⁸ Zekai Baloglu, *Türkiye’de Eğitim, Sorunlar ve Değişim İçin Yapısal Uyum Önerileri*, TÜSİAD, İstanbul 1990, ss. 117-118.

¹⁴⁹ Bahçekapılı, *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, s. 68.

¹⁵⁰ Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 359.

¹⁵¹ Katsayı olarak bilinen mesele, 1998 yılından itibaren lise mezunlarının ortaöğretim başarı puanının 0,5 ile İmam Hatip lisesi mezunlarınınkinin 0,2 ile çarpılmasıdır. Bu durum 30 puanlık bir fark oluşturmaya rağmen İmam Hatip lisesi mezunları çok yüksek puanlar alarak, orta seviyede puanlarla öğrenci alan farklı fakültelere gitme imkanı bulmuşlardır. Ancak 2003 yılında bu oranlar tekrar değiştirilmiş; liselerinki 0,8 ile çarpılırken İmam Hatip liselerinki 0,3 ile çarpılmıştır. Böylece fark daha da büyümüştür. Bkz. Öcal, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 298.

¹⁵² İrfan Bozan, *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri... Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı*, TESEV Yayınları, İstanbul 2007, s. 35.

dışında farklı alanda bir fakülteye gitmelerinin önlenmesi tavsiye edilmiştir.¹⁵³ Birçok eleştiri ve tenkide rağmen TÜSİAD, bu rapor için yapılan teklifleri hiç dikkate almadan 1997 yılında bu kez “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri” adı altında yeniden bir rapor hazırlayıp sunmuş ve bu raporda da benzer ifadeler yer verilmiştir.¹⁵⁴

TÜSİAD’ın bu önerileri asker ve YÖK tarafından dikkate alınmış, 28 Şubat ile başlayan süreçte YÖK tarafından alınan bir karar ile uygulanmaya başlanmıştır. 1973 yılında yürürlüğe giren Milli Eğitim Temel Kanunu’nda, üniversite sınavlarına girişte tüm liseler ve meslek liseleri eşit şartlarda haklara sahipken, 1998’de Kemal Gürüz’ün başkanlığını yaptığı YÖK tarafından alınan kararla, bu eşitlik İmam Hatip liseleri ve bütün meslek liseleri aleyhine bozulmuştur.¹⁵⁵ Ancak ilk yıllarda bazı İmam Hatip lisesi öğrencilerinin “katsayı” farkına rağmen ilahiyat dışındaki bazı fakültelere yerleşmesi üzerine, katsayıda yeniden değişikliğe gidilmiş, meslek lisesi ve İmam Hatip lisesi öğrencilerinin farklı bir alanda öğrenim görmelerinin önü tamamen kesilmiştir.¹⁵⁶

Aslında TÜSİAD, asker ve YÖK’ün bu uygulamasının arkasındaki temel amaç, bu okullara öğrencilerin ilgi ve alakasını keserek, İmam Hatip liselerini tercih edilmeyen bir okul hâline getirmek olmuştur. Çünkü bu sayede 1930’lu yılların başında olduğu gibi kamuoyuna “Bu okulları biz kapatmadık! Aksine ilgisizlikten kapandı.” imajını yansıtmışlardır.¹⁵⁷ Nitekim bu beklentileri büyük oranda gerçekleşmiş, İmam Hatip liselerinin kayıtlı öğrenci sayısı yıldan yıla düşmüş, daha çok akademik başarısı düşük öğrencilerin seçtiği bir okul konumuna düşmüştür.¹⁵⁸

¹⁵³ Bozan, *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri... Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı*, s. 30

¹⁵⁴ Raporda İmam Hatip liseleri ile ilgili olarak “İmam-Hatip liseleri meslek lisesi statüsüne uygun bir yapıya kavuşturulmalı, İmam ve Hatip ihtiyacını karşılamaya yetecek sayıda İmam-Hatip Lisesi dışında kalanlar, genel ya da teknik liselere dönüştürülmelidir. İmam-Hatip liselerine kız öğrenci kesinlikle alınmamalıdır. Sekiz yıllık zorunlu ilköğretim herkes için ve istisnasız kabul edilmeli, İmam-Hatip liselerinin orta kısımları kapatılmalıdır.” ifadelerine yer verilmiştir. Bkz. Tanör, *Türkiye’de Eğitim*, ss. 112-113.

¹⁵⁵ Ömer Faruk Çelik, *Katsayı Uygulamasının Kaldırılması Sonrasında İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Davranış, Tutum ve Özellikleri (Gaziantep Örneği)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2016, s. 84.

¹⁵⁶ YÖK, 2003’te bütün eleştiri ve toplumsal tepkilere rağmen, katsayıları, alan-İçi ve alan-dışı ayrımı daha da keskinleştirecek şekilde yeniden düzenlemiştir. 2006’da ise, YÖK ÖSS’nin içeriğini ve puan hesaplama yöntemini değiştirerek, alan-dışı yerleşmeyi daha zor hale getirmiştir. Bkz. “Katsayı Uygulaması”, <https://www.setav.org/katsayi-uygulamasi/>, (21.03.2019).

¹⁵⁷ Bahçekapılı, *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, s. 70.

¹⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bozan, *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri... Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı*, s. 21.

Katsayı meselesi AK Parti hükümetleri döneminin başından itibaren, tıpkı başörtüsü meselesi gibi çözüme kavuşturma amaçlı sürekli gündemde olmuştur. Bu konuda Temmuz 2009’da kısmen çözüme ulaşılmış ve Aralık 2011 tarihinden itibaren ise tamamen çözüm bulmuştur. Daha sonra bazı kesimlerin bu kararların iptaline yönelik başvuruları olmuşsa da Danıştay tarafından reddedilmiştir.¹⁵⁹

28 Şubat sürecinin din eğitime yansımaları elbette bunlarla sınırlı kalmamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz kararlar ve uygulamalar sürecin örgün din eğitimi boyutunu etkileyen kısmını oluştururken, şimdi bahsedeceğimiz Kur’an kursları ile ilgili değişimler de yaygın din eğitimi ilgilendirmiştir. MGK bildirgesinin 3. maddesinin b fıkrasında yer alan, “Temel eğitimi almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak, devam edebileceği Kur’an kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.” ifadesi bu süreçte yapılan değişimlerin dayanağı olmuştur. Bu bağlamda sekiz yıllık kesintisiz eğitim kararı sonrasında, ilköğretim süresinin kesintisiz olması neticesinde, uzun süreli Kur’an kurslarına ancak ilköğretimden mezun olan öğrenciler kayıt yaptırabilmiştir. Bu da özellikle hafızlık müessesine zarar vermiş, söz konusu karardan sonra hafızlık belgesi alanların sayısı büyük oranda azalmıştır. Mesela 1998-1999 yılında toplam 5008 kişi hafızlık belgesi alırken, sekiz yıllık kesintisiz eğitim kararından sonra hafızlık eğitime başlayıp, 2003-2004 yılında belge alanların sayısı ise sadece 1310’dur.¹⁶⁰

Bir diğer yasaklama da yaz Kur’an kursları için getirilmiş, ilkokul 5. sınıftan mezun olmayan öğrencilerin, bu kurslara devam etmeleri yasaklanmıştır. Oysa yaz Kur’an kursları, Kur’an-Kerim ve temel dini bilgiler öğretmeninin yanı sıra, çocukların Kur’an’a, dine, din eğitimine, din görevlisine bakışlarını etkileyen, cami kültürü ve cami adabı içinde dini yaşantıyı tecrübe ederek öğrenmelerine fırsat veren, cami cemaatinden ve kurs arkadaşlarından her yaş ve düzeyde kişiyle karşılaşma imkanı sağlayarak sosyalleşme süreçlerine ve kişilik gelişimlerine de önemli katkılar sağlayan kurumlardır.¹⁶¹ Ancak o dönemde yaz kurslarına devam eden çocuklar 28 Şubat’ta alınan karar sebebiyle bu ortam içerisine çok geç girebilmiş ve herhangi bir pedagojik

¹⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Gülmez, *28 Şubat 1997 Askeri Darbesi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri*.

¹⁶⁰ Hüseyin Algur, *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumlarının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2016, s. 57.

¹⁶¹ Ahmet Koç, “Yaz Kur’an Kursları Üzerine Araştırma”, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, XLVII/2, 2011, s. 48.

temeli olmayan bu düzenleme uzun yıllar devam etmiş, nihayet 2012 yılında son bulmuştur.¹⁶²

28 Şubat'ın eğitim üzerindeki en büyük olumsuz etkilerinden bir diğeri de hiç şüphesiz başörtüsü sorunu olmuştur. Daha önceki konularda zaman zaman değindiğimiz başörtüsü sorunu, üniversite öğrencileri için de söz konusu olmuş ve ülke gündemini uzun süre meşgul etmiştir. Merve Kavakçı'nın milletvekilliği için yemin etmek üzere başörtülü olarak meclise gelmesi, "başörtüsü-laiklik-kamusal alan" tartışmalarını başlatmışken, bu sefer aynı tartışma üniversitede öğrenim gören bayan öğrenciler bağlamında yapılmaya başlanmıştır. Bu yasak sebebiyle binlerce öğrenci öğrenimlerini yarıda bırakmak veya hiç öğrenime başlayamamak ya da yurtdışında öğrenim görmek zorunda kalmıştır.

İstanbul Üniversitesi Rektörü Kemal Alemdaroğlu tarafından 23 Şubat 1998 tarihli ve 5786 sayılı bir genelge yayınlanarak; "yeni düzenlemeye göre verilmiş öğrenci kimlik kartı olmayan öğrencilerin içeri alınmaması, kimlik kartsız olarak içeri girenler hakkında işlem yapılması" istenmiştir. Aslında başta bakıldığında genelgede, içeri alınmama sebebi "kimlik kartının olmaması" olarak gösterilmişse de bu genelgenin anlamı, başörtülü öğrencilere kimlik verilmediği için üniversiteye "başörtülü öğrencilerin alınmayacağı" anlamına gelmiştir.¹⁶³ Yani başörtüsü yasağının herhangi bir kanunla çerçevesi çizilmemiş; mahkemeler tarafından laiklik ilkesine atıfla muğlak bir şekilde üretilmiştir. Bu sebeple yasağın sınırları belirsiz ve o anki karar vericilerin keyfi tercihlerine bağlı olmuştur.¹⁶⁴ Ancak o dönemlerde YÖK Başkanı olarak Süleyman Demirel tarafından atanan Kemal Gürüz ile Ahmet Necdet Sezer tarafından atanan Erdoğan Teziç yasağı tüm üniversitelere en sert şekilde uygulamışlardır.¹⁶⁵ Hatta Kemal Gürüz bu mesele dolayısıyla bazı rektörlerin görevden alındığını belirtmiş, fakat sayıyı söylememiştir.¹⁶⁶

1998 yılında başörtüsü yasağına uymayan öğrencilerden üç bine yakını okuldan uzaklaştırılmış, birçoklarına ise uyarı ve kınama cezası verilmiş; 1999 yılında yasak açık öğretim fakülteleri ve ilahiyat fakülteleri öğrencilerini de içine almış, Kıbrıs

¹⁶² Mehmet Korkmaz, "Kur'an Kurslarında Din Eğitimi", *Din Eğitimi El Kitabı*, Recai Doğan ve Remziye Ege (ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 360.

¹⁶³ TBMM, *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 1216.

¹⁶⁴ Kuru, *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*, s. 186.

¹⁶⁵ Kuru, *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*, s. 190.

¹⁶⁶ Kavakçı, *Headscarf Politics in Turkey*, s. 71.

üniversitelerinde de başörtüsü yasaklanmıştır.¹⁶⁷ Cumhuriyet tarihi boyunca zaman zaman tartışılan ancak en katı uygulamasına 28 Şubat süreciyle geçilen başörtüsü yasağı üniversitelerin yanında ilk ve orta dereceli öğretim kurumlarını kamusal-özel ayrımı yapmadan kapsamıştır.¹⁶⁸ Üstelik yasak tüm öğretim personelinin ve öğrencilerin kapsamakla kalmamış, bazı kurumlarda başörtülü sivil vatandaşların da içeri girmesine izin verilmemiştir.¹⁶⁹

Elbette bu süreçte başörtülü öğrenciler başta olmak üzere, birtakım çevreler tarafından bu yasak protesto edilmiş; öğrencilerin bir kısmı hukuki yollara başvurmuştur. Ancak bu mahkemelerden öğrenciler lehine sonuç alınsa dahi karar, Danıştay tarafından bozulmuştur.¹⁷⁰

AK Parti hükümetinin iktidara geldikten sonra bu yasağı kaldırmak için ilk ciddi girişimi 2004 yılında olmuş, öncelikle YÖK'ü yeniden yapılandıracak ve Erdoğan Teziç'i görevden alacak kanunu Meclis'ten geçirmiştir. Ancak kanun, Meclis'ten geçse dahi kanun Cumhurbaşkanı Sezer tarafından veto edilmiş, hükümet de gerilimi daha fazla arttırmamak için bu konuda ısrarcı olmamıştır.¹⁷¹

2007 yılına gelene kadar yasağı kaldırmak için atılan her adımı Anayasa Mahkemesi geçersiz kıldığı için, bu sefer AK Parti ve MHP anayasayı değiştirmek suretiyle yasağı kaldırmaya çalışmışlardır. Ancak yine bu düzenleme de CHP tarafından Anayasa Mahkemesine taşınmış ve mahkeme Anayasa değişikliğini “Anayasa'nın laiklik ilkesine” aykırı bulmuştur. Daha sonra açılan kapatma davasında AK Parti'nin yaptığı bu değişiklik partinin kapatılma isteminde en önemli gerekçelerden birini teşkil etmiş ve parti kapatılmaktan son anda kurtulmuştur.¹⁷²

Üniversitelerde başörtüsü meselesi uzun süren çabalar sonucu ancak 2010 yılında referandumun hemen ardından YÖK'ün aldığı bir kararla üniversite hocalarının başörtülü öğrencileri sınıftan atamayacaklarına, sadece haklarında tutanak

¹⁶⁷ İbrahim Toruk, “Türkiye’de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30, 2011, s. 487.

¹⁶⁸ Kuru, *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*, s. 168.

¹⁶⁹ Bkz. Benli, “1964-2011 Türkiye’de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi”, s. 100-142-143 vd.

¹⁷⁰ Bkz. Benli, “1964-2011 Türkiye’de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi”, ss.52-84.

¹⁷¹ Kuru, *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*, s. 190.

¹⁷² Toruk, “Türkiye’de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu”, s. 485.

tutarak şikayette bulunabileceklerine dair bir karar ile serbest kalabilmiştir.¹⁷³ Ancak bu karar üniversitelerin bir bölümünde yasağı fiilen kaldırdığı gibi bir kısmında yasağın uygulanması konusunda 28 Şubat öncesindeki muallak duruma dönüşü sağlamıştır. Bu meselenin kesin çözümü ise üniversiteler için 2011 yılında gerçekleşmiştir. 2012 yılında MEB okullarında, 2013 yılında ise adalet, emniyet ve askeri alanlar da dahil olmak üzere tüm kamu kuruluşlarında çalışan bayanlar için başörtüsü serbest olmuştur.¹⁷⁴

1.3. 1997-2009 Yılları Arasında Yüksek Din Öğretiminde Yaşanan Gelişmeler

Yüksek din öğretimi kurumları olarak eğitim-öğretime devam eden Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi ve MEB'e bağlı 8 Yüksek İslam Enstitüsü 1981 yılında 2547 sayılı "Yüksek Öğretim Kanunu"nın yürürlüğe girmesiyle birlikte bu kanun kapsamına alınmıştır.¹⁷⁵ Bir süre sonra kanunun amaçları, kapsamı ve ilgili maddeleri doğrultusunda 8 yeni üniversite kurulmuş ve bu üniversiteden ayrı, bağımsız yükseköğretim kurumlarının hepsinin üniversiteye bağlanması kararlaştırılmıştır.¹⁷⁶ Böylece söz konusu yüksek din öğretimi kurumlarının hepsi bulundukları illerdeki üniversitelere bağlanmış ve adları "İlahiyat Fakültesi" olarak değiştirilerek isim birliği sağlanmıştır. Esasen bu isim birliğiyle beraber ilahiyat fakülteleri istikrar sağlama yolunda önemli adımlar atmış, 1997'ye kadar aradan geçen 15 yıllık bir süre içerisinde olumlu yönde gelişme göstermiştir. Bu süre içerisinde öğrenci sayısı, öğretim elemanı sayısı ve fakülte sayısında önemli artış yaşanmıştır. Yine ilahiyat fakültelerinde bölüm, anabilim dalı ve bilim dalları oluşturularak, bu bilim dallarında görev alan akademisyenler yoluyla bilimsel çalışmaların sayısı artmıştır. Birçoğu ikinci öğretim programını da açmış ve hem

¹⁷³ "Türbana Şapkalı Çözüme YÖK'ten Onay", <https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/03/11/turbana.sapkali.cozume.yokten.onay/567260.0/index.html>, (11.05.2019).

¹⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Akyüz, "Türkiye'de Dışlayıcı Laiklikten Pasif Laikliğe Geçiş Sürecinde Başörtüsü Yasağının Kaldırılması", ss. 80-81.

¹⁷⁵ Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, ss. 388-389.

¹⁷⁶ Buna göre Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi aynen kalmış, Erzurum Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İlahiyat Fakültesine dönüştürülmüştür. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Marmara Üniversitesine; İzmir Yüksek İslam Enstitüsü Dokuz Eylül Üniversitesine; Konya Yüksek İslam Enstitüsü Selçuk Üniversitesine; Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü Erciyes Üniversitesine; Bursa Yüksek İslam Enstitüsü Uludağ Üniversitesine; Samsun Yüksek İslam Enstitüsü Ondokuz Mayıs Üniversitesine bağlanarak İlahiyat Fakültesine dönüştürülmüştür. Yozgat Yüksek İslam Enstitüsü mevcut öğrencilerini mezun ettikten sonra kapatılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 433; Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 196.

birinci öğretim hem de ikinci öğretimde eğitim-öğretime devam etmiştir. 1982’de 8 ilahiyat fakültesi varken, 1997 öğretim yılı başında öğrenci kabul eden fakülte sayısı 22’yi bulmuştur.¹⁷⁷ Türkiye’deki dini araştırma geleneği için de önemli bir ivmelenme adımı olan bir karar ile birlikte 1982 yılında dönüştürülen birinci nesil diyebileceğimiz yüksek din öğretimi kurumları ve 1980’lerin sonuna doğru ve 1990’larda açılan ikinci nesil olarak adlandırabileceğimiz yüksek din öğretimi kurumları 1997’de öğrenci kabul eden fakültelerdir.¹⁷⁸ Bu fakülteler ve açıldığı yıllar aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1: 1997 Yılında Öğrenci Kabul Eden İlahiyat Fakülteleri ve Açıldığı Yıllar¹⁷⁹

		1997’de Öğrenci Kabul Eden İlahiyat Fakülteleri	Yıl
1	Birinci Nesil İlahiyat Fakülteleri	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1949
2		Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1982
3		Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1982
4		Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1982
5		Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1982
6		Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1982
7		Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1982
8		Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1982
9	İkinci Nesil İlahiyat Fakülteleri	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1988
10		İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1992
11		Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1992
12		Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1992
13		Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1992
14		İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1992
15		Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1993
16		Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1993
17		Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1993
18		Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1993
19		Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1994
20		Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1994
21		K. Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1995
22		Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1995

1997 yılı itibarıyla Tablo 1’de verilen bu fakülteler dışında açılmış ancak öğrenci kabul etmeye henüz başlamamış iki fakülte daha vardır. Bunlardan birisi

¹⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz. <http://www.osym.gov.tr/TR,2679/yuksekogretim-programlari-ve-kontejanlari-kilavuzu.html>, (17.04.2019).

¹⁷⁸ Bayramali Nazıroğlu, , “Yüksek Din Öğretimi”, *Din Eğitimi*, İbrahim Turan ve Bayramali Nazıroğlu (ed.), Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara 2020, ss. 150-151.

¹⁷⁹ Suat Cebeci, “Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 75. Yıl Özel Sayısı, 1998, s. 232.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, diğeri de Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesidir.¹⁸⁰

1997 yılı itibariyle bu fakültelerin öğrenci kabul etme şekline baktığımızda, katsayı problemi başlamadan önce, bir ilahiyat fakültesine kayıt olabilmek için diğer lisans programları gibi Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) tarafından düzenlenen merkezi sınavların her ikisinden (ÖSS ve ÖYS) başarılı olmak gerektiği görülmektedir.¹⁸¹ O dönemde İmam Hatip lisesi mezunlarıyla birlikte diğer lise türlerinden mezun olan öğrenciler de bu fakültelere kabul edilmiştir. İki farklı ortaöğretim kurumundan gelen öğrencilerin aynı programa uyumunun sağlanması için de öğretim yılının başında yapılan seviye tespit sınavında başarılı olan öğrenciler Arapça hazırlık sınıfı okumadan doğrudan birinci sınıfa alınmıştır. Böylece İmam Hatip lisesinde aldığı öğrenimle belli bir seviye kazanmış olan öğrencilerin hazırlık sınıfı okumak suretiyle bir sene kaybetmeleri önlenmiştir.¹⁸²

Türkiye’de 1997 yılında yüksek seviyede din eğitimi veren ilahiyat fakülteleri dışında “İlahiyat Meslek Yüksek Okulları” da vardır. Diyanet İşleri Başkanlığının 15.06.1988 tarihli yazısıyla, bu alanda duyulan ihtiyacı bildirerek yaptığı başvuru üzerine Yükseköğretim Yürütme Kurulunun 29.12.1988 tarihli toplantısında Ankara Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Marmara Üniversitesi ve Uludağ Üniversitesi’nde önlisans seviyesinde iki yıllık eğitim veren bu kurumların açılmasına karar verilmiştir. Bunlardan ilk ikisi, Dokuz Eylül Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi’nde 1989-1990 öğretim yılında öğretime başlamıştır. Her ne kadar ilk açılacaklar arasında Ankara Üniversite’nin adı geçse de burada okul açılmamış; ancak başka şehirlerde kurumların açılmasına devam edilmiştir.¹⁸³ 1991-1992 öğretim yılında Atatürk Üniversitesine bağlı olarak Erzincan’da, 1992-1993 öğretim yılında Uludağ Üniversitesi bünyesinde açılmıştır.¹⁸⁴ 1994-1995 yılında ise Trabzon ve Van’da açılmış, böylece sayısı 6’ya yükselmiştir.

¹⁸⁰ Öcal, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 390; Cebeci, “Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Eğitimi”, s. 233.

¹⁸¹ Öcal, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 392.

¹⁸² Bahçekapılı, *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, s. 147.

¹⁸³ Öcal, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 400.

¹⁸⁴ İ. Kafi Dönmez, “Din Görevlisi Yetiştirmeye Yönelik Yükseköğretim Programlarının Önemi ve İlahiyat Meslek Yüksek Okulları Hakkında Bir Değerlendirme”, *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993) I-II*, DİB Yayınları, Ankara, 2, 1995, ss. 69-70.

Yüksek din öğretimi için 1997 yılı itibariyle durum bu şekilde iken siyasi alanda yaşanan gelişmeler ve 28 Şubat postmodern darbe süreci, din eğitiminin her alanında ve aşamasında olduğu gibi yüksek din öğretiminde de son derece sert uygulamaların yaşanmasına sebep olmuştur. 1997-2009 yılları arasında eğitim alanında özellikle İmam Hatip liseleri üzerinde kısıtlamaların olduğu görülmüştür. Pedagogik zeminden ziyade tamamen ideolojik gerekçelerle uygulamaya konulan bu kısıtlamalar yüksek din öğretimine de yansımış; bu kurumlarda sayısal ve yapısal anlamda birçok değişikliği meydana getirmiştir.

1.3.1. 1997-2009 Yılları Arasında Yüksek Din Öğretiminde Yaşanan Sayısal Değişimler

1997 yılı itibariyle Türkiye’de 24 ilahiyat fakültesinin ancak 22’si öğrenci kabul ederek eğitim-öğretimlerini sürdürmüştür. İkinci öğretim programlarına da öğrenci kabul eden bu fakültelere 1997 yılında 3076 öğrenci kayıt yaptırmıştır. Ancak 28 Şubat sürecinin yüksek din öğretimindeki en önemli etkisi bu sayısal değerlerde olmuştur. Tablo 2’de görüldüğü üzere öğrenci kontenjanları 1997’den sonra hızla azalmış, 2004 yılına gelindiğinde tüm Türkiye’deki ilahiyat lisans programına sadece 501, İDKAB programına ise 444 öğrenci kabul edilmiştir.

Diğer yandan azalan kontenjanlar ile birlikte öğrenci kabul eden fakülte sayısında da düşüş yaşanmıştır. 1997 yılında öğrenci kabul eden İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin 2000 yılından itibaren yeterli akademik kadroya sahip olduğu halde öğrenci kontenjanı verilmemiştir.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, ss. 207-208.

Tablo 2: 1997-2009 Yılları Arasında İlahiyat Lisans Programı ve DKAB Öğretmenliği Programı Öğrenci Kontenjanları¹⁸⁶

Yıllar	İlahiyat Lisans Programına Öğrenci Alan Fakülte Sayısı	İlahiyat Lisans Programına Kayıt Yaptıran Öğrenci Sayısı	İlköğretim DKAB Öğretmenliği Programına Öğrenci Alan Fakülte Sayısı	İlköğretim DKAB Öğretmenliği Programına Kayıt Yaptıran Öğrenci Sayısı	Toplam Öğrenci sayısı
1997	22	3292	-	-	3076
1998	22	1998	9	514	2485
1999 ¹⁸⁷	22	1318	10	660	2029
2000	22	1273	10	800	2073
2001	21	914	10	814	1742
2002	20	692	10	618	1340
2003	20	511	10	430	978
2004	20	501	10	444	972
2005	20	567	10	485	1080
2006 ¹⁸⁸	20	675	10	558	1263
2007	20	820	10	507	1422
2008 ¹⁸⁹	23	2652	13	718	3470
2009	25	5690	18	1101	7107

Yüksek din öğretimi kontenjanlarındaki düşüşün bir diğer sebebi de ikinci öğretim uygulamasına son verilmesi olmuştur. Yükseköğretim kurumları, 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunundaki bazı maddelerin 1992’de değiştirilmesiyle başlayan ikinci öğretim uygulaması kapsamında 1993-1994 öğretim yılından itibaren öğrenci kabul etmişlerdir.¹⁹⁰ Bu kanuna bağlı olarak 1993 yılında öğrenci kabul eden 15 ilahiyat fakültesinden yedisi ikinci öğretim için kontenjan belirlemiş ve bu programa öğrenci almaya başlamıştır. Marmara, Dokuz Eylül, Selçuk, Ondokuz Mayıs, Uludağ, Erciyes ve Harran Üniversiteleri İlahiyat fakülteleri ikinci öğretime kontenjan açan fakülteler olmuşlardır. Bu fakülteler arasına 1994 yılında Atatürk Üniversitesi ve

¹⁸⁶ Bu rakamlar, söz konusu yıllarda ÖSYM tarafından yüksek din öğretimi programlarına verilen toplam öğrenci kontenjanlarıdır.

¹⁸⁷ İlahiyat Fakültelerinin ikinci öğretimi kapatılmıştır.

¹⁸⁸ İlahiyat Fakülteleri bünyesinde olan İlköğretim DKAB Öğretmenliği bölümü 2006 yılında Eğitim Fakültesine alınmıştır.

¹⁸⁹ İlahiyat Fakültelerine ikinci öğretim için öğrenci almaya başladı.

¹⁹⁰ 3843 Sayılı Kanun, “Yükseköğretim Kurumlarında İkili Öğretim Yapılması, 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek Madde Eklenmesi Hakkında Kanun”, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3843.pdf>, (15.04.2019).

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi; 1995 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi eklenmiştir.¹⁹¹

28 Şubat postmodern darbesinin yaşandığı 1997 yılına gelindiğinde ise 22 ilahiyat fakültesinden dokuzu için ikinci öğretime kontenjan verilmiştir. Ancak bu süreç ile birlikte sonra kontenjanların sürekli olarak azalacağı, yüksek din öğretimi için gerileme dönemi olarak belirtebileceğimiz sürece girilmiştir. 1999 yılında ise ilahiyat fakültelerinde ikinci öğretim programlarının hepsine son verilmiştir.¹⁹² Diğer fakültelerin ve bölümlerin ikinci öğretim programları açık olduğu halde ilahiyat fakültelerinde böyle bir sınırlamaya gidilmesinin dönemin siyasi ve ideolojik şartları gereği olduğu görülmüştür. Ancak 28 Şubat sürecinin izlerinin silinmeye çalışıldığı AK Parti hükümeti döneminde din eğitimi alanındaki yeniliklerden İlahiyat fakültelerinin ikinci öğretimi de faydalanmış ve 2008 yılı itibarıyla yeniden öğrenci alımına başlamıştır.¹⁹³

2008 yılında ise ikinci öğretimlerin yeniden açılması, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin öğrenci almaya başlamasına ek olarak mevcut İlahiyat Fakültelerinin kontenjanlarının da yükselmesiyle birlikte bir önceki yılda alınan öğrencinin yaklaşık üç katı kadar öğrenci alınmıştır. 2009'da Şırnak Üniversitesi ve Iğdır Üniversitesi bünyesinde açılan ilahiyat fakülteleri ile bu sayı 25'e ulaşmıştır.¹⁹⁴ Kontenjanlara baktığımızda ise Tablo 2'de görüldüğü üzere ilahiyat programı için 5690, DKAB programı için 1101 öğrenci kabul edildiği görülmüştür.

1997-2009 yılları arasında yüksek din öğretimindeki sayısal değişimin bir başka boyutu ise öğrencilerin cinsiyet oranlarında yaşanmıştır. 1997 yılında 1120 kız öğrenci, 2098 erkek öğrenci yüksek din öğretime kayıt yaptırmıştır.¹⁹⁵ Yani oransal olarak baktığımızda erkek öğrenciler kız öğrencilerin yaklaşık iki katıdır. Ancak 1997'den sonra aradaki bu fark kısa sürede kapanmış, 2000 yılında yüksek din

¹⁹¹ Kontenjanlarla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.

<http://www.ahmetishak.com/platform/rakamlarla/index.htm>, (15.04.2019)

¹⁹² Bayramali Nazıroğlu, "İlahiyat Fakültelerinde Din Eğitimi ve Sorunları", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları*, Mustafa Köylü (ed.), Dem Yayınları, İstanbul 2018, s. 177; Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", s. 71.

¹⁹³ Nazıroğlu, "İlahiyat Fakültelerinde Din Eğitimi ve Sorunları", s. 177.

¹⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz. <https://www.osym.gov.tr/TR,1170/2009-osys-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>, (21.04.2019).

¹⁹⁵ M. Şevki Aydın, "Yüksek Din Öğretimi Kurumları: Gelgitler Alanı", *Tezkire Dergisi*, 31-32, 2003, s. 119.

öğretimine kayıt yapan kız öğrenci sayısı erkek öğrenci sayısını geçmiştir. 2009 yılına gelindiğinde ise 1997'nin tam tersi bir durum ile karşı karşıya kalınmıştır; yani erkek öğrencilerin iki katına yakın bir sayıda kız öğrenci ilahiyat fakültelerine ve DKAB programlarına kayıt yaptırmıştır.¹⁹⁶

Bu değişimin ortaya çıkmasının arkasında yatan temel sebep ise “Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu Eğitim” kararı ile İmam Hatip ortaokullarının kapatılması ve meslek liselerine üniversiteye girişlerde katsayı uygulanması olmuştur. Katsayı uygulamasının başladığı 1999 yılından itibaren İmam Hatip liselerine rağbet oldukça azalmış, daha çok akademik başarısı düşük öğrenciler tarafından tercih edilen bir eğitim kurumuna dönüşmüştür. Dolayısıyla bu problemin ortaya çıkmasından sonra İmam Hatip liselerinde okuyan öğrencilerin cinsiyet oranları da değişmiş; erkek öğrenciler üniversiteye giriş noktasında kısıtlama olmayan okulları; kız öğrenciler ise gerek erkek öğrenciler kadar gelecekle ilgili mesleki bir kaygı taşımamaları gerekse başörtüsü ile öğrenimlerine devam etmek istedikleri için İmam Hatip liselerini tercih etmişlerdir.¹⁹⁷ Böylece o dönemde ilahiyat fakültelerinin tek öğrenci kaynağı olan İmam Hatip liselerindeki cinsiyet oranındaki bu değişim ilahiyat fakültelerini de aynı oranda etkilemiştir. Ayrıca kapasitesi yüksek erkek öğrenciler daha çok akademik liseleri tercih ederken, kapasiteli kız öğrenciler İmam Hatip liselerini de tercih etmişlerdir.

Katsayı uygulamasının ilahiyat fakülteleri açısından başka sonuçları da olmuştur. Her ne kadar İmam Hatip liselerini büyük oranda akademik başarısı daha düşük öğrenciler tercih etmiş olsa da, bu okullara devam eden başarılı öğrenciler de olmuştur. Nitekim o dönemde ilahiyat fakültesi dışında bir yükseköğretim kurumuna devam etme şansı olmayan bu öğrenciler, fakültelerin sınırlandırılmış kontenjanlarına dahil olabilmek için büyük gayret sarf etmişlerdir. Hatta kontenjanların en çok azaldığı 2004, 2005, 2006 yıllarında öğrenciler ilahiyat fakültesine girebilmek için ilgili puan türünde Türkiye çapında ilk 5000 içerisinde girmek zorunda kalmıştır.¹⁹⁸ Böylece ilahiyat fakültesine devam eden öğrencilerin akademik başarısı oldukça yükselmiştir. Diğer yandan yükselen bu puanlar, farklı lise türünden öğrencilerin ilahiyat fakültesini

¹⁹⁶ Ayşe Zişan Furat, “Yüksek Din Öğretimi ve İstihdam İlişkisinde Cinsiyet Oranlarının Değişimi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 2012, s.183.

¹⁹⁷ “İmam Hatip Liselerine İlgi Artıyor”, <https://www.haberler.com/imam-hatip-liselerine-ilgi-artiyor-haberi/>, (19.05.2019).

¹⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz. <http://www.osym.gov.tr/TR,815/2003-2007-yillari-arasinda-yuksekogretim-programlarinin-en-kucuk-ve-en-buyuk-puanlari.html>, (19.05.2019).

kazanamamasına sebep olmuştur. Aslında teorik olarak diğer lise mezunlarının bu fakültelere girebilmesine mani bir hüküm bulunmamakla birlikte, mezun olunan alan dışında bir yükseköğretim kurumunu tercihte puanların düşürülmesi durumundan dolayı İmam Hatip lisesi dışındaki diğer liselerden mezun olanların kazanması mümkün olmamıştır.¹⁹⁹

Buraya kadar ele aldığımız niceliksel değişiklikler dışında 1997 sonrası ilahiyat fakültelerinde yaşanan başka değişim ve dönüşümler de olmuştur. Özellikle incelediğimiz tarihsel aralığın ilk yıllarında meydana gelen değişiklikler 28 Şubat sürecinde hakim olan zihniyetin etkisinde yapılmış değişikliklerdir.

1.3.2. 1997-2009 Yılları Arasında Yüksek Din Öğretiminde Yaşanan Yapısal Değişimler

Yüksek din öğretiminde 1997 sonrası yapılan değişikliklerin, ilahiyat fakültelerinin işlevsizleştirilmesi ve Türkiye'nin din eğitimindeki etkisinin azaltılmasına ve sınırlandırılmasına yönelik çabalar olduğunu söyleyebiliriz. Rakamsal değerlerine sayısal değişim başlığında yer verdiğimiz İDKAB/DKAB programı ve bu programın ayrılmasıyla birlikte değişen ilahiyat lisans programı bu kurumlarda meydana gelen değişimlerin başında gelmiştir. Yine hazırlık sınıfının kaldırılması ve pedagojik formasyon sorunu bu başlıkta değineceğimiz diğer konulardandır.

1.3.2.1. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği/ Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü ve Pedagojik Formasyon

İlahiyat mezunlarının istihdam alanları düşünüldüğünde hem örgün hem de yaygın eğitim faaliyetlerinde bulunabilecek ve ilkokul çağındaki bir çocuktan yaşlılık dönemindeki bir bireye kadar herkes için öğreticilik yapabilecek bir yeterlilikle fakülteden mezun olmaları beklenmiştir. YÖK ise bu sebeplerden dolayı olsa gerek 1990'lı yılların sonuna doğru başlattığı öğretmen yetiştirme kurumlarını yeniden yapılandırma sürecine ilahiyat fakültelerini de dahil etmiştir.

1998-1999 öğretim yılından itibaren bünyesinde eğitim fakültesi bulunan üniversitelerin ilahiyat fakültelerinde “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı” ile “İlahiyat Lisans Programı” olmak üzere iki ayrı program

¹⁹⁹ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 203.

uygulanmaya başlanmıştır.²⁰⁰ Bu programlardan “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı”ndan mezun olan öğrenciler ilköğretim okullarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni ; “İlahiyat Lisans Programı”ndan mezun olan öğrenciler Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatındaki çeşitli görevler ile ortaöğretim kurumlarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni veya İmam Hatip liselerinde İHL Meslek Dersleri Öğretmeni olmuşlardır. Ancak 1998 yılındaki bu bölümleşmeden sonra ilahiyat lisans programdaki pedagojik formasyon dersleri kaldırılmıştır. Pedagojik formasyon dersleri 1982 yılından 1998 yılına kadar ilahiyat fakültelerinde zorunlu dersler arasında yer almıştır. 1982 yılından önce ise Yüksek İslam Enstitülerinde pedagojik formasyon dersleri programda zorunlu okutulmuştur. 1998 yılından sonra ilahiyat lisans programına devam eden öğrencilere, öğretmen olabilmek için mezun olduktan sonra sadece Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak açılan pedagojik formasyon eğitiminin verileceği tezsiz yüksek lisans programından mezun olma şartı getirilmiştir.²⁰¹

Başlangıç itibariyle 1997’deki bu program ayrılığı DKAB Öğretmenliği açısından önemli bir adım gibi görünse de siyasi ve ideolojik denilebilecek birtakım müdahaleler yüzünden, gereği gibi yürütülememiştir. Amaç daha kaliteli bir DKAB öğretmeni yetiştirmek olarak ifade edilmiş, ancak İDKAB Öğretmenliği Bölümündeki alan dersleri ve konuları, istihdam alanları dikkate alınarak azaltılmıştır.²⁰² Diğer yandan ilahiyat lisans programından da pedagojik formasyon dersleri çıkarıldığı için bu programdan mezun olan öğrencilerin öğretmen olabilme ihtimalleri azaltılmış; yalnızca Ankara Üniversitesi’nde verilen “Pedagojik Formasyon Tezsiz Yüksek Lisans Programı” için de kısıtlı kontenjan verilmiştir.²⁰³ Üstelik söz konusu bu tezsiz yüksek lisans programı “Ortaöğretim DKAB Öğretmenliği” ve “İHL Meslek Dersleri Öğretmenliği” olarak ikiye ayrıldığı için öğrencilerin programa başlamadan önce tercih yapmaları gerekmiştir.²⁰⁴

²⁰⁰ YÖK, 11.07.1997 tarih ve 97.23.1660 sayılı karar; 10.09.1997 tarih ve 97.30.2248 sayılı karar Akt. Muammer Cengil, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İstihdam ve Bu Bağlamda Ders Programları Üzerine Bazı Öneriler”, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu: Bildiriler-Müzakereler*, 16-17 Ekim 2003, Isparta, 2004, s. 244.

²⁰¹ Aşıkoğlu, “Yüksek Öğretimde Din Eğitim ve Öğretimi”, s. 221.

²⁰² Köylü, “Türkiye’de Din Eğitiminin Meşruiyeti Sorunu”, s. 44.

²⁰³ Ev, “Yükseköğretimde Din Eğitimi”, s. 225.

²⁰⁴ Mevlüt Kaya ve Bayramali Nazıroğlu, “İlahiyat Fakültelerinde Pedagojik Formasyon Derslerinin Tarihi Gelişimi”, *Modern Dönemde İlahiyat Eğitimi, Müfredatı ve Yöntem Tartışmaları* (Uluslararası Katılımlı Çalıştay 19-25 Temmuz 2010), 2011, s. 137.

İlahiyat fakültelerini işlevsizleştiren ve öğretmen yetiştirme misyonunu fiilen sonlandıran asıl karar 2006'da alınmıştır. Bu karara göre 10 ilahiyat fakültesi bünyesinde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren İDKAB Öğretmenliği programı YÖK Genel Kurulu'nun 26.05.2006 tarihinde almış olduğu bir kararla eğitim fakültesine aktarılmıştır. Bu programlardan Ankara, Atatürk, Çukurova, Dokuz Eylül, İstanbul, Marmara, Ondokuz Mayıs, Selçuk ve Uludağ Üniversitelerinin ilahiyat fakültelerinin bünyesinde bulunan İDKAB Öğretmenliği programı aynı üniversitenin Eğitim Fakültesi'ne aktarılmış; Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesindeki İDKAB Öğretmenliği programı ise kapatılmıştır.²⁰⁵

Eğitim fakültelerine aktarılan bu programların adı ve içeriğinde de değişiklik yapılmıştır. İlahiyat fakültesi bünyesinde iken İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümü olan program adı, eğitim fakültesine geçerken başındaki “İlköğretim” ifadesi kaldırılmış, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü (DKAB)” şeklinde genelleştirilmiştir. Dolayısıyla bu programdan mezun olanlar için hem ilköğretim hem de ortaöğretim kurumlarında istihdam edilebilme hakkı doğmuştur. 2006 yılında yaşanan bu gelişme ile ilk defa ilahiyat fakülteleri dışındaki bir yükseköğretim kurumunda din eğitim ve öğretimi yaptıran bir bölüm açılmıştır.²⁰⁶

2006 yılında DKAB Öğretmenliği bölümünün eğitim fakülteleri bünyesine alınması, öğrenci profilinde de önemli değişikliklerin olmasına sebep olmuştur. Örneğin İmam Hatip lisesi mezunlarına katsayı ile verilen ek puan, Anadolu öğretmen liselerine de verilmiştir. Böylece önceki dönemlerde yalnızca İmam Hatip lisesi mezunlarının devam ettiği bu bölümlere başka bir lise türünden de öğrenci kabul etmeye başlamıştır.

Diğer yandan bu süreçte İDKAB programında yapılan değişiklikler adı ile sınırlı kalmamış programın içeriğinde de değişiklik yapılmış; alan dersleri azaltılarak, genel kültür dersleri ve pedagojik formasyon derslerinin oranı artırılmıştır.²⁰⁷

YÖK tarafından alınan bu karar da diğer birçok karar gibi ideolojik sebeplere dayanmaktadır. Nitekim eğitim fakültelerine aktarıldıktan sonra bu programların çoğu öğretim üyesi yetersizliği yaşamış; özellikle alan derslerinde bu eksiklik büyük bir

²⁰⁵ Nazıroğlu, “İlahiyat Fakültelerinde Din Eğitimi ve Sorunları”, s. 179.

²⁰⁶ Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 397; Nazıroğlu, “İlahiyat Fakültelerinde Din Eğitimi ve Sorunları”, s. 179.

²⁰⁷ Nazıroğlu, “İlahiyat Fakültelerinde Din Eğitimi ve Sorunları”, s. 179.

sorun teşkil etmiştir. Ancak ne eğitim fakülteleri ne de YÖK bu konuda beklenen adımları atmıştır.²⁰⁸

DKAB bölümünün eğitim fakültesine aktarılmasından sonra ilahiyat lisans programından mezun olan öğrencilerin öğretmen olabilmeleri için devam etmeleri gereken tezsiz yüksek lisans programı Ankara Üniversitesi dışında; Marmara, Dokuz Eylül, Ondokuz Mayıs, Fırat, Selçuk ve Dicle Üniversitelerinde de açılmıştır.²⁰⁹ Ancak 2008 yılında açılan bu programlar uzun sürmemiş, 2009 yılında alınan bir karar ile öğrencilere yeterli şartları sağlamaları halinde üçüncü sınıftan itibaren ilgili dersleri alarak pedagojik formasyon sertifikası alma hakkı verilmiştir.²¹⁰

1.3.2.2. Öğretim Programları

Yüksek Din Öğretimi kurumları “İlahiyat Fakültesi” adı altında birleştirildikten sonra sayılarının giderek arttığını belirtmiştik. Süre içerisinde niceliksel bu artışla beraber niteliksel olarak artış çabaları içerisine de girilmiştir. Bu doğrultuda ilahiyat fakültelerinde akademik idari bölümleşme de yeniden yapılmıştır. 1982 yılında yeniden yapılaşan ilahiyat fakülteleri Tefsir ve Hadis, Kelam ve İslam Felsefesi, İslam Medeniyeti- Sosyal Bilimler bölümlerinden oluşmuştur.²¹¹ 1991-1992 öğretim yılından itibaren akademik idari bölümler “Temel İslam Bilimleri”, “Felsefe ve Din Bilimleri” ve “İslam Tarihi ve Sanatları” olmak üzere üç bölüm ve bu bölümlere bağlı 19 anabilim dalı olarak tasarlanmıştır.²¹²

²⁰⁸ Bu programlar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Emine Zehra Turan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Yetiştirme Programlarına İlişkin Kalite Standartlarının Belirlenmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013, ss. 21-22.

²⁰⁹ Bkz: Halit Ev, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Sistemi ve Din Öğretimi Alanına Öğretmen Yetiştirme”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/33, 2011, ss. 9-50.

²¹⁰ Kaya ve Nazıroğlu, *İlahiyat Fakültelerinde Pedagojik Formasyon Derslerinin Tarihi Gelişimi*, s. 137.

²¹¹ Ev, “Yükseköğretimde Din Eğitimi”, s. 281.

²¹² Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 451.

Tablo 3: İlahiyat Fakülteleri'nde 1991-1992 Yılından İtibaren Uygulanan Akademik Bölümleşme

Bölümler	Anabilim Dalları
Temel İslam Bilimleri Bölümü	Tefsir ABD
	Hadis ABD
	İslam Hukuku ABD
	Kelam ABD
	İslam Mezhepler Tarihi ABD
	Arap Dili ve Belagatı ABD
	Tasavvuf ABD
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü	Felsefe Tarihi ABD
	İslam Felsefesi ABD
	Din Felsefesi ABD
	Mantık ABD
	Dinler Tarihi ABD
	Din Sosyolojisi ABD
	Din Psikolojisi ABD
	Din Eğitimi ABD
	İslam Tarihi ABD
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü	Türk İslam Sanatları ABD
	Türk İslam Edebiyatı ABD
	Türk Din Musikisi ABD

Bu bölüm ve anabilim dalları sadece akademik kümelenme ve branşlaşmayı ifade etmiş, farklı öğretim yapma bakımından ders programlarında bir bölümleşme olmamıştır. Yani bütün öğrenciler seçmeli dersler dahil aynı programı takip etmiş ve mezun olanlara tek tip diploma verilmiştir.²¹³ Bu fakülteden mezun olan öğrenciler de aldıkları bu tek tip diploma ile gerek Diyanet İşleri Başkanlığı'nda gerek Milli Eğitim Bakanlığı'nda görev alabilmişler gerekse akademik alanda istihdam edilmişlerdir.

Yüksek din öğretimi kurumlarındaki bu yapılanma daha çok 2005 yılına kadar uygulanmış; 2005 yılından sonra açılan fakültelerde bazı anabilim dallarında değişiklikler yapılmıştır.

²¹³ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 197.

Tablo 4: 2005 Yılı Sonrasında Açılan Yüksek Din Öğretimi Kurumlarında Akademik Bölümleşme

Bölümler	Anabilim Dalları
Temel İslam Bilimleri Bölümü	Tefsir ABD
	Hadis ABD
	İslam Hukuku ABD
	Kelam ve İslam Mezhepler Tarihi ABD
	Arap Dili ve Belagatı ABD
	Tasavvuf ABD
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü	İslam Felsefesi ABD
	Din Bilimleri ABD
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü	İslam Tarihi ABD
	Türk İslam Edebiyatı ve Sanatları ABD

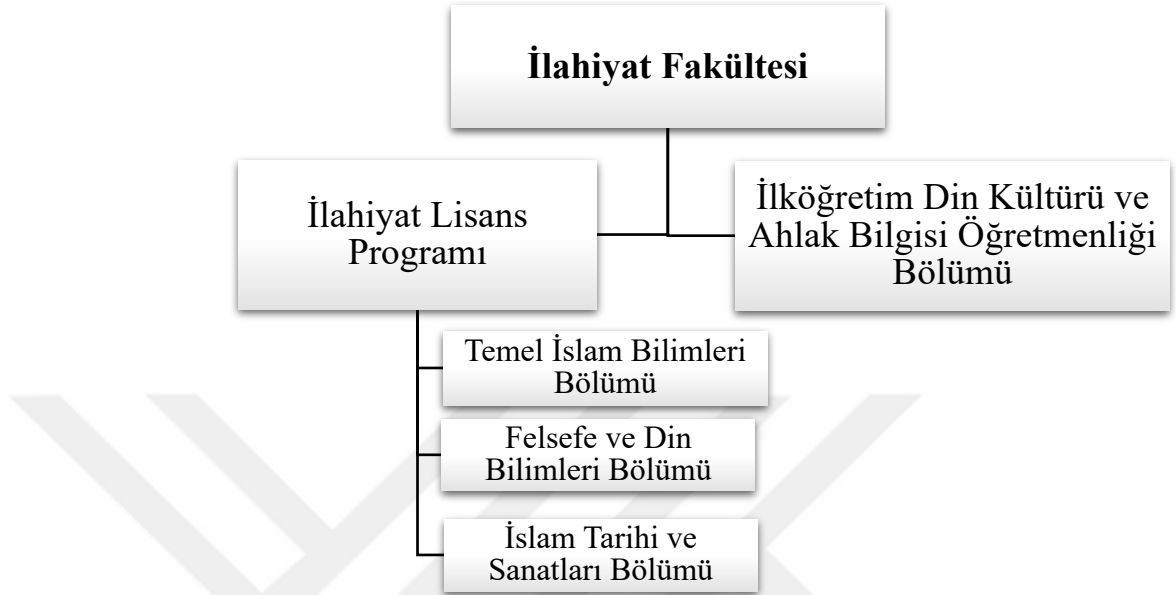
Tablo 4’de görüldüğü gibi daha önce açılmış olan ilahiyat fakültelerinde Kelam ve İslam Mezhepler Tarihi anabilim dalları tek bir anabilim dalı olarak birleştirilmiş; Türk İslam Sanatları, Türk İslam Edebiyatı ve Türk Din Musikisi anabilim dalları da “Türk İslam Edebiyatı ve Sanatları” adı altında toplanmıştır. Felsefe ve Din Bilimleri bölümü ise “İslam Felsefesi ve “Din Bilimleri” olarak iki anabilim dalı şeklinde oluşturulmuş; Din Eğitimi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Dinler Tarihi, Din Felsefesi ve Mantık anabilim dallarının hepsine “Din Bilimleri” anabilim dalı içerisinde bir bilim dalı olarak yer verilmiştir.²¹⁴

1.3.2.2.1. İlahiyat Lisans Programı

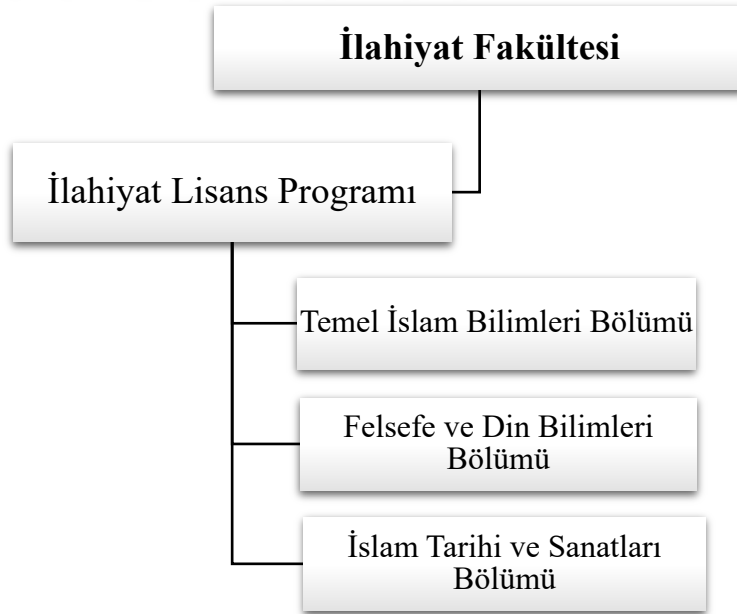
1997 yılında ise DKAB bölümünden bahsettiğimiz başlıkta değindiğimiz üzere ilahiyat fakülteleri “İlahiyat Lisans Programı” ve “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümü” şeklinde ayrılmış; buna göre ilahiyat fakültelerinin akademik teşkilat şeması şöyle olmuştur:²¹⁵

²¹⁴ Recai Doğan, “İlahiyat Fakültelerinin Mevcut Durumu ve Problemleri Üzerinde Bir Değerlendirme”, *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi- Kurumsallaşma- Sorunlar ve Beklentiler*, İbrahim Turan ve Faruk Sancar (ed.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 2019, ss. 124-125.

²¹⁵ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 203.



Şekil 1: 1998 Yılından İtibaren Bünyesinde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni Bölümü Bulunan İlahiyat Fakültelerinin Akademik İdari Yapısı



Şekil 2: 1998 Yılından İtibaren Yalnızca İlahiyat Programı Olan İlahiyat Fakültelerinin Akademik İdari Yapısı

Buna göre 1982 yılı ile 1997 yılı arasında ilahiyat fakültesine kayıt olan bir öğrenci pedagojik formasyon olarak ifade ettiğimiz öğretmenlik alan bilgisi derslerini müfredat içerisinde zorunlu dersler arasında alırken; 1998 yılında pedagojik formasyon dersleri ilahiyat lisans programından kaldırılmıştır. Ayrıca 1997 yılından

önceki ilahiyat lisans programında zorunlu olarak uygulanan bir yıllık Arapça hazırlık eğitimi kaldırılmış ve Arapça dersleri program içerisine dağıtılmıştır.²¹⁶

Tablo 5: 1998 Yılından İtibaren Uygulanan İlahiyat Lisans Programı

Yıl	Yarıyıl	Dersler	T-U-K
1. Yıl	1. Yarıyıl	Arapça	6-6-9
		Kur'an'ın Ana Konuları	2-0-2
		İslam Tarihi I	2-0-2
		Yabancı Dil	4-0-4
		Türk Dili I	2-0-2
		Psikolojiye Giriş	2-0-2
		Bilgisayar	2-2-3
		Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi	2-0-2
		Güzel Sanatlar/Beden Eğitimi	1-1-0
		Toplam:	26
	2. Yarıyıl	Arapça	6-6-9
		Kur'an Okuma ve Tecvid I	1-2-2
		Hadis Tarihi	2-0-2
		Yabancı Dil	4-0-4
		İslam Tarihi II	2-0-2
		Türk Dili II	2-0-2
		Sosyolojiye Giriş	2-0-2
		Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi	2-0-2
		Toplam:	25
2. Yıl	3.Yarıyıl	Arapça	2-4-4
		Kur'an Okuma ve Tecvid II	1-2-2
		Tefsir Tarihi	2-0-2
		Yabancı Dil	4-0-4
		Hadis Usulü	2-0-2
		İslam Tarihi III	2-0-2
		İlkçağ Felsefesi Tarihi	2-0-2
		Türk İslam Edebiyatı	2-0-2
		Din Psikolojisi	2-0-2
		Mantık	2-0-2
		Toplam:	24
	4.Yarıyıl	Arapça	2-4-4
		Tefsir Usulü	2-0-2
		Hadis	2-0-2
		Yabancı Dil I	4-0-4
		Kelam Tarihi	2-0-2
		Kur'an Okuma ve Tecvid III	2-0-2
		İslam Felsefesi Tarihi	2-0-2
		İslam Medeniyeti Tarihi	2-0-2
		Din Sosyolojisi	2-0-2
		Türk İslam Sanatları Tarihi	2-0-2
		Toplam:	24

²¹⁶ Nazıroğlu, *Türkiye 'de İlahiyat Eğitimi*, s. 85.

Tablo 5: 1998 Yılından İtibaren Uygulanan İlahiyat Lisans Programı (devamı)

Yıl	Yarıyıl	Dersler	T-U-K
3. Yıl	5.Yarıyıl	Arapça	2-0-2
		Tefsir	2-0-2
		Kur'an Tercümesi Teknikleri	2-0-2
		İslam Hukuku Usulü I	2-0-2
		Kelam Okulları	2-0-2
		Yeniçağ Felsefesi	2-0-2
		Dinler Tarihi	2-0-2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Toplam:	20
	6.Yarıyıl	Arapça	2-0-2
		İslam Hukuku Usulü II	2-0-2
		Sistematik Kelam	2-0-2
		İslam Mezhepler Tarihi I	2-0-2
		Dinler Tarihi II	2-0-2
		Tasavvuf Tarihi ve Felsefesi	2-0-2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Toplam:	18
4. Yıl	7.Yarıyıl	İslam Hukuku I	2-0-2
		Sistematik Kelam II	2-0-2
		İslam Mezhepleri Tarihi II	2-0-2
		Din Eğitimi	2-0-2
		Din Felsefesi I	2-0-2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Toplam:	18
	8.Yarıyıl	İslam Hukuku	2-0-2
		Dini Hitabet	1-2-2
		Din Felsefesi	2-0-2
		İslam Ahlak Felsefesi	2-0-2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Toplam:	18

Tablo 5'e göre 173 krediden oluşan ilahiyat lisans programında dönem başına düşen kredi 18-26 arasında değişmiştir. YÖK tarafından belirlenen bu program üzerinde % 30'a kadar değişiklik yapma hakkı fakültelere tanınmıştır.²¹⁷

2009 yılında ise İlahiyat Milli Komitesi tarafından İlahiyat Lisans Programı yeniden incelenmeye alınmış; 28 Şubat sürecinde kaldırılan hazırlık sınıfı tekrar getirilmiştir. Ancak hazırlık sınıfının zorunlu olup olmaması kararı üniversitelere bırakılmıştır.²¹⁸

Tablo 6: 2009 Yılından İtibaren Hazırlık Sınıfı Uygulayan İlahiyat Fakültelerinin Programı

Yıl	Yarıyıl	Dersler	K
Hazırlık Sınıfı	1. Yarıyıl	Arapça Dilbilgisi I	8
		Arapça Okuma-Anlama I	8
		Arapça Sözlü Anlatım I	4
		Arapça Yazılı Anlatım I	4
	2. Yarıyıl	Arapça Dilbilgisi II	8
		Arapça Okuma-Anlama II	8
		Arapça Sözlü Anlatım II	4
		Arapça Yazılı Anlatım II	4
		Toplam:	24
1. Yıl	1. Yarıyıl	Kur'an Okuma ve Tecvid I	4
		İslam İnanç Esasları	2
		Tefsir Tarihi ve Usulü	4
		Hadis Tarihi ve Usulü	4
		Siyer	2
		Osmanlı Türkçesi	2
		Türk Din Musikisi	2
		Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I	2
		Türk Dili I	2
		Yabancı Dil I	2
		Toplam:	26
	2. Yarıyıl	Kur'an Okuma ve Tecvid II	2
		İslam İbadet Esasları	2
		Tefsir I	4
		Hadis I	4
		Mantık	2
		İslam Tarihi I	4
		Türk İslam Sanatları Tarihi	2
		Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II	2
		Türk Dili II	2
		Yabancı Dil II	2
		Toplam:	26

²¹⁷ Nazıroğlu, *Türkiye'de İlahiyat Eğitimi*, s. 85.

²¹⁸ Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, ss. 395-396.

Tablo 6: 2009 Yılından İtibaren Hazırlık Sınıfı Uygulayan İlahiyat Fakültelerinin Programı (devamı)

Yıl	Yarıyıl	Dersler	K
2. Yıl	3.Yarıyıl	Arap Dili ve Edebiyatı I	2
		Kur'an Okuma ve Tecvid III	2
		Tefsir II	4
		Hadis II	4
		İslam Hukukuna Giriş	2
		Din Psikolojisi	3
		İslam Tarihi II	2
		Toplam:	19
	4.Yarıyıl	Kur'an Okuma ve Tecvid IV	2
		Arap Dili ve Edebiyatı II	2
		İslam Hukuk Usulü	3
		Kelam Tarihi	3
		Din Sosyolojisi	3
		Din Eğitimi	2
		İslam Medeniyeti Tarihi	2
		Türk İslam Edebiyatı	2
		Toplam:	19
3. Yıl	5.Yarıyıl	İslam Hukuku I	4
		Sistematik Kelam I	4
		Tasavvuf	4
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Toplam:	20
	6.Yarıyıl	İslam Hukuku II	4
		Sistematik Kelam II	2
		Felsefe Tarihi	4
		İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Toplam:	20
4. Yıl	7.Yarıyıl	İslam Mezhepleri Tarihi	3
		İslam Felsefesi Tarihi	4
		Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Hitabet ve Mesleki Uygulama I	2
		Bitirme Ödevi	2
		Toplam:	21

Tablo 6: 2009 Yılından İtibaren Hazırlık Sınıfı Uygulayan İlahiyat Fakültelerinin Programı (devamı)

Yıl	Yarıyıl	Dersler	K
4. Yıl	8.Yarıyıl	Din Felsefesi	3
		Dinler Tarihi	4
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Seçmeli	2
		Hitabet ve Mesleki Uygulama II	2
		Bitirme Ödevi	2
		Toplam:	19

Hazırlık sınıfının uygulanması ile birlikte lisans programında Arapça derslerinin sayısı azaltılmış, oluşan boşluk ise genellikle Temel İslam Bilimleri bölümünün dersleri ile doldurulmuş ve ilahiyat lisans programının kredisi 174’e çıkarılmıştır.²¹⁹

2009 yılında yapılan program değişikliğinin bir diğer boyutu da din hizmetleri formasyonuna yönelik olarak ilk defa “Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim” ile “Hitabet ve Mesleki Uygulama” derslerinin müfredata eklenmiş olmasıdır.²²⁰

1.3.2.2.2. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği/ Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü Öğretim Programı

İlahiyat fakülteleri içerisinde 1998 yılında bir bölüm olarak ilk kez açılan İDKAB programlarının o dönemde mevcut ilahiyat lisans programlarına göre alan dersleri açısından oldukça geri olduğunu daha önce dile getirmiştik. Tablo 7’de verilen programı da ayrıntılı incelediğimizde toplam 153 kredi/saat olan İDKAB programının içerisinde alan derslerine ait kredi miktarı sadece 66 kredi/saattir. Yani bu programda ağırlığın öğretmenlik meslek bilgisi dersleri ve genel kültür derslerinde olduğu görülmüştür. Aşağıdaki tabloda 1998 yılından itibaren İDKAB Öğretmenliği bölümünün öğretim programı verilmiştir:

²¹⁹ Nazıroğlu, *Türkiye’de İlahiyat Eğitimi*, ss. 85-86

²²⁰ Cafer Karadaş, “İlahiyat Lisans Programının Değerlendirilmesi”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümleri- Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* (Nevşehir 01-04 Haziran 2014), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 224.

Tablo 7: 1998 Yılından İtibaren Uygulanan İDKAB Programı

Yıl	Yarıyıl	Dersler	T-U-K
1. Yıl	1. Yarıyıl	Arapça	4-2-5
		Kur'an'ın Ana Konuları	2-0-2
		İslam Dini Esasları(İman, İbadet, Ahlak)	2-0-2
		Hiz. Muhammed'in Hayatı	2-0-2
		Din Psikolojisi	2-0-2
		Öğretmenlik Mesleğine Giriş	3-0-3
		Türk Dili I	2-0-2
		Bilgisayar ve İnternet	2-2-3
		Toplam:	21
	2. Yarıyıl	Arapça	4-2-5
		Kur'an Okuma	1-4-3
		İslam Dini Esasları(İman, İbadet, Ahlak)	2-0-2
		İslam Tarihi	2-0-2
		Din Psikolojisi	2-0-2
		Gelişim ve Öğrenme	3-0-3
		Türk Dili (T.A.Y ve Zorunlu Kültür Dersi) II	2-0-2
		Sosyal Bilimler Metodolojisi	2-0-2
		Toplam:	21
2. Yıl	3.Yarıyıl	Arapça	2-4-4
		Kur'an Okuma	1-4-3
		Hadis	2-0-2
		Kur'an	2-0-2
		Okul Deneyimi I	1-4-3
		Türkiye Türkçesi	2-0-2
		Toplam:	16
	4.Yarıyıl	Arapça	2-4-4
		Tefsir	2-0-2
		Tasavvuf	2-0-2
		Yabancı Dil	2-0-2
		Öğretimde Planlama ve Değerlendirme	3-2-4
		Felsefe Tarihi	2-0-2
		Türk Tarihi ve Kültürü	2-0-2
		Vatandaşlık Bilgisi	2-0-2
		Toplam:	20
3. Yıl	5.Yarıyıl	Kelam	2-0-2
		İslam Hukuku	2-0-2
		İslam Felsefesi	2-0-2
		Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi	2-0-2
		Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme	2-2-3
		Türk Edebiyatı/Uygurlık Tarihi	2-0-2
		Osmanlı Türkçesi	2-0-2
		Seçimlik	2
		Seçimlik	2
		Toplam:	19

Tablo 7: 1998 Yılından İtibaren Uygulanan İDKAB Programı (devamı)

3. Yıl	6.Yarıyıl	Mezhepler Tarihi	2-0-2
		Türk Din Musikisi	1-2-2
		Güzel Konuşma	1-2-2
		Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi	2-0-2
		Özel Öğretim Y.I.	2-2-3
		Sınıf Yönetimi	2-2-3
		Çocuk Edebiyatı	2-0-2
		Seçimlik	2-0-2
		Seçimlik	2-0-2
		Toplam:	20
4. Yıl	7.Yarıyıl	Din Eğitimi	2-0-2
		Dinler Tarihi	2-0-2
		Din Felsefesi	2-0-2
		Okul Deneyimi II	1-4-3
		Özel Öğretim Y. II	2-2-3
		Türkçe Öğretimi / Sosyal Bilimler Alanı ve Öğretimi	2-0-2
		Seçimlik	2-0-2
		Seçimlik	2-0-2
		Toplam:	18
	8.Yarıyıl	Ahlak Felsefesi	2-0-2
		İslam Sanatları ve Estetiği	2-0-2
		Çocuk ve Ergen Psikolojisi	2-0-2
		Öğretmenlik Uygulaması	2-6-5
		Rehberlik	3-0-3
		Din ve Kültür	2-0-2
		Seçimlik	2-0-2
		Toplam:	18

2006'da DKAB programı eğitim fakültesine geçtikten sonra ise bu programdan mezun olan bir öğrencinin 140 kredi/saati tamamlamak zorunda olduğu; ancak bunun yalnızca 56 kredi/saatini alan derslerine ait olduğu görülmüştür. Tablo 8'de 2006 yılından sonra eğitim fakültesine aktarılan DKAB Öğretmenliği bölümüne ait öğretim programı verilmiştir.

Tablo 8: 2006 Yılından Sonra Eğitim Fakültesi DKAB Öğretmenliği Bölümü Programı

Yıl	Yarıyıl	Dersler	T-U-K
1. Yıl	1. Yarıyıl	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I	2-0-2
		Eğitim Bilimine Giriş	3-0-3
		Temel Dini Bilgiler-I	3-0-3
		Arapça-I	1-2-2
		Haz. Muhammed'in Hayatı	2-0-2
		Kur'an Okuma Bilgi ve Becerileri I	2-0-2
		Psikolojiye Giriş	2-0-2
		Türk Dili I	2-0-2
		Yabancı Dil I	2-0-2
		Toplam:	20
	2. Yarıyıl	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II	2-0-2
		Eğitim Psikolojisi	3-0-3
		Temel Dini Bilgiler-II	3-0-3
		Arapça-II	1-2-2
		İslam Tarihi	2-0-2
		Sosyolojiye Giriş	2-0-2
		Türk Dili II	2-0-2
		Yabancı Dil II	2-0-2
		Toplam:	18
2. Yıl	3.Yarıyıl	Öğretim İlke ve Yöntemleri	3-0-3
		Haz. Muhammed'in Hadisleri ve Öğretileri	2-0-2
		Arapça-III	2-0-2
		Kur'an Okuma Bilgi ve Becerisi II	1-2-2
		Din Psikolojisi	1-4-3
		Felsefeye Giriş	2-0-2
		A Seçmeli I	2-0-2
		Gk Seçmeli	2-0-2
		Toplam:	17
	4.Yarıyıl	Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarım	2-2-3
		Tefsir	2-0-2
		Din Sosyolojisi	2-0-2
		Kur'an Okuma Bilgi ve Becerisi II	1-2-2
		Arapça-IV	2-0-2
		İslami Türk Edebiyatı	2-0-2
		Türk Eğitim Tarihi	2-0-2
		A Seçmeli II	2-0-2
		Toplam:	17

Tablo 8: 2006 Yılından Sonra Eğitim Fakültesi DKAB Öğretmenliği Bölümü Programı (devamı)

Yıl	Yarıyıl	Dersler	T-U-K
3. Yıl	5.Yarıyıl	Sınıf Yönetimi	2-0-2
		Ölçme ve Değerlendirme	3-0-3
		Ahlak Felsefesi	2-0-2
		İslam'da Sanat ve Estetik	2-0-2
		Kelam	2-0-2
		Medya ve İletişim	2-0-2
		A Seçmeli III	2-0-2
		M Seçmeli	2-0-2
		Toplam:	17
	6.Yarıyıl	Din Felsefesi	2-0-2
		Yaşayan Dünya Dinleri	2-0-2
		Dini Musiki	2-0-2
		Mezhepler Tarihi	2-0-2
		Topluma Hizmet Uygulamaları	1-2-2
		Ahlak ve Değerler Eğitimi	2-0-2
		Özel Öğretim Yöntemleri I	2-2-3
		A Seçmeli IV	2-0-2
		Toplam:	17
4. Yıl	7.Yarıyıl	Rehberlik	3-0-3
		Din Eğitimi	2-0-2
		Özel Öğretim Yöntemleri II	2-2-3
		Bilimsel Araştırma Yöntemleri	2-0-2
		Özel Eğitim	2-0-2
		Okul Deneyimi	1-4-3
		A Seçmeli V	2-0-2
		Toplam:	17
	8.Yarıyıl	Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi	2-0-2
		Kur'an'da Ana Temalar	2-0-2
		Kültürler Arası Din Öğretimi	2-0-2
		Osmanlı Türkçesi	2-0-2
		Öğretmenlik Uygulaması	2-6-5
		A Seçmeli VI	2-0-2
		A Seçmeli VII	2-0-2
		Toplam:	17

Azalan ders saatleri yanında eğitim fakültesine geçmesiyle birlikte DKAB bölümleri için öğretim üyesi sıkıntısı da doğmuş, bölümdeki öğretim üyeleri alanları dışındaki derslere de girmek zorunda kalmıştır. Bu durum DKAB bölümünün öğretim kalitesini de olumsuz etkilemiştir.

1.3.2.3. 1997-2009 Yılları Arasında Yüksek Din Öğretiminde Farklı Uygulamalar

Yüksek din öğretimi kurumları üzerinde 28 Şubat postmodern darbe sürecinde var olan baskı ve kısıtlamaların azalmaya başladığı dönemde, bu kurumlar için olumlu

kabul edebileceğimiz gelişmelerden biri Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde “Dünya Dinleri Lisans Programı” ve “Yaygın Din Öğretimi Uygulamaları Programı”nın açılması olmuştur. 2008 yılından itibaren Dünya Dinleri Lisans Programı 31, Yaygın Din Öğretimi Uygulamaları Programı ise 72 öğrenci olarak eğitime başlamıştır.²²¹

“Hristiyanlık Araştırmaları”, “Yahudilik Araştırmaları” ve “Hint ve Uzakdoğu Dinleri Araştırmaları” olmak üzere üç ana bilim dalına sahip olan Dünya Dinleri Lisans Programının, küreselleşme ile birlikte diğer din mensupları ile fiilen daha yakın ilişki içinde olan toplumun bilgilendirilmesi ihtiyacı üzerine açıldığı belirtilmiştir. Yine programın bir diğer açılış gerekçesi olarak, özellikle dış ilişkilerde ilişkide bulunan toplumun dinsel yapısı hakkında bilgi sahibi olmanın ilgili kültürü tanımak adına önemli olduğu vurgulanmış ve ülkemizde ötekini tanıma çalışmalarının bir parçası olarak din açılımı gerçekleştirilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.²²²

“Din Hizmetlerinde Rehberlik ve Halkla İlişkiler”, “Dini Hitabet”, “Din Öğretimi Özel Yöntemleri” ve “Din Hizmetlerinde Yöntem ve Denetim” alanlarında eğitim veren Yaygın Din Öğretimi Uygulamaları Programı ise; yaygın din eğitimi ve öğretimi alanında bilimsel araştırmalar yapmak, bilgi üretmek ve alanın ihtiyaç duyduğu elemanları bu bilgiler ışığında eğitmek; içerik, materyal ve yöntem açılarından çağın ihtiyaç ve gereklerine uygun yeterliliklere sahip yaygın din eğitimcilerini yetiştirmek amacıyla açılmıştır.²²³

Ancak yüksek din öğretimi adına zenginlik kabul edebileceğimiz bu programlarda istikrarlı bir eğitim-öğretim gerçekleştirilememiştir.²²⁴ Diğer yandan bu programlardan mezun olan öğrencilerin ilahiyat programı ve DKAB programından mezun olan öğrenciler gibi öğretmen veya din görevlisi olarak istihdam edilebilmesi başka bir problem olmuştur. Çünkü söz konusu programlar içerik olarak daha sınırlı olduğu için buradan mezun olan öğrencilerin öğretmenlik veya din görevliliği yapmaları durumunda bilgi eksikliği yaşamları kaçınılmaz görülmüştür.²²⁵

²²¹

https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/arsiv/2008/2008_OSYS_TERCIH_KILAVUZU/6_tablo4.pdf, (24.05.2019).

²²² “Dünya Dinleri Lisans Programı”, http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=294, (24.05.2019).

²²³ “Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları Lisans Programı”, http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=296, (24.05.2019).

²²⁴ Nazıroğlu, “İlahiyat Fakültelerinde Din Eğitimi ve Sorunları”, s. 182.

²²⁵ Demircan, *Türkiye'nin İlahiyat Sorunu*, s. 43.

1.3.3. 1997-2009 Yılları Arasında Yüksek Din Öğretiminde Uzaktan Eğitim Uygulamaları

1989 yılında açılarak 1997 yılından önce yüksek din öğretimini önlisans düzeyinde sürdüren İlahiyat Meslek Yüksekokulları örgün eğitim vermiş kurumlardır. Kuruluş amacı, mevcut din görevlilerinin bilgi düzeyini yükseltmek ve daha nitelikli din görevlisi istihdam etmek için açılmış olan ve iki yıllık olan bu kurumlar, öğrenci kabulünde Diyanet'te iki yıl çalışmış olmaları şart koşulmuştur.²²⁶ Ancak öğrencilerin hem Diyanet'te çalışıp hem de sayıları oldukça az olan bu kurumlarda eğitim görmeleri çok mümkün olamamıştır. Diyanet İşleri Başkanlığınca alt yapının yeterince hazırlanamamış olması nedeniyle bu kurumlardan istenen verim alınamamıştır.²²⁷ Öğrencisiz kalma ihtimali ortaya çıktığı için 1996-1997 yılından itibaren şartsız öğrenci kabulüne başlamıştır. 1999-2000 yılından itibaren ise bu okullara öğrenci alınmamasına, mevcut öğrencilerin mezun oluncaya kadar devam etmesine karar verilmiştir.²²⁸ Yazıcıoğlu'na göre sayıları 50.000'i aşan din görevlilerinin ortalama 50 öğrenci alan İlahiyat Meslek Yüksekokulları ile yetiştirilmesi mümkün olmadığı için bu okullar yerine açık öğretim sisteminden yararlanma fikri doğmuştur.²²⁹ Nihayet hazırlık ve uygulama aşamalarındaki koordinasyon sorumluluğunu Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesinin ortaklaşa üstlendiği İlahiyat Önlisans Programının, YÖK'ün 11.07.1997 tarih ve 97.23.1660 sayılı kararı ile başlatılmasına karar verilmiş; 11 Aralık 1997 tarih ve 97.45.3168 sayılı karar ile harekete geçirilmiştir. İlahiyat Önlisans Programı'nın akademik koordinasyonunu Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, uzaktan eğitim koordinasyonunu Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi gerçekleştirmiştir.²³⁰ Daha sonra tamamen Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi sorumluluğunda yürütülen bu programa 2002 yılına kadar üniversiteye giriş sınavından önlisans için belirlenmiş olan baraj puanının geçilmesi ile giriliyorken; 2002 sonrasında meslek liselerine kendi alanlarında devam etmeleri halinde önlisans programlarına sınavsız geçiş hakkı tanındığı için ilahiyat önlisans programı da bu haktan yararlanmıştır.²³¹

²²⁶ Usta, *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Kurumsallaşma ve Ekolleşme Sorunları*, s. 45.

²²⁷ Ev, "Yükseköğretimde Din Eğitimi", ss. 225-226.

²²⁸ Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 401.

²²⁹ Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "İlahiyat Önlisans Programı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLII, 2001, s. 2.

²³⁰ Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, s. 162.

²³¹ Sınavsız geçiş uygulaması hakkında daha fazla bilgi için Bkz.

<https://www.osym.gov.tr/Eklenti/1214,sinavsizpdf.pdf?0>, (29.05.2019).

Böylece İmam Hatip lisesinden mezun olan bir öğrenci ilahiyat önlisans programına sınava girmeden kayıt yaptırmıştı.

Yüksek din öğretiminde lisans düzeyinde yürütülen uzaktan eğitim uygulaması ise İLİTAM programıdır. İlahiyat Meslek Yüksekokulu mezunları ile Önlisans İlahiyat mezunlarına lisans eğitimi vermek amacıyla açılan bu programların ilki yine Ankara Üniversitesi sorumluluğunda gerçekleşmiştir. 2005 yılında alınan bu karar ile Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Uzaktan Eğitim Merkezi (ANKUZEM) işbirliğiyle İlahiyat Lisans Tamamlama Programı açılmıştır. Böylece Anadolu Üniversitesi İlahiyat Önlisans Programını tamamlayanlar için lisans diploması alma şansı doğmuştur.²³²

Tablo 9: 2005-2009 Yılları Arasında İLİTAM Programına Ait Kontenjanlar

Yıllar	Fakülte	Kontenjan
2005	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	500
2006	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	500
2007	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	750
2008	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	750
2009	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	750
	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	500

Tablo 9’da görüldüğü gibi 2009 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi de uzaktan eğitim kapsamında İLİTAM programı açmış ve öğrenci kabul etmeye başlamıştır. Buna göre 2005 yılında 500 kontenjan ile başlayan İLİTAM programı 2009 yılında 1250 öğrenci kabul ederek eğitim-öğretime devam etmiştir.

²³² Nurullah Altaş, “Yüksek Din Öğretiminde Uzaktan Eğitim Uygulamaları: İLİTAM ve Sorunları”, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları*, Mustafa Köylü (ed.), Dem Yayınları, İstanbul 2018, ss. 210-211.

İKİNCİ BÖLÜM

2010-2019 YILLARI ARASINDA YAŞANAN GELİŞMELER BAĞLAMINDA YÜKSEK DİN ÖĞRETİMİ

2000’li yıllarda yükseköğretim sisteminde popülist bir politika sonucunda önemli değişimler yaşanmıştır. 2003’te 77 olan üniversite sayısı,²³³ 2019 yılında 207’ye ulaşmış,²³⁴ öğrenci sayısı 2003’te iki milyon civarında iken 2019’da sekiz milyona yaklaşmıştır.²³⁵ Ancak öğretim elemanı sayısı 2000’lerin başında 70-80 bin aralığında iken 2019 yılında ancak 140 binlere çıkabilmiştir. Yani üniversite sayısı ve üniversitede öğrenim gören öğrenci sayısı süreç içerisinde yaklaşık üç kat artarken, öğretim elemanı sayısı ancak iki katına çıkmıştır. Ayrıca “her ile bir üniversite” anlayışı ile ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan üniversiteyi beslemekte yetersiz kalacak şehirlere üniversite kurulması son dönemde ortaya çıkan diğer bir problem olmuştur.²³⁶ Niceliksel bu değişim ilerleyen konularda ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz birtakım sorunların temel kaynağı olmakla birlikte, söz konusu dönem içerisinde yüksek din öğretiminin baş etmeye çalıştığı başka sorunlar da elbette olmuştur. Pedagojik formasyon ve uzaktan eğitim ile yüksek din öğretimi buna örnek olarak gösterilebilir. Bu konularda yaşanan problemler düşünülerek bazı iyileştirmeler yapılmaya çalışılmışsa da henüz tam bir düzelmişlikten söz etmek mümkün değildir. Hatta yeni düzenlemelerin birçoğu farklı sorunları da beraberinde getirmiştir. Kısacası yüksek din öğretimi açısından bakıldığında 1997 sonrası dönemde yaşanan sıkıntılar 2010 sonrası dönemde birtakım iyileştirmelere rağmen azalmamış yalnızca yön değiştirmiş veya yerini başka sorunlara bırakmıştır.

İşte 2010 sonrası dönemde yüksek din öğretiminin ortaya çıkan bu sorunların ayrıntılı olarak ele alınacağı bu bölümde öncelikle dönemin siyasi ortamına yer verilecektir. Ancak dönemin siyasi ortamı ile yüksek din öğretimi ilişkisi bağlamında şunu da peşinen belirtmek gerekir ki, 2010 sonrası dönemde mevcut iktidar zihniyetin büyük oranda istikrar göstermesi yüksek din öğretimi açısından da 1997 sonrasındaki

²³³ Durmuş Günay ve Aslı Günay, “1933’den Günümüze Türk Yükseköğretiminde Niceliksel Gelişmeler”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi / Journal of Higher Education and Science*, 1/1, 2011, s. 7.

²³⁴ <https://istatistik.yok.gov.tr> , (07.10.2019).

²³⁵ Günay ve Günay, “1933’den Günümüze Türk Yükseköğretiminde Niceliksel Gelişmeler”, s. 13; <https://istatistik.yok.gov.tr> , (07.10.2019).

²³⁶ Burhan Şenatarlar, “Siyasal Boyutuyla Eğitim Sorunları”, *Türkiye’de Siyasal Yaşam- Dün, Bugün, Yarın*, Mehmet Kabasakal (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 410.

dönem kadar çalkantılı olmayan bir sürecin yaşanmasına sebep olmuştur. Araştırmamızda da 2010 sonrası yüksek din öğretiminde yaşanan gelişim ve değişimlerin yalnızca siyasi bağlamda ele alınmasından ziyade ülkenin genel eğitim politikaları çerçevesinde değerlendirilmesi daha uygun görülmüştür. Bu sebeple çalışmamızın bu bölümünde dönemin siyasi ortamına kısaca değinilecek, daha sonra bu süreçte genel eğitim ve özellikle din eğitimi konusunda yapılan değişiklikler ele alınacaktır. Yüksek din öğretimi konusu ise 2010 sonrasında izlenen eğitim, din eğitimi ve yükseköğretim politikaları çerçevesinde değerlendirilecektir.

2.1. 2010-2019 Yılları Arasında Yaşanan Siyasi Gelişmeler

Türkiye 2010-2019 yılları arasında önemli gelişmelere sahne olmuştur. Cumhuriyet'in bir vesayet rejimi olarak yapısalıştığı ön kabulü ile Türkiye'nin bunu değiştirebilecek farklı bir zihniyete doğru yöneldiği adım olarak değerlendirilen 12 Eylül Referandumu ile birlikte siyasi açıdan da yeni bir süreç başlamıştır.²³⁷

2011 yılında yaşanan ve ülke siyasetini en çok meşgul eden olaylara baktığımızda ilk göze çarpan 12 Haziran genel seçimi ile yeni anayasa tartışmaları olmuştur.²³⁸ 2012 yılında ise “çözüm süreci” adı altında PKK'nın ortadan kaldırılması ve Kürt vatandaşların sorunlarının çözümüne dair birtakım çabalara girişilmiş; ancak yeni anayasa sürecinde olduğu gibi “çözüm süreci” de nihayete kavuşturulamamıştır. Fakat 2013 yılı Kürt meselesinde önemli adımların atıldığı bir yıl olmuştur. Öcalan'ın silahlı mücadelenin bitmesi gerektiğine dair mesajının Nevruz'da okunması, ardından hükümetin inisiyatifi ile ortaya çıkan “Akil İnsanlar Heyeti” sorunun çözümüne kısa süreli de olsa ciddi katkılar sağlamıştır. Her ne kadar PKK sürecinde istendiği gibi silahlı unsurlarını Türkiye dışına çekmeyi kabul etmese de 2013 yılı çözüm süreci nedeniyle terörün can almadığı bir dönem olmuştur.²³⁹

2013 yılında Türkiye siyasetini olumsuz yönde etkileyen en önemli olaylardan biri, ülkenin ekonomik olarak neredeyse bütün parametrelerde olumlu noktalara ulaştığı Mayıs ayında yaşanmıştır.²⁴⁰ Gezi Parkı olayları olarak bilinen bu olaylar İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 27 Mayıs 2013 tarihinde Taksim Gezi Parkı'nda bulunan ağaçların sökülmesi üzerine tepki niteliğinde bir çevre hareketi

²³⁷ Serap Yazıcı, *Yargısal Düğüm: Türkiye'de Anayasa Reformuna İlişkin Değerlendirme ve Öneriler*, TESEV Yayınları, İstanbul 2010, s. 5.

²³⁸ Taha Özhan vd., *2011'de Türkiye*, SETA Analiz, Ankara 2011, ss. 53-54.

²³⁹ Yılmaz Ensaroğlu vd., *2013'de Türkiye*, SETA Analiz, Ankara 2013, s. 6.

²⁴⁰ Ensaroğlu vd., *2013'de Türkiye*, s. 6.

olarak başlamıştır.²⁴¹ Arkasından ortaya çıkan gelişmelerle bağlantılı olarak giderek ülkenin birçok büyük kentine yayılan eylemler, iktidar partisi olan AK Parti'ye ve özellikle Başbakan Erdoğan'a karşı protesto eylemlerine dönüşmüştür.²⁴² 20 gün sonra ancak sonlandırılan bu eylemlerde İçişleri Bakanlığı verilerine göre 80 ilde toplam 3 milyon 545 bin kişi eylemlere katılmış ve bu eylemler esnasında çıkan olaylarda beş eylemci ve bir polis memuru hayatını kaybetmiş; çok sayıda yaralanma meydana gelmiştir.²⁴³

2013 yılında siyaset gündeminde büyük yankılar uyandırmış bir diğer olay 17-25 Aralık operasyonlarıdır. 17 Aralık 2013 tarihinde, İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı'nın talimatı ve Mali Şube polislerinin kontrolünde “yolsuzluk ve rüşvetle mücadele” amacıyla gerçekleştirilen operasyonda aralarında bakanlar, partili belediye başkanları, ünlü iş adamları ve bürokratların da bulunduğu çok sayıda kişi gözaltına alınmıştır.²⁴⁴ 25 Aralık'ta ise Başbakan Erdoğan'ın yakın çevresinden bazı kişilerin de ifadeye çağrılmasıyla operasyonun ikinci dalgası gerçekleştirilmiştir.²⁴⁵ Yaşanan bu olaylar hükümet yanlıları tarafından darbe operasyonları, hükümet karşıtları tarafından yolsuzluk operasyonları olarak değerlendirilmiştir.²⁴⁶ Ancak 2016 yılı yaşanan 15 Temmuz süreci ile birlikte düşünüldüğünde olayı yalnızca yolsuzluk davaları ile sınırlandırıp, durumu yolsuzlukların açığa çıkarıldığı bir süreç olarak ifade etmek mümkün değildir. Aslında bu olaylar, eğitimde yaşanan gelişmeleri ele alacağımız başlıkta daha ayrıntılı değineceğimiz dershanelerin kapatılmasına dair tartışmalarla ilişkili olarak ortaya çıkmış; 2016 yılında yaşanmış 15 Temmuz Darbe Girişiminin de habercisi olabilecek nitelikte olaylardır. Hükümetin dershaneleri kapatma kararı, sahip olduğu dershaneler başlıca insan ve para kaynağı olan Gülen Cemaati için kabul edilmesi zor bir adım olmuştur. O zamana kadar sivil ve dini bir karakter taşıyan Gülen Cemaati, 17-25 Aralık süreciyle birlikte ülkenin kaderini tamamen kendi tekeline

²⁴¹ Seyfettin Aslan vd., “Gezi Parkı Eylemlerinin Farklı Boyutlarıyla Bir Değerlendirmesi”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/12, 2016, s. 153.

²⁴² Ayşe Çolpan Kavuncu, ““Sivil” Değil “Sivil Görünümlü Siyasal” Gezi Parkı”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/7, 2014, s. 108.

²⁴³ “Gezi olaylarında yasadışı örgütler koalisyon yaptı”, *Star*, 20 Eylül 2013. <https://www.star.com.tr/politika/gezi-olaylarinda-yasadisi-orgutler-koalisyon-yapti-haber-790878/>, (15.10.2019).

²⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz. “10 soruda: 17-25 Aralık operasyonları”, BBC Türkçe 16.12.2014, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141212_17_25_aralik_operasyonu_neler_oldu_10_soruda, (16.10.2019).

²⁴⁵ Nebi Miş vd., *2014'de Türkiye*, SETA Analiz, Ankara 2014, s. 80.

²⁴⁶ Cansu Kaymal, *Cemaatten Darbeci Bir Örgüte Dönüşüm: Gülen Hareketinin Analizi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 80.

almayı öngören, yabancı servislerin ve ülkelerin güdümünde politik karaktere sahip bir hareket olduğunu göstermiştir.²⁴⁷ Ancak tüm bunlara rağmen 17 ve 25 Aralık olayları, başarısız bir polis ve adliye kalkışması olmaktan öteye geçememiştir.²⁴⁸

2014'ün diğer siyasi gelişmesi de 10 Ağustos Cumhurbaşkanlığı Seçimi'dir. Bu seçim süreci, 2007 yılında gerçekleştirilen değişikliklerin uygulandığı ilk cumhurbaşkanlığı seçimi olması dolayısıyla Türkiye siyasal hayatı açısından oldukça önemli bir süreci ifade etmektedir.²⁴⁹ Cumhuriyet tarihi boyunca ilk defa cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmiştir. Bu üç aday arasında 10 Ağustos 2014 günü gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçiminde Erdoğan halk tarafından seçilen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur.²⁵⁰

2015 yılına baktığımızda da çözüm süreci ve seçim siyasetin en önemli gündem maddesi olmaya devam etmiştir. Çözüm süreci açısından 2015 yılı önce umutların yeşerdiği sonra ise hayal kırıklıklarının yaşandığı bir dönem olmuş ve 2013'te başlayan çözüm süreci çabaları da son bulmuştur.²⁵¹ 7 Haziran ve 1 Kasım genel seçimleri 2015'te gündemi meşgul etmiş, ancak 1 Kasım seçimlerinde 317 milletvekiline sahip olan AK Parti'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin 64. Hükümetini kurmasıyla tartışmalar kısmen durulmuştur.²⁵²

O dönemde ülke siyasetinin seçimler ve çözüm süreci yanında önemli diğer bir tartışma konusu Fethullah Gülen yapılanması olmuştur. 17-25 Aralık Olayları ile açık bir şekilde başlamış olan hükümet ve cemaat arasındaki kutuplaşma artık AK Parti hükümetinin Gülen Cemaatini bir hizmet hareketi, cemaat olarak değil, bir terör örgütü, paralel yapılanma, Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olarak anılan, uluslararası desteklere sahip ve devlet yönetimini ele geçirme niyetinde olan darbeci bir terör

²⁴⁷ Ömer Çaha, "Cemaatten Terör Örgütüne Gülen Hareketinin Anatomisi", *Liberal Düşünce Dergisi*, 83, 2016, s. 95.

²⁴⁸ Bilal Sambur, "Zor Bir Süreçte Liberal Olmak", *Liberal Düşünce Dergisi*, 77, 2015, ss. 128-129.

²⁴⁹ 21 Ekim 2007 tarihinde yapılan referandumda Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, Cumhurbaşkanlığı süresinin 5 yıla indirilmesi ve iki dönem seçilebilmesi gibi bazı anayasa değişiklikleri halkın oyuna sunulmuştur. Anayasa değişikliği hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz. "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070616-1.htm>, (05.10.2019).

²⁵⁰ 10 Ağustos Cumhurbaşkanlığı Seçim sonuçları için Bkz.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/08/20140828M1-1.htm>, (11.10.2019).

²⁵¹ Nebi Miş vd., *2015'te Türkiye*, SETA Analiz, Ankara 2015, s. 74.

²⁵² *Meclis Bülteni*, Sayı 208, Ekim -Kasım 2015,

https://www.tbmm.gov.tr/meclis_bulteni/s208.pdf?TSPD_101_R0=08ffcef486ab200030a7de8aa76361d68099513363b9cdf178ee8855bed5230fc2857ba805598a530878739864143000f4a0a5e2c7ba3dcf7e7da442078137c872135ccb4af23b98c6470ff08d0d753c3c2c68624c95086f745434065ffaf36b, (16.10.2019).

örgütü olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur.²⁵³ Nitekim 15 Temmuz'da gerçekleştirilen darbe kalkışması Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli olaylarından biri olarak tarihe geçmiş ve Gülen Yapılanması din kisvesi altında yayılma göstermesine rağmen, İslam'ı maddi-manevi her anlamda çıkarlarına alet eden bir sömürü sistemi ve aslında siyasi, ideolojik ve ekonomik hedefleri olan bir 'menfaat şebekesi' olduğunu, hükümet ile yaşanan zıtlamalardan sonra göstermiştir.²⁵⁴ Ancak 15 Temmuz'da dinin süreçte amaç değil yalnızca bir araç olduğu ve Gülen Yapılanmasının dini diğer amaçlarına ulaşmak için kullandığı daha açık bir şekilde anlaşılmıştır. Bu sebeple dini bir cemaatten ziyade terör örgütü olarak Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) adıyla anılmaya başlanmıştır.²⁵⁵

Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) içinde uzun süre boyunca kadrolaşmış FETÖ mensupları tarafından gerçekleştirilen darbe girişimi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın halkı meydanlara çağırması ve Türk halkının bu çağrıya olumlu yanıt vermesi ve emniyet güçlerinin özverili tutumu sonucu başarısız olmuştur. Ancak yine de Ankara ve İstanbul merkezli girişimlerde 248 kişi şehit olurken, 2 bin 195 kişi ise yaralanmıştır.²⁵⁶

15 Temmuz sonrası siyasi gündem ilk birkaç ay darbe girişimi dışında bir şeye odaklanmamıştır. Ancak Ekim ayı itibariyle 15 Temmuz öncesi en önemli tartışma konularından biri olan hükümet sistemi değişikliği tekrar gündeme gelmiştir.²⁵⁷ Üstelik artık MHP de bu konudaki olumsuz tutumunu değiştirmiş; Bahçeli müzakereye hazır olduklarını belirterek, siyasi sistemde dönüşüm açısından yeni bir süreci başlatmıştır.²⁵⁸ Bunun üzerine AK Parti hazırladığı Anayasa değişiklik teklifini müzakere için 15 Kasım 2016'da MHP'ye sunmuş ve son şekli AK Parti ve MHP tarafından verilen teklif 10 Aralık 2016'da hem ortak basın toplantısı ile kamuoyuna

²⁵³ Kaymal, *Cemaatten Darbeci Bir Örgüte Dönüşüm: Gülen Hareketinin Analizi*, s. 81.

²⁵⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, *FETÖ Din İstismarının Arkasına Gizlenen Terör Örgütü*, DİB Yayınları, Ankara 2018, s. 12.

²⁵⁵ Asım Yapıcı, "FETÖ'cü Kimliğinin Oluşum Süreci ve FETÖ ile Mücadele: Sosyal Psikolojik Bir Çözümleme", *AK Parti ve Yükselen Türkiye*, Ramazan Akkır vd. (ed.), Kadim Yayınları, Ankara 2019, ss. 97-99.

²⁵⁶ "15 Temmuz darbe girişiminin acı bilançosu! Kaç kişi şehit oldu?", *Sabah Gazetesi* 15 Temmuz 2017, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2017/07/10/15-temmuz-darbe-girisiminin-aci-bilancosu-kac-kisi-sehit-oldu>, (17.10.2019).

²⁵⁷ Nebi Miş vd., *2016'da Türkiye*, SETA Analiz, Ankara 2016, s. 77.

²⁵⁸ "Bahçeli'den başkanlık sistemi çıkışı", *NTV Haber* 11.10.2019, https://www.ntv.com.tr/turkiye/bahceliden-baskanlik-sistemi-cikisi,c1WeUw7SfUaRhJHd_4gJAQ, (17.10.2019).

açıklanmış hem de AK Parti milletvekillerinin imzasıyla TBMM'ye sunulmuştur.²⁵⁹ Ancak 21 Ocak 2017 günü teklif metninin tümü için yapılan son oylamada 339 oyla kabul edilmesine rağmen bu sayı halkın onayı olmaksızın yalnızca Cumhurbaşkanının onayıyla yürürlüğe girmesi için yeterli olmadığından dolayı halk oylamasına sunulmak üzere 11 Şubat 2017 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.²⁶⁰ 16 Nisan 2017'de yapılan referandum sonucunda ise yüzde 51,41 ile anayasa değişikliği kabul edilmiştir.²⁶¹

2018 yılında siyasi anlamda yaşanan gelişmelere baktığımızda 24 Haziran seçimleri en önemli gelişme olarak görülmektedir. Çünkü seçimle birlikte Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş sağlanmış; Birçok bakanlık ve kurum yeniden yapılandırılmış, yeni kurumlar ihdas edilmiştir. 24 Haziran seçim sonuçlarına milletvekili sayısı açısından bakıldığında Cumhur İttifakı partilerinden AK Parti oyların yüzde 42,6 ile 259, MHP yüzde 11,1 ile 49 koltuğa sahip olmuştur. Millet İttifakı ise, yüzde 33,9'luk oy oranı ile 189 milletvekiline sahip olmuştur.²⁶² Seçimlerden kısa bir süre sonra bugün de hala varlığını koruyan 67. Hükümetin bakanları açıklanmış ve hükümet faaliyetlerine başlamıştır.²⁶³

2.2. 2010-2019 Yılları Arasında Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler

2010-2019 yılları arasında eğitim alanında yaşanan gelişmelere yer verdiğimiz bu bölümde, beş farklı Milli Eğitim Bakanı tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerini incelemeye çalışacağız. 2009 yılında Milli Eğitim Bakanı olan Nimet Çubukçu, yerini 2011 yılında Ömer Dinçer'e bırakmıştır. 2013 yılında Bakanlığı devralan Nabi Avcı yaklaşık üç buçuk yıl görev yaptıktan sonra koltuğunu İsmet Yılmaz'a devretmiş, Yılmaz ise iki yıl süren bakanlık görevini, 2018'de bugün halen Milli Eğitim Bakanı olarak görev yapan Ziya Selçuk'a bırakmıştır.²⁶⁴

²⁵⁹ Çağrı D. Çolak, "Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi Yetkisinin Amerikan Sistemi Üzerinden Karşılaştırmalı Analizi", *Strategic Public Management Journal*, 3, 2017, s. 54.

²⁶⁰ Demirhan Burak Çelik, "16 Nisan Anayasa Değişikliği ve Yeni Hakimler ve Savcılar Kurulu Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 73, 2018, s. 1073.

²⁶¹ 16 Nisan Referandumunu ayrıntılı sonuçları için Bkz.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/04/20170427M1-1.pdf>, (17.10.2019).

²⁶² "24 Haziran 2018 Genel Seçim Sonuçları",

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180704M1-2.pdf>, (23.10.2019).

²⁶³ "Cumhurbaşkanlığı Kararları", <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180710-4.pdf>, (23.10.2019).

²⁶⁴ Bakanların Görev yaptıkları zaman aralıkları ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için Bkz.

<http://www.meb.gov.tr/meb/>, (13.11. 2019).

Yönetimde yaşanan bu hızlı değişimin izlenen eğitim politikalarına da yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Söz konusu yıllar arasında eğitim alanında ciddi bir hareketlilik yaşanmış ve çok sayıda düzenleme ve değişikliğe gidilmiştir. Bilhassa hemen her bakan ile değişen sınav sistemleri, eğitimde yaşanan istikrarsızlığın en somut göstergelerindendir.

2010 yılı sonrasında Türk Milli Eğitim sisteminde en çok konuşulan değişimlerden biri Fatih (Fırsatları Artırma Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) Projesi'dir. 2010 yılında çalışmaları başlayan Fatih Projesi, eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğini sağlamak ve okullarda teknolojiyi iyileştirmek amacıyla ortaya çıkan bir projedir.²⁶⁵ Bu doğrultuda bilişim teknolojileri araçlarının öğrenme ve öğretme sürecinde daha fazla duyu organına hitap edecek şekilde, derslerde etkin kullanımı için başlatılmıştır.

Eğitim alanında köklü değişimler yapmayı hedefleyen, geniş kapsamlı ve yüksek bütçeli bu proje kapsamında 430 bine yakın etkileşimli tahta dersliklere yerleştirilmiş, bir buçuk milyona yakın tablet de öğrencilere dağıtılmıştır.²⁶⁶

2010 yılı sonrası eğitimde yaşanan ve bu süreçteki en köklü değişimi ifade eden bir diğer gelişme 4+4+4 eğitim sistemidir. 12 yıllık eğitimi zorunlu kılan bu sistem ile ilgili kanun değişikliği 11 Nisan 2012 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Sistem kapsamındaki değişikliklerden ilki eğitimin kademelere bölünmesi olmuştur. Sekiz yıllık ilköğretim dört yıl ilkokul, dört yıl ortaokul olmak üzere ikiye ayrılmış, liseler dört yıl olarak kalmıştır.²⁶⁷ Bu süreçten sonra ilkokul, ortaokul ve lise binaları büyük oranda ayrılmıştır.²⁶⁸

4+4+4 eğitim sisteminin getirdiği bir diğer yenilik okula başlama yaşıdır. İlgili kanuna göre 60-66 ay arasındaki çocukların okula başlaması ailenin tercihinin bırakılırken, ailenin 66 aydan büyük çocuğunu okula başlatmaması halinde doktor

²⁶⁵ <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/about.html>, (15.11.2019).

²⁶⁶ Muzaffer Üzümcü, "AK Parti'nin Eğitim Politikaları", *AK Parti ve Yükselen Türkiye*, Ramazan Akkır vd. (ed.), Kadim Yayınları, Ankara 2019, s. 213.

²⁶⁷ 4+4+4 Eğitim Sistemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. "12 Yıl Zorunlu Eğitim Sorular-Cevaplar", http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2012/12yil_soru_cevaplar.pdf, (15.11.2019).

²⁶⁸ 4+4+4 Eğitim Sisteminin amcalarından bir tanesi de ilköğretim sisteminde ortaokul 8. sınıf öğrencisi ile ilkokul 1. sınıf öğrencisinin aynı bahçede oynayıp, aynı ortak alanları kullanıyor olmasının önüne geçmektir. Yetişkin öğrencilerin bedensel üstünlükleri karşısında alt sınıf öğrencileri ezilmemesi ve ortak mekanlardan yeterince yararlanması için binaların ayrılması amaçlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2012/12yil_soru_cevaplar.pdf, (15.11.2019).

raporu istenmiştir. Buna göre 72 aya kadar doktor raporu ile çocuğun okula başlamaması mümkün olmuştur. 2013 yılında ise 66 aya kadar olan veli tercihi 69 aya çıkarılmıştır.²⁶⁹

1997’de kesintisiz sekiz yıllık zorunlu eğitim uygulamasıyla kapatılan İmam Hatip ortaokullarının tekrar açılması da 4+4+4 eğitim sisteminin getirdiği bir diğer yeniliktir.²⁷⁰ 14 yıl aradan sonra açılan bu okullar ya bağımsız olarak ya da bir İmam Hatip lisesinin bünyesinde kurulmuştur.²⁷¹ İmam Hatip ortaokulları gerekli altyapı oluşturulmadan açıldığı için bir takım sorunları da beraberinde getirmiş, eğitim-öğretim yılı başlamadan hazır olması gereken müfredat, ders kitabı gibi hazırlıklar veya öğretmen ihtiyacı birtakım aksaklıklara sebep olmuş, eksikliklerin giderilmesi ancak dönem içerisinde mümkün olmuştur.

Bunun dışında diğer ortaokul ve liselerin programlarına seçmeli Kur’an-ı Kerim, Hz. Muhammed’in Hayatı ve Temel Dini Bilgiler dersi eklenmesi yeni sistemle birlikte gelen bir diğer değişikliktir.²⁷² Böylece ortaokul ve liselerde zorunlu olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin yanında isterlerse öğrencilere din eğitimi sağlayacak alternatif seçmeli dersler sunulmuştur. Fakat İmam Hatip ortaokullarında olduğu gibi gerekli hazırlıklar yapılmadan uygulamaya başlandığı için seçmeli derslerde de benzer problemler yaşanmıştır.

O dönemde eğitim alanında gündemi meşgul eden bir diğer konu da kılık kıyafet serbestliğidir. 27 Kasım 2012’de resmi gazetede yayınlanan karar, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda öğrencilerin önlük ve üniforma zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Okullarda serbest kıyafet uygulamasına geçilmesi, öğrenciler arasındaki sosyo-ekonomik farklılığı ortaya çıkaracağı endişesinden dolayı çok tartışılan konulardan biri olmuştur.²⁷³

Üniformanın öğrenciler için daha eşitlikçi bir işlev gördüğünün tartışması yönetmelik sonrası yapılan tartışmaların bir tarafını oluştururken; diğer taraf da

²⁶⁹ “Okula başlama yaşı 69 aya çıktı”, *NTV Haber* 27.06.2019, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/son-dakika-okula-baslama-yasi-69-aya-cikti,xR7aJhdWhkeR574dQqmHAw>, (15.11.2019).

²⁷⁰ “İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm>, (15.11.2019).

²⁷¹ Bahçekapılı, “Türkiye’de Din Eğitiminin Politik Tarihi”, s. 395.

²⁷² “İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm>, (15.11.2019); Mehmet Bahçekapılı, *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri (Araştırma Raporu)*, İlke Yayınları, İstanbul 2013, s. 2.

²⁷³ “Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Öğrencilerinin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelik”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/11/20121127-1.htm>, (13.12.2019).

üniformanın kaldırılmasıyla tek tip birey yetiştirilmesinin önüne geçildiğini savunmuştur.²⁷⁴ 2013 yılında tam olarak uygulanmaya başlayacak olan yönetmelik üzerine yapılan tartışmalardan sonra Milli Eğitim Bakanlığı ilgili yönetmelikte değişikliğe gitmiş ve okullarda yapılacak anket sonucunda serbest kıyafetin uygulanıp uygulanmamasının kararını velilere bırakmıştır. Eğer velilerden yüzde elliden fazlası isterse eğitim-öğretim yılı için okul kıyafeti belirlenmesi uygun görülmüştür.²⁷⁵

Dönemin bir diğer tartışma konusu ise 30 Eylül 2013'te Başbakan Erdoğan tarafından açıklanan Demokratikleşme Paketi kapsamında "Andımızın kaldırılması" olmuştur.²⁷⁶ Andımız kaldırılincaya kadar, Türkiye'de uzun süre tartışma konusu olmuş, içeriği ve verdiği mesajlarla hem dışlayıcı bir ideolojiyi dayattığı hem de Türk olmayan vatandaşlara karşı asimilasyoncu politikaların algı temelini oluşturduğu ve ayrıca okutulmasının pedagojik açıdan doğru olmadığı gerekçesiyle kaldırılmıştır.²⁷⁷

2010-2019 yılları arasında uzun süre üzerinde konuşulan ve çeşitli değişimlerin yaşandığı bir husus da dershanelerin kapatılmasıdır. Bu konu ile ilgili tartışmalar 2012 yılında başlamış,²⁷⁸ 2013'te bu kapatılma tartışmaları yerini özel okullara dönüştürülme tartışmasına bırakmıştır.²⁷⁹ Uzun süre gündemde olan bu konu ile ilgili kesin karar 14 Mart 2014 tarihinde Resmi gazetede yayınlanmıştır. Buna göre dershane ve öğrenci etüt merkezlerinin, 1 Eylül 2015'e kadar eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam edebilmesi, 2018-2019 eğitim-öğretim yılının bitimine kadar ise özel okullara dönüşmeleri kararlaştırılmıştır.²⁸⁰

Ancak dershanelerin kapatılmasının gerek siyasi gerekse eğitim alanında çeşitli yansımaları olduğunu da belirtmek gerekir. Dershaneler konusunda alınan bu karar temel insan ve finansal kaynağının büyük bir kısmını bu kurumlardan elde eden Gülen

²⁷⁴ Taha Özhan- Hatem Efe, *2012'de Türkiye*, SETA Analiz, Ankara 2012, s.150.

²⁷⁵ "Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Öğrencilerinin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik", <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130725-14.htm>, (13.12.2019).

²⁷⁶ "Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik", <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131008-12.htm>, (13.12.2019).

²⁷⁷ Nezir Akyeşilmen, "Türkiye'de Eğitimin İdeolojisi: 'Tabula Rasa' ya Kemalist Renk Vermek?", *Türkiye'de Eğitim Politikaları* Arife Gümüş (ed.), Nobel Yayınları, Ankara 2015, s. 62.

²⁷⁸ "Üniversite sınavı kalkıyor, dershaneler kapanacak", Haber Türk 25.03.2012, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/727711-universite-sinavi-kalkiyor-dershaneler-kapanacak>, (13.12.2019).

²⁷⁹ Bekir S. Gür vd., *2013'te Eğitim*, SETA Analizleri, Ankara 2013, ss.19-21.

²⁸⁰ "Millî Eğitim Temel Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140314-1.htm>, (13.12.2019).

Hareketi (15 Temmuz Darbe Girişiminden FETÖ Terör Örgütü olarak isimlendirilecektir) sonra tarafından kendisine karşı bir hamle olarak değerlendirilmiş ve 17-25 Aralık darbe sürecini hızlandırmıştır.²⁸¹

Dershanelerin kapatılmasının eğitim alanında doğurduğu sonuçlar olmuştur. Bunlardan ilki özel okul teşvikidir. Devlet, dershanelerin kapatılması ve gerekli şartları sağlayanların özel okula dönüştürülmesi kararıyla birlikte, özel okullardaki eğitim oranını yükseltme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda 2014-2015 yılından itibaren çocuğunu özel eğitim kurumlarına gönderen ailelere gelir düzeyleri oranında yardım yapılacağı açıklamıştır.²⁸² Devlet okullarındaki yoğunluğu da azaltmayı amaçlayan bu girişim 2019 yılına kadar devam etmiş ancak 2019 yılında alınan bir kararla özel okullara yeni başlayacaklara destek verilmeyeceği ancak daha önce başlayanların desteğinin mezun olana kadar devam edeceği açıklanmıştır.²⁸³

2014 yılında kapatılan dershanelere duyulan ihtiyacı azaltmak üzere uygulanmaya başlanan, öğrencileri merkezi sınavlara hazırlamak amacıyla okullarda isteğe bağlı olarak açılan destekleme ve yetiştirme kursları da dershanelerin kapatılmasının eğitime yansıyan bir diğer sonucudur.²⁸⁴

Eğitimin ortaöğretim basamağında da 2010 yılından itibaren önemli değişiklikler olmuştur. Bunlardan ilki MEB'in 6 Mayıs 2010'da yayınladığı genelge ile genel liselerin Anadolu Lisesine dönüştürülmesi kararıdır.²⁸⁵ Bu genelge ile genel liselerin Anadolu liselerine dönüştürülmesi sonrasında eğitimde kalitenin artması, daha çok öğrencinin mesleki eğitime yönlendirilmesi ve bu dönüşüm sürecinin 3 yıl içerisinde tamamlanması hedeflenmiştir. Çeşitli açılardan eleştirilen ve tartışılan bu genelgenin en zayıf görünen yönü, genel liselerin sınavla belirli sayıda öğrenci alan Anadolu liselerine dönüştürülmesiyle öğrencilerin bazılarının istemedikleri halde mesleki eğitim almak zorunda kalmaları olmuştur. Dolayısıyla genelge hem pedagojik hem de öğrenim özgürlüğünün kısıtlanması açısından sorunlu görülmüştür.²⁸⁶ Her ne kadar bu tartışmalar yapılmışsa da Milli Eğitim Bakanlığı "okul çeşitliliğinin en aza

²⁸¹ Miş vd., *2014'de Türkiye*, s. 80.

²⁸² Üzümcü, "AK Parti'nin Eğitim Politikaları", s. 220.

²⁸³ "Özel okul teşvikleri kalktı mı?", *Sözcü Gazetesi* 23.08.2019, <https://www.sozcu.com.tr/2019/egitim/ozel-okul-tesvikleri-kalkti-mi-szcu6-5295936/>, (15.12.2019).

²⁸⁴ Üzümcü, "AK Parti'nin Eğitim Politikaları", s. 220.

²⁸⁵ Genel Liselerin Anadolu Lisesine Dönüştürülmesi Genelgesi için Bkz. https://www.memurlar.net/common/news/documents/166477/genelge_2010_30.pdf, (15.12.2019).

²⁸⁶ Zafer Çelik, "Ortaöğretim ve Yükseköğretime Geçiş Sınavlarının Kısıncısında Ortaöğretim Sistemi", *Türkiye'de Eğitim Politikaları*, Arife Gümüş (ed.), Nobel Yayınları, Ankara 2015, s. 281.

indirilmesi” ve “okullar arası niteliksel farklılıkların ortadan kaldırılması” hedeflerinin bulunulduğunu belirterek, dönüşümü devam ettirmiş²⁸⁷ ve 2013 yılında tüm genel liselerin dönüşümü tamamlanmıştır.²⁸⁸

Ortaöğretimdeki bu dönüşüm 2014 yılında da bir dizi değişim ile devam etmiştir. Buna göre ilk olarak Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğüne bağlı 22 farklı okul türü, “Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi” ile “Çok Programlı Anadolu Lisesi” adı altında yeniden yapılandırılmış ve okul çeşitliliği ikiye indirilmiş;²⁸⁹ Milli Eğitim Bakanlığı’nın onayı ile İmam Hatip liseleri Anadolu İmam Hatip liselerine, Anadolu öğretmen liseleri ise fen lisesi, sosyal bilimler lisesi veya Anadolu lisesine dönüştürülmüştür.²⁹⁰

Ortaöğretimde önemli bir konuma sahip olan proje okulları ise 2016’da açılmıştır. Yurt içi ve yurt dışında yerli veya yabancı kurum ve kuruluşlarla ya da başka ülkelerle iş birliği anlaşmaları çerçevesinde kurulan ve ulusal veya uluslararası proje yürüten okul ve kurumlar ile belirli eğitim reformu ve programları uygulayan okullar proje okulu olarak kabul edilmiştir. Başarı yönünden daha seçkin öğrencilerin alındığı bu okulların öğretmen ataması ve yönetici görevlendirmeleri de diğerlerinden farklıdır.²⁹¹

Burada ortaöğretimdeki değişikliklerden bahsederken ortaöğretime geçiş sisteminde yaşanan değişimlere kısaca değinmek gerekir. Çünkü sınav sistemleri söz konusu yıllarda değişime uğrayan konuların başında gelmektedir. Bu anlamda ilk değişim 2010 yılında yaşanmış; daha önce 6, 7 ve 8. sınıfın sonlarında yapılan ve ortalaması alınarak Seviye Belirleme Sınavı (SBS) sistemine son verilmiş ve bu sınavın yalnızca 8. sınıfın sonunda yapılmasına karar verilmiştir. Sınavın adı aynı kalmakla birlikte yalnızca uygulama şekli değişmiştir.²⁹² Ancak 2013 yılında SBS son kez uygulanmış ve aynı yıl yeni bir sistem olan Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) sistemi açıklanmıştır. TEOG; sınavın yapısı, içeriği, uygulanma biçimi ve

²⁸⁷ Taha Özhan vd., *2010’da Türkiye*, SETA Analiz, Ankara 2010, s. 153.

²⁸⁸ Çelik, “Ortaöğretim ve Yükseköğretime Geçiş Sınavlarının Kıskaçında Ortaöğretim Sistemi”, s. 281.

²⁸⁹ MEB, *Mesleki ve Teknik Ortaöğretimde Okul Çeşitliliğinin Azaltılması Konulu Genelge*, <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/1690.pdf>, (15.12.2019).

²⁹⁰ MEB, *Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü E-Bülten*, http://ogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_01/24094958_e_bYltenogm_5.pdf, (15.12.2019).

²⁹¹ MEB, *Millî Eğitim Bakanlığı Özel Program ve Proje Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/09/20160901-32.htm>, (15.12.2019).

²⁹² Özhan vd., *2010’da Türkiye*, s.152.

yerleştirme puanı hesaplamasına göre önceki sistemlerden oldukça farklı olup; öğrencinin 8. sınıfta 12 merkezi sınava girmesini gerektirmiştir. Bu sistem ile yıl sonunda yapılan merkezi sınavlar yıl içerisinde yapılmaya başlanmış ve öğrencilere sınava katılamama durumunda telafi hakkı verilmiştir.²⁹³ 2017 yılında TEOG sistemine de son verilmiş ve 2018’de ortaöğretime geçen öğrenciler yeni sisteme dahil olmuşlardır. Liselere Geçiş Sınavı (LGS) adıyla 8. sınıfın sonunda yapılan sınav sonucunda öğrencilerin yaklaşık yüzde 10’unu kapsayacak şekilde “seçici” diye nitelendirilen başarılı ve köklü liselere (Proje okulları, fen liseleri ve Anadolu liselerinin bazıları) gitmekte, geri kalan yüzde 90 da sınavsız geçişle ikametlerine en yakın lise türlerinden istediği beş liseyi tercih edebilmekte ve hatta sınava girmek istemeyen öğrenciler de bu şekilde lise tercihi yapabilmektedir.²⁹⁴ Bugün de halen ortaöğretime geçiş için kullanılan sistem bu şekilde devam etmektedir.

Sınav sistemindeki sürekli değişimin bir diğer ayağı da yükseköğretime geçiştir. 2010 yılında uygulanmaya başlanan sistem Yükseköğretime Geçiş Sınavı (YGS) ve Lisans Yerleştirme Sınavı (LYS) olmak üzere iki aşamalı bir sınav sistemidir. YGS’de tüm derslerden sınava giren öğrenci, bu sınavdan yeterli puanı alması halinde, dört oturum şeklinde yapılan LYS’ye girmeye hak kazanmakta ve tercihinə göre bu oturumlardan en az ikisine veya hepsine girebilmektedir.²⁹⁵ Ancak bu sistem 2017’ye kadar devam etmiş; 2017’de Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) yeni sistem olarak açıklanmış ve ilk defa 2018’de uygulanmıştır. Buna göre sınav, Temel Yeterlilik Testi (TYT) ve Alan Yeterlilik Testi (AYT) olmak üzere iki testten oluşmakta ve öğrenci bu testlere peş peşe günlerde girmektedir. Öğrenci başarı puanını TYT yüzde 40, AYT yüzde 60 etkilemektedir.²⁹⁶ YKS 2019 yılı itibariyle halen yükseköğretime geçiş için kullanılmaya devam etmektedir.

Yükseköğretime geçiş ile ilgili değinilmesi gereken bir konuda katsayı ve ağırlıklı ortaöğretim başarı puanı (AOBP)dır. Daha önce bahsettiğimiz gibi 28 Şubat sürecinde İmam Hatip liseleri ve diğer meslek liselerinin üniversiteye girişlerini engelleyen katsayı uygulaması başlatılmıştır. Bu sorun sürekli gündemde olmuş, birtakım çözümler üretilmeye çalışılmış fakat sürekli Danıştay tarafından

²⁹³ Çelik, “Ortaöğretim ve Yükseköğretime Geçiş Sınavlarının Kıskaçında Ortaöğretim Sistemi”, ss. 275- 276.

²⁹⁴ Nebi Miş vd., *2017’de Türkiye*, SETA Analiz, Ankara 2017, s. 313.

²⁹⁵ <https://www.osym.gov.tr/TR,8832/hakkinda.html>, (15.12.2019).

²⁹⁶ <https://www.unirehberi.com/yks-nedir/>, (16.12.2019).

reddedilmiştir.²⁹⁷ En son 2009’da kaldırılmaya çalışılıp, tekrar Danıştay tarafından reddedilince 2010 yılında bu sorunun çözümü için farklı bir yol izlenmiş, liseler arasındaki katsayı farkı tamamen kaldırılmamakla birlikte etkisinin azaltılması yoluna gidilmiştir. Buna göre İmam Hatip lisesinden veya meslek lisesinden mezun bir öğrencinin AOBP’si alan içi tercihlerde 0,15 katsayısı, alan dışı tercihlerde 0,12 katsayısı ile çarpılmıştır. Böylece katsayı tamamen kaldırılmasa da etkisi büyük oranda azaltılmıştır.²⁹⁸ Aralık 2011’de ise YÖK katsayı uygulamasına tamamen son vermiş ve bu sisteme herhangi bir yargı müdahalesi de olmamıştır. Ancak AOBP uygulaması devam ettiği için bu durum alan içinde tercih yapan İmam Hatip lisesi veya meslek lisesi mezunları, o bölümü tercih eden diğer liselerden mezun öğrencilere göre avantajlı konumda olmuşlardır. Bu sebeple kısa bir süre sonra Nisan 2012’de AOBP uygulaması da kaldırılmış ve sistemdeki eşitsizliğe tamamen son verilmiştir.²⁹⁹

Buraya kadar ele almaya çalıştığımız değişiklikler daha çok temel eğitim, ortaöğretim düzeyinde ve yükseköğretime geçiş aşamasında yaşanan değişimlerdir. Ancak 2010-2019 yılları arasında yükseköğretimde de birçok gelişme yaşanmıştır. Aslında üniversite sayılarındaki artışlar daha çok 2006-2010 döneminde yaşanmış, 2006’da 93 olan üniversite sayısı 2010 yılında 154’e çıkmıştır. Bu süreçten sonra artış göstermişse de daha küçük oranda olmuştur.³⁰⁰ Ancak bu üniversitelere yeni fakültelerin açılmasıyla 2010-2019 yılları arasında üniversiteye yerleşen öğrenci sayısı artış göstermiştir. 2010 yılında üniversiteye yerleşen öğrenci sayısı 763.516 iken 2019 yılında 904.176 olmuştur.³⁰¹

Sonuç olarak 2010-2019 yılları arasında siyasi gelişmelere baktığımızda 15 Temmuz gibi, Gezi olayları gibi önemli olaylar yaşanmışsa da siyaset daha çok seçimler üzerinde şekillenmiştir. Yapılan genel seçim, yerel seçim ve referandum ile halk bu süreçte sekiz kez sandığa gitmiş, yedi kez de hükümet kurulmuş ve kurulan hükümetler ile birlikte kabine de değişmiştir. En başta ifade ettiğimiz gibi on yılda beş bakanın değiştiği bir sistemde çok da istikrardan bahsetmek mümkün değildir. Bu

²⁹⁷ Çelik, “Ortaöğretim ve Yükseköğretime Geçiş Sınavlarının Kıskaçında Ortaöğretim Sistemi”, s. 278.

²⁹⁸ Abdullah Çavuşoğlu, *Yükseköğretime Geçişte Katsayı Uygulaması*, SETA Perspektif, Ankara 2011, s. 3.

²⁹⁹ Bekir Gür vd., *2012’de Eğitim*, SETA Analiz, Ankara 2012, s. 16.

³⁰⁰ Yıllara göre üniversite sayıları hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz. <https://istatistik.yok.gov.tr>, (16.12.2019).

³⁰¹ Yıllara göre üniversitelere yerleşen öğrenci sayıları için Bkz. <https://istatistik.yok.gov.tr>, (15.12.2019).

durum sınavlar gibi bazı konulara çokça yansımıştır. Ancak söz konusu yıllarda yaşanan güzel gelişmeler de olmuştur. Katsayı probleminin ortadan kalkması, başörtüsü probleminin çözülmesi veya seçmeli derslerin getirilmesi gibi demokratik ülke olmanın gerektirdiği adımlar da atılmıştır.

2.3. 2010-2019 Yılları Arasında Yüksek Din Öğretiminde Yaşanan Gelişmeler

2010 sonrası dönemde yaşanan siyasi istikrarın yüksek din öğretimine en önemli yansıması olan niceliksel büyüme ve gelişme, birçok niteliksel sorunu beraberinde getirmiştir. Buradan hareketle öncelikle bugün yüksek din öğretiminde yaşanan sorunların kaynağı olarak gördüğümüz niceliksel artış ele alınacak, daha sonra bu artışa paralel olarak ortaya çıkan sorunlar ile yüksek din öğretiminin karşı karşıya kaldığı diğer problemler ele alınacaktır.

2.3.1. 2010-2019 Yılları Arasında Örgün Yüksek Din Öğretimindeki Sayısal Değişimler

2010 yılından itibaren yüksek din öğretiminde 1997 sonrası azaltılan kontenjanların kısmen arttırıldığı ve öğrenci alımı durdurulan fakültelerin öğrenci alımına başlanmıştır.³⁰² Özellikle 2008 sonrası dönemde yeni açılan ilahiyat fakültelerinin de eklenmesiyle yıl yıl yüksek din öğretimine kabul edilen öğrenci sayısı artmaktadır. Araştırmamızın birinci bölümünde incelediğimiz zaman aralığında ilahiyat fakültelerinin sayısı genelde 20 iken 2010 yılında 25'e çıkmıştır. 2010 yılında ilahiyat fakültelerine verilen öğrenci kontenjanları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

³⁰² Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1997 sürecinden sonra uzun bir süre öğrenci kabul etmemiştir.

Tablo 10: 2010 Yılında Öğrenci Kabul Eden Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Kontenjanları³⁰³

	Yüksek Din Öğretimi Kurumu	Kontenjan
1	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	330
2	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	514
3	Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	410
4	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	186
5	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	103
6	Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	410
7	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	410
8	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	308
9	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	124
10	Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	176
11	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	246
12	Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	258
13	İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	103
14	İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	206
15	İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	360
16	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	72
17	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	513
18	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	308
19	Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	206
20	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	246
21	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	308
22	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	206
23	Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	246
24	Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	78
25	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	246
	Toplam Kontenjan	6573

Tablo 10'u incelediğimizde 2010 yılında 25 ilahiyat fakültesinin toplam 6573 öğrenci kabul ettiği görülmüştür. 1997 sonrası dönemde kontenjanların en düşük olduğu 2005 yılında 512 iken kısa sürede yaklaşık 12 kat artma sebebi, yeni açılan fakültelerden ziyade, mevcut fakültelerin kontenjanlarının arttırılması ve birçok fakülteye ikinci öğretim programı açılması olmuştur. 2010 ile 2019 yılları arasında yüksek din öğretimi kurumları sayısı yaklaşık dört kat artmıştır. 2019 yılında yüksek din öğretimi kurumlarına verilen kontenjanlar aşağıdaki tabloda verilmiştir:

³⁰³ Bu veriler 2010-ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu'ndan alınmıştır. https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2010/OSYS/Kilavuzlar/TercihKilavuzu/2010_OSYS_Tabl04.pdf, (19.09.2019).

Tablo 11: 2019 Yılında Öğrenci Kabul Eden Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Kontenjanları

	Yüksek Din Öğretimi Kurumu	Kontenjan
1	Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	93
2	Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	206
3	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	237
4	Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	154
5	Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	226
6	Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	196
7	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (Polatlı İlahiyat Fakültesi)	82
8	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	82
9	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	257
10	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	123
11	Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	82
12	Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	103
13	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	411
14	Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	123
15	Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	226
16	Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	134
17	Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	308
18	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	155
19	Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	165
20	Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	154
21	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	226
22	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	134
23	Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	370
24	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	339
25	Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	206
26	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	308
27	Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	513
28	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	359
29	Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	205
30	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	359
31	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	154
32	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	288
33	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	100
34	Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	390
35	Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	103
36	Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	246
37	Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	185
38	Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	267
39	Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	103
40	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	329
41	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	82
42	Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	226

Tablo 11: 2019 Yılında Öğrenci Kabul Eden Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Kontenjanları
(devamı)

	Yüksek Din Öğretimi Kurumu	Kontenjan
43	Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	247
44	İbn Haldun Üniversitesi (İslami İlimler Fakültesi)	22
45	İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	298
46	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	30
47	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	80
48	İstanbul Şehir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	25
49	İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	350
50	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	164
51	Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	247
52	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	339
53	Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	246
54	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	175
55	Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	246
56	Kayseri Üniversitesi Develi İslami İlimler Fakültesi	72
57	Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	103
58	Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	226
59	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	82
60	Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	185
61	Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	103
62	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	305
63	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	82
64	Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	154
65	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	451
66	Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	62
67	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	82
68	Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	185
69	Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	390
70	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	103
71	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	247
72	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	359
73	Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	103
74	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	175
75	Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	196
76	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	349
77	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	369
78	Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	165
79	Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	236
80	Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	185
81	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	288
82	Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	380
83	Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	144
84	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	205

Tablo 11: 2019 Yılında Öğrenci Kabul Eden Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Kontenjanları
(devamı)

	Yüksek Din Öğretimi Kurumu	Kontenjan
85	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	277
86	Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	247
87	Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	103
88	Uşak Üniversitesi (Devlet Üniversitesi) İslami İlimler Fakültesi	237
89	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	226
90	Yalova Üniversitesi (Devlet Üniversitesi) İslami İlimler Fakültesi	134
91	Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	257
92	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	236
93	Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi (Türkistan-Kazakistan) Beşeri Bilimler Fakültesi- İlahiyat	10
94	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi (Bişkek-Kırgızistan) İlahiyat Fakültesi	4
95	Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi (KKTC-Lefkoşa) Dini İlimler Fakültesi	100
96	Yakın Doğu Üniversitesi (KKTC-Lefkoşa) İlahiyat Fakültesi	100
Toplam Kontenjan		19254

2019 yılına gelindiğinde ise yüksek din öğretimi kurumlarının sayısı ve öğrenci kontenjan sayıları oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. Tablo 11'e bakıldığında 2010 yılında 25 olan öğrenci kabul eden fakülte sayısının 2019 yılında 96'ya; kabul edilen öğrenci kontenjanının da 6573'ten 19254'e çıktığı görülmüştür. Bu 96 fakülteden 87'si devlet üniversitelerine, 5'i vakıf üniversitelerine, 4'ü ise YÖK'e bağlı olmakla birlikte yurtdışında bulunan üniversitelere bağlıdır.

Ayrıca yukarıdaki tabloda verilen öğrenci kabul eden aktif fakülteler dışında yeni açıldığı için henüz öğrenci kabul edemeyen veya öğrenci alımı hiç yapmamış fakülteler de vardır. Bu fakültelerle birlikte sayı yüzün üzerine çıkmıştır.³⁰⁴

Yüksek din öğretimi kurumlarında çok kısa sürede yaşanan sayısal artış çeşitli problemleri de beraberinde getirmiştir. Çünkü fakültelerin birçoğu gerek fiziki şartlar açısından gerekse öğretim elemanı açısından bu hızlı değişime ayak uydurmakta

³⁰⁴ Ege Üniversitesi Birgivi İslami İlimler Fakültesi ve Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi son dönemde açılan devlet üniversitelerine bağlı yüksek din öğretimi kurumlarıdır. Yine devlet üniversitelerinden İstanbul Medeniyet Üniversitesi'ne de 2019 Haziran ayında İslami İlimler Fakültesi açılmasına dair karar resmi gazetede yayınlamıştır. Ayrıca 2015 yılında Türkiye Uluslararası İslam, Bilim ve Teknoloji Üniversitesi ve İstinye Üniversitesi bünyesinde bir İslami İlimler Fakültesi kurulmasına dair karar 2015 yılında resmi gazetede yayınlanmış olmasına rağmen öğrenci alınmamıştır. İlgili kararlar için Bkz. "Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150423-2.htm>, (15.09.2019); "Bazı Yükseköğretim Kurumlarına Bağlı Olarak Enstitü, Fakülte ve Yüksekokul Kurulması, Kapatılması ve Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Karar (Karar Sayısı: 1157)", <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/06/20190625.pdf>, (15.09.2019).

zorlanmıştır. Yine öğrencilerin fakülteyi tercih amaçları süre içerisinde farklılaşmış, daha çok istihdam odaklı olmaya evrilen bu tercih sebebi, mezun sayısının çok olmasından dolayı işlevsiz hale gelmiştir. Niceliksel değişime bağlı olarak ortaya çıkan problemlerin incelendiği bu başlıkta, problemler, öğrenci sayısının artmasıyla ortaya çıkan problemler ve fakülte sayısının artmasıyla ortaya çıkan problemler olarak iki başlık altında ele alınmıştır.

2.3.1.1. Öğrenci Sayısının Artmasıyla Ortaya Çıkan Problemler

Gerek yeni fakültelerin açılması gerekse mevcut fakültelerin kontenjanlarının artırılması ve ikinci öğretim programlarının açılmasıyla birlikte yüksek din öğretimine kabul edilen öğrenci sayısında kısa zamanda çok hızlı bir artış yaşanmıştır. Bu artış öncelikle öğrenci profilini etkilemiş; akademik başarısı daha düşük, öğrenim almak konusunda isteksiz, fakülteye yalnızca mesleki kaygılar için devam eden ve öğrenim gördüğü fakültenin üzerine yüklemiş olduğu dini ve ahlaki sorumluluğun farkında olmayan öğrencilerin bu fakültelerden mezun olmasına sebep olmuştur.

Yine sayının artmasıyla birlikte fakültelerde verilen eğitim yalnızca mezun olma ve mezun etme çabasına dönüşmüş; öğrenci sayısının artmasıyla çoğu zaman çoktan seçmeli olarak yapılan sınavlar ile konusu itibarıyla çoktan seçmeli sınav için pek de uygun olmayan bilim dallarındaki derslerden dahi öğrencilerin bu şekilde sınav olarak başarı gösterdiği görülmüştür.

Diğer taraftan yüksek din öğretimine kabul edilen öğrenci sayısının bu kadar fazla olması, öğrencilerin bu fakültelere girerken sahip oldukları başarı dilimlerinin de farklılaşmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla taban puanı en yüksek olan fakülteden mezun olan bir öğrenci ile taban puanı en düşük olan fakülteden mezun olan bir öğrenci aynı haklara sahip olduğu için, başarı dilimi ve eğitim kalitesi yüksek bir fakülteden mezun olmak anlamsızlaşmıştır.

Öğrenci sayısının artmasına bağlı olarak ortaya çıkan bu problemleri genel olarak üç başlık altında toplayabiliriz: Öğrenci profilindeki değişim, fakültelerin eğitim kalitesinin düşmesi ve mezunların istihdamı problemi.

2.3.1.1.1. Öğrenci Profilindeki Değişim

İmam Hatip liselerinin üniversiteye girişleri önündeki en büyük engel olan katsayı probleminin kaldırılması yalnızca bu liseler için değil, ilahiyat fakülteleri için de önemli bir değişimi ifade etmiştir. 2010 yılında son bulan katsayı uygulaması ile

birlikte öncesinde yalnızca ilahiyat fakültelerini tercih edebilen İmam Hatip lisesi mezunlarının farklı alanlara yönelmesinin önünü açmıştır. Bu durum da İmam Hatip lisesinden mezun ve akademik başarısı yüksek öğrencilerin (Proje İmam Hatip lisesi mezun öğrencileri gibi) diğer yüksek öğrenim alanlarına giderken,³⁰⁵ ilahiyat fakültelerine İmam Hatip lisesi mezunlarından akademik başarısı daha düşük olanların veya ilahiyat eğitimi için yeterli alt yapıya sahip olmayan farklı türlerdeki liselerden mezun öğrencilerin gelmesine sebep olmuştur.³⁰⁶ Diğer liselerden gelen öğrencilerin ilahiyat fakülteleri öğrenci profillerini olumsuz etkilediklerini söylemek elbette her zaman doğru olmayabilir. Bu öğrencilerin fakülte için bir zenginlik olduğu gerçektir. Ancak söz konusu öğrencilerin özellikle Arapça ve Kur'an-ı Kerim konusunda yeterli altyapıları yoksa, sıfırdan başlamak zorunda kalabilirler ve bu durumda ilahiyat eğitimi onlar için İmam Hatip lisesi mezunlarına göre daha yorucu olabilir ve beklenen başarıyı gösteremeyebilirler.³⁰⁷ Diğer yandan bu öğrencilerin fakülteyi tercih sebeplerine baktığımızda daha çok istihdamda yaşanan kolaylığın ön plana çıkmış;³⁰⁸ bu da öğrencilerin ilahiyat fakültelerinde verilen eğitiminden ziyade alınacak diplomaya odaklanmalarına sebep olmuştur.

Öğrenci profilindeki değişimin akademik başarı ile ilgili diğer bir yönü de mevcut fakültelere giren öğrencilerin üniversiteye giriş sınavında gösterdikleri başarı oranlarının farklılaşmasıdır. İmam Hatip liseleri için katsayı probleminin var olduğu 2010 öncesi dönemde, fakülte sayısı ve kontenjanlarının da az olmasından dolayı, ilahiyat fakültelerine giren öğrencilerin başarı sıralamaları oldukça yüksektir. Örneğin

³⁰⁵ “2018 Yükseköğretim Kurumları Sınavı Yerleştirme Sonuçları Üzerine Değerlendirme”, <https://setav.org/assets/uploads/2018/09/P211-YKS-EgitimVeSosyal.pdf>, (03.09.2019).

³⁰⁶ İlahiyat fakültesini tercih eden öğrencilerin mezun oldukları lise türü ile ilgili müstakil bir çalışma olmamakla birlikte ilahiyat fakültesi öğrencileri üzerinde yapılmış farklı çalışmalarda “mezun olunan lise” bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Buradan hareketle ilahiyat fakültelerinde diğer lise türlerinden gelen öğrenci sayısının yıldan yıla arttığını ifade edebiliriz. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mehmet Korkmaz, “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Bu Okulu Tercih Süreçleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/16, 2013, ss. 7-40; Şükrü Keyifli, “Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin Fakülte Tercihini Etkileyen Faktörler: DEÜ İlahiyat Fakültesi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/66, 2019, ss. 1344-1358; M. Ali Kirman ve Rıdvan Demir, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Beklenti ve Sorunları: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Örneği”, *ANTAKİYAT/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, 2018, ss. 1-21.

³⁰⁷ Serpil Akmeşe, *İlahiyat Fakültesi Arapça Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin Arapça Dersine Ait Tutumları ve Kaygıları Üzerine Bir İnceleme (Marmara Üniversitesi Örneği 2017-2018)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 42; Yusuf Özcan ve Asım Yapıcı, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Arapça Dersine İlişkin Tutumlarının İncelenmesi (Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2, 2016, s. 137.

³⁰⁸ İbrahim Turan ve Bayramali Nazıroğlu, “İlahiyat Fakültesine Yeni Gelen Öğrencilerin Sorun ve Beklentileri: OMÜ İlahiyat Fakültesi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/36, 2015, s. 469.

2006 yılında herhangi bir ilahiyat fakültesine gitmek isteyen öğrenci, ilgili puan türünde en az yüzde beşin içerisinde girmesi, yani Türkiye sıralamasında en çok 4.000’lerde olması gerekiyordu.³⁰⁹ 2010 yılına gelindiğinde ise bu rakam 40.000’lere kadar ilerlemiş;³¹⁰ 2019 yılına gelindiğinde ise devlet üniversitelerinde 235.000’i bulurken, vakıf üniversitelerinde ücretli okuyan öğrenciler için yaklaşık 600.000’e kadar çıkmıştır.³¹¹ 2019 yılında öğrencilerin yüksek din öğretimine kabul sıralamaları bakıldığında 96 fakülteden en yüksek puan ile öğrenci kabul eden Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin Arapça İlahiyat bölümünü kazanan öğrencilerin başarı sıralamaları 3000’lerde iken aynı fakültenin ikinci öğretim programında yaklaşık 19.000’e çıkmıştır. Ancak aynı yıl Bayburt Üniversitesi İlahiyat fakültesinin ikinci öğretimini kazanan bir öğrenci 235.000 olan başarı sıralaması ile fakülteye kayıt yaptıрма hakkını elde etmiştir.³¹² Yani 120 soruda yaklaşık 30 net yapan öğrenci dahi bu fakültelere girebilmiştir.³¹³

Öğrenci profilindeki değişimin bir diğer boyutu da öğrencilerin sahip oldukları, beslendikleri ideolojik zihniyettir. Özellikle 1997’den sonraki süreçte var olan dini yaşama dair birtakım kısıtlamaların ortadan kalkıp, devletin farklı dini yorumlara, meşreplere, anlayışlara alan açtığı bir ortamda selefi veya modernist dini görüşlerin daha görünür olduğu ve bunun ilahiyat fakültelerine yansması normaldir. Ancak burada önemli olan mevcut bu görüşlerin zenginlik olarak görülmesi ve ötekileştirilmemesidir. 2017 yılında Osmanoğlu tarafından yapılan bir araştırmada ilahiyat öğrencileri, karşıdaki gibi düşünmediklerinden ötekileştirildiklerinden bahsetmişler; bu durumun öğrenciler arasında gruplaşmaya sebep olduğunu ifade etmişlerdir.³¹⁴ Yine ilahiyat fakültelerinde görev yapan öğretim elemanlarının

³⁰⁹ “Tablo 4 Merkezi Yerleştirme ile Öğrenci Alan Yükseköğretim Lisans Programları-2006”, https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/arsiv/2006_YERLESTIRME_KLVZ/6_TABLO4_.pdf, (05.05.2019).

³¹⁰ “Tablo 4 Merkezi Yerleştirme ile Öğrenci Alan Yükseköğretim Lisans Programları-2010”, https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2010/OSYS/Kilavuzlar/TercihKilavuzu/2010_OSYS_Tablo4.pdf, (05.05.2019).

³¹¹ “Tablo 4 Merkezi Yerleştirme ile Öğrenci Alan Yükseköğretim Lisans Programları-2019”, http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2019/YKS/tablo4_18072019.xls, (10.05.2019).

³¹² Fakültelerin başarı sıralamaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.

http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2019/YKS/tablo4_18072019.xls, (10.05.2019).

³¹³ <https://yokatlas.yok.gov.tr/netler-tablo.php?b=20041>, (10.05.2019).

³¹⁴ Cemil Osmanoğlu, “Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi ve Kurumsal Yabancılaşma: İlahiyat Fakültesi Örneği”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 2017, ss. 240-242.

görüşlerine yer veren bir araştırmada da ilahiyat fakültesinde profesör olarak görev yapan bir hoca öğrencilerin bu aşırı uç görüşlerine dikkat çekmiştir.³¹⁵

Sonuç olarak öğrenci kontenjanlarının arttırılmasıyla yüksek din eğitimi veren fakültelere gelen öğrenci profilinde de önemli ölçüde değişiklik olmuştur. Akademik başarı başta olmak üzere çalışma isteği, önceki öğrenmeleri, motivasyonu, zihniyeti, bilgi ve inanç bakımından beslendiği kaynaklar gibi birçok unsur sayısal artışla birlikte niteliksel olarak düşüş yaşamıştır.

2.3.1.1.2. Fakültelerin Eğitim-Öğretim Süreçlerinde Kalitenin Düşmesi

Kalite, bir ürün veya hizmetin belirlenen veya olabilecek ihtiyaçları karşılama kabiliyetine dayanan özelliklerin toplamıdır.³¹⁶ Eğitim kalitesi ise eğitime tabi tutulmuş kişilerin, kendi eğitimleri ile ilgili bilgi, beceri ve davranışlarıyla toplumun ihtiyaç ve isteklerine beklenen düzeyde ve derecede cevap verebilmeleri olgusudur.³¹⁷ Bu doğrultuda eğiten (hoca), eğitilen (öğrenci) ve gereken beceri ve davranışları kazandırmak için yapılan her türlü eğitim-öğretim faaliyeti kalitenin sağlamlasında önemli rol oynar. İlahiyat fakültelerinde yapılan eğitimin kalitesinden bahsedildiğinde de öğrenci-hoca- eğitim-öğretim faaliyetlerinin kalitesini ayrı ayrı değerlendirmek gerekir. Ancak öğrenci profilinin değişmesi konusuna daha önce değinildiği, hocaların kalitesi ve verimliliği konusuna da “Fakülte Sayısının Artmasıyla Ortaya Çıkan Problemler” başlığı altında yer verileceği için burada yalnızca eğitim-öğretim faaliyetlerinden bahsedilecektir.

İlahiyat fakülteleri üniversite içerisinde yer alan kurumlardır. Dolayısıyla evrensel ölçekte bilim üretilmesi amaçlanan üniversitenin bir birimi olarak, bilimsel zihniyeti ve eleştirel düşünceyi geliştirmeye, din alanında bilimsel bilgi üretmeye çalışması beklenmektedir. Yani bu fakültelerin görevi, Müslümanların meydana getirdikleri bilgi değeri taşıyan her türlü veriyi anlamak, açıklamak, eleştiri süzgecinden geçirerek, bilim için, insanlığın geleceği için yararlanılabilir hale getirmektir.³¹⁸ İlahiyat fakültesinde öğrenim gören öğrencilere klasik metinleri okuyup

³¹⁵ Nazıroğlu, *Türkiye’de İlahiyat Eğitimi*, s. 231.

³¹⁶ Fahri Kayadibi, “Eğitim Kalitesine Etki Eden Faktörler ve Kaliteli Eğitimin Üretime Katkısı,” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 2001, s. 72.

³¹⁷ Sabahat Bayrak, “Eğitim ve Kalite İlişkisi”, *Türk Yurdu*, 17/23, s. 40 Akt. Kayadibi, “Eğitim Kalitesine Etki Eden Faktörler ve Kaliteli Eğitimin Üretime Katkısı,” s. 73.

³¹⁸ Recai Doğan, “İlahiyat Fakültelerinin Eğitim Anlayışı”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? Sorunlar ve Çözümler (Tartışmalı İlmi Toplantı 01-04 Haziran 2014, Kayseri)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, ss. 362-363.

anlayabilme, anladıklarını tarihi ve fikri bakımdan doğru bağlamda yerleştirebilme, bu metinler ve fikirlerle kendisi ve dış dünya arasında bağ kurabilme becerisi kazandırılmalı; bu öğrencilerin mevcut din alanının problemlerine çözümler üreten ve geleneksel eğitim anlayışını revize etmenin ötesinde anlamacı ve yaratıcı bir eğitim anlayışına sahip bireyler olması yönünde eğitim verilmelidir.³¹⁹

Fakültelerin bugünkü durumlarına baktığımızda ise, yukarıda bahsettiğimiz bu anlam ve amaçtan uzak, daha çok ezberci mantıkla günümüz problemlerine çözüm üretmekten aciz bir ilahiyatçı nesil yetişmesi kaçınılmazdır. Öğrenci sayısının çok olması üniversite eğitime verilmesi gereken önemi azaltmakta ve ilahiyat fakültelerinin “İmam Hatip Meslek Yüksekokulu” gibi işlev görmesini sağlamaktadır.³²⁰ Öğrencilerin öğrenme süreçlerine aktif olarak katılmaması ve derslerin birçoğunun takrir odaklı geçmesi, öğretim araç ve gereçlerinden yeterince ve doğru şekilde yararlanılmaması istenen başarının elde edilememesinde başlıca sebeplerdendir.

Öğrencilerin öğrenme yeteneğindeki güçlü ve zayıf yönlerini ortaya çıkarmayı sağlamak; öğrencilerin öğrenme sürecindeki gelişiminin takip edilmesine yardım etmek; öğrenilenlerin değerlendirilmesinin yapılmasına olanak sağlamak; öğrencilerin verilen kurumsal standartlara dayalı olarak çeşitli öğrenme gruplarına yerleştirilmesine katkı sunmak amacıyla yapılan ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinin de öğrenci kontenjanlarının artmasıyla birlikte büyük oranda anlamını kaybettiğini ifade edebiliriz. Çünkü öğrenci sayısı arttıkça öğretim elemanları çoktan seçmeli testler ile sınav yapmaya başlamışlardır. Elbette çoktan seçmeli testler de bir değerlendirme aracıdır; ancak bu tüm dersler için ideal bir değerlendirme sistemi olmadığı gibi her öğretim elemanının da iyi bir çoktan seçmeli soru hazırlamak için bilgisi ve becerisi yeterli değildir. Bu ayrım yapılmadan her ders için yöntemin uygulanması, öğrencileri sadece test mantığıyla derslere çalışmaya yönlendirmekte ve zaten çok fazla gelişmemiş olan yazı yazma konusundaki yeteneklerini de tamamen kaybetmelerine sebep olmaktadır.³²¹

³¹⁹ Doğan, “İlahiyat Fakültelerinin Eğitim Anlayışı”, ss. 368-369.

³²⁰ Asım Yapıcı, “Müzakereler”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? Sorunlar ve Çözümler (Tartışmalı İlmî Toplantı 01-04 Haziran 2014, Kayseri)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 373.

³²¹ Mustafa Köylü, “Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi: Nicelik mi Nitelik mi?”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 2013, s.31.

Çoktan seçmeli testlerle ilgili bir diğer problem de kopya meselesidir. Öğrencinin bir başkasından yardım alarak veya herhangi bir kaynağa başvurarak kopya çekebileceği en uygun sınavlar çoktan seçmeli olarak yapılan sınavlardır. İlahiyat fakültelerinde öğrenci sayısının artmasıyla birlikte öğrenci profilindeki değişim kopya sorununa da yansımış, yapılan bir araştırmada ilahiyat öğrencilerinin yüzde 89 gibi bir oranda, en az bir kere kopya çektiğini göstermiştir.³²²

Öğrencilerin sayısının artmasına bağlı olarak ortaya çıkan bir diğer sorun ise, öğrenci ile hoca ilişkisinin giderek azalmasıdır. Sınıfların kalabalık olmasından dolayı öğrenciyi bireysel olarak tanıma imkanını bulamayan hocalar, ders yoğunluklarından dolayı da öğrenci ile ders dışı herhangi bir faaliyet için zaman bulamamaktadır. Dolayısıyla her ne kadar örgün bir öğretimden bahsetsek de bu açıdan bakıldığında öğretimin online olarak izlenen dersten çok da farkı kalmamaktadır.

2.3.1.1.3. Mezunların İstihdamı Problemi

Araştırmamız kapsamında incelediğimiz zaman aralığına baktığımızda istihdam konusu her zaman yüksek din öğretiminin önemli konularından olmuştur. 28 Şubat süreci sonrasında fakültelerin kontenjanlarına bağlı olarak mezun sayıları az olduğu halde, hem diğer branşlara oranla ilahiyat alanından daha az atama yapılmış hem de baraj puan şartı getirilmiştir.³²³ Öğrencilerin bir kısmı fakülteden mezun oldukları halde herhangi bir devlet kurumuna atanmak için yıllarca beklemek zorunda kalmıştır.

İlerleyen yıllarda ilahiyat fakültesi mezunlarının atanmaları için verilen bu kontenjan yıldan yıla artış göstermiş, bazı dönemlerde neredeyse mezun olan öğrencilerin tamamına yakını atanmış; üstelik atama puanı da oldukça düşmüştür.³²⁴ Aynı yıllarda fakülte kontenjanlarında yaşanan artış, istihdam alanlarının geniş olmasının da etkisiyle talep görmüş ve birçok öğrenci istihdam sebebiyle bu fakültelere yerleşmiştir.

³²² Şuayip Özdemir ve Tuncay Karateke, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kopya Çekme Davranışları -Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17/2, 2017, s. 166.

³²³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. <https://www.yenisafak.com/arsiv/2000/agustos/28/g2.html>, (24.09.2019).

³²⁴ Örneğin 2012 yılında öğretmen olarak atanabilmek için gerekli KPPS puanı 55’e düşmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz. “40 bin öğretmen ataması sonucu oluşan minimum puanlar”, <https://www.memurlar.net/haber/282703/40-bin-ogretmen-atamasi-sonucu-olusan-minimum-puanlar.html>, (24.09.2019).

Bugün gelinen noktada ise istihdam konusu çok daha farklılaşmıştır. Aslında ilahiyat fakültesi mezunlarına öğretmen atamalarında veya Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yapılacak herhangi bir atamada verilen kontenjanlar oldukça fazladır.³²⁵ Ancak ilahiyat fakültesinden mezun olmuş ve atama bekleyen öğrencilerin sayısı yıldan yıla artmakta ve personel alımlarında sayı ne kadar fazla olursa olsun bu mezunları istihdam etmek noktasında yetersiz kalmaktadır.

2.3.1.2. Fakülte Sayısının Artmasıyla Ortaya Çıkan Problemler

2010 sonrası yüksek din öğretiminde ortaya çıkan problemlerin bir diğer kaynağı yüksek din eğitimi yapan fakültelerin sayısının hızlı bir şekilde artması olmuştur. Öyle ki 2010 yılında 25 olan öğrenci kabul eden fakülte sayısı, 2019 yılı itibarıyla 96'ya çıkmıştır. Ancak bir fakültenin sahip olması gereken asgari şartlar düşünüldüğünde bu kadar kısa sürede tüm fakültelerde şartların sağlanamayacağı açıktır. Nitekim yeni açılan fakültelerin birçoğunun müstakıl bir binası, yeteri kadar öğretim elemanı yoktur. Diğer yandan bu fakültelerin ait oldukları üniversitelerin de fiziki, sosyal ve bilimsel açıdan sağladığı olanakları yükseköğretim için çok uygun değildir. Gerek fakülteler gerekse üniversiteler 'kervan yolda düzülür' mantığı ile açılmış, henüz eğitim-öğretim faaliyetleri için hazır olmadığı halde öğrenci kabul etmiş ve bir yandan eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmeye diğer yandan kurumsallaşmasını tamamlamaya çalışmıştır.

Yüksek din eğitimi kurumlarında yaşanan bu artış, fakültelerin isimlerine de yansımış; "İlahiyat Fakültesi" isminin yanında "Dini İlimler Fakültesi", "İslami İlimler Fakültesi" gibi farklı isimlerde fakülteler ortaya çıkmıştır. Ancak farklılık yalnızca isimle sınırlı kalmış, müfredat ve eğitim açısından hepsi aynı olduğu için bu çeşitlilik herhangi bir anlam ifade etmemiştir.

İşte yüksek din eğitimi yapılan fakülte sayısının artmasıyla birlikte ortaya çıkan bu problemler üç başlık altında ele alınmıştır: Öğretim Elemanı Yetersizliği, Fiziki İmkan Yetersizliği, İsim Farklılığı.

³²⁵ Yıllara Göre DKAB öğretmenliği için ayrılan kontenjanlar için Bkz. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliğinde Yıllara Göre Atama Sayıları", <http://www.mebpersonel.com/ogretmen-atamaları/din-kulturu-ve-ahlak-bilgisi-ogretmenliginde-yillara-gore-atama-sayilari-h224530.html>, (24.09.2019); 2018'de DİB tarafından alınmış personel kontenjanları Bkz. "9500 Sözleşmeli Personel Dağılımı Belli Oldu! Başvuruları Başladı", <http://www.diyanetsen.org.tr/9500-sozlesmeli-personel-dagilimi-belli-oldu-basvurulari-basladi>, (17.09.2019).

2.3.1.2.1. Öğretim Elemanı Yetersizliği

Öğretim elemanı, eğitim-öğretim faaliyetlerinde kaliteyi etkileyen en önemli sacayaklarından biridir. Ancak yeni açılan yüksek din öğretimi kurumlarına baktığımızda yeteri kadar öğretim elemanının olmaması ilk göze çarpan durumdur. Son yıllarda ÖSYM tarafından yayınlanan yükseköğretim programlarını ve kontenjanlarını içeren kılavuzlarda fakültelerin sahip olduğu öğretim üyelerine dair sayısal bilgiler yer almaktadır.³²⁶ Bunlardan en güncel olanı “2019 Yüksek Öğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu” olduğu için, bu kılavuza göre hazırlamış olduğumuz Türkiye’de bulunan yüksek din öğretimi kurumlarının profesör, doçent ve doktor öğretim üyesi sayıları Tablo 12’de fakülte bazında verilmiştir.

³²⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. “2019-Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu”, <https://www.osym.gov.tr/TR,16858/2019-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>, (20.09.2019).

Tablo 12: Türkiye’deki Yüksek Din Öğretimi Kurumlarının Öğretim Üyesi Sayıları

	Yüksek Din Öğretimi Kurumu	Profesör	Doçent	Dr. Öğretim Üyesi
1	Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	2	-	10
2	Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	-	-	14
3	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	-	3	7
4	Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	5	7	14
5	Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	-	1	17
6	Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	2	10
7	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (Polatlı İlahiyat Fakültesi)	1	5	12
8	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	5	5	10
9	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	62	13	19
10	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	16	6	16
11	Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	-	-	4
12	Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	-	3	8
13	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	34	10	18
14	Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	5	6
15	Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	1	-	12
16	Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	1	-	14
17	Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	3	12
18	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	-	2	9
19	Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	3	17
20	Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	1	-	12
21	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	6	23
22	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	3	1	5
23	Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	38	10	21
24	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	7	4	17
25	Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	-	-	7
26	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	14	8	9
27	Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	8	9	16
28	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	16	8	17
29	Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	2	12
30	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	24	14	14
31	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	7	6	15
32	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	5	4	11
33	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	2	1	2
34	Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	10	2	25

Tablo 12: Türkiye’deki Yüksek Din Öğretimi Kurumlarının Öğretim Üyesi Sayıları (devamı)

	Yüksek Din Öğretimi Kurumu	Profesör	Doçent	Dr. Öğretim Üyesi
35	Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	-	-	3
36	Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	3	10
37	Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	-	-	11
38	Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	5	9
39	Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	-	6
40	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	7	5	16
41	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	-	-	10
42	Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	19	4	11
43	Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	2	12
44	İbn Haldun Üniversitesi (İslami İlimler Fakültesi)	4	-	9
45	İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	9	11	22
46	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	8	1	5
47	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	5	2	6
48	İstanbul Şehir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	3	3	3
49	İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	36	12	37
50	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	4	6	16
51	Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	-	10
52	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	11	6	14
53	Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	2	21
54	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	-	-	13
55	Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	3	15
35 6	Kayseri Üniversitesi Develi İslami İlimler Fakültesi	-	-	3
57	Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	2	3	13
58	Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	1	9
59	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	-	-	8
60	Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	2	8
61	Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	3	14
62	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	1	2	11
63	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	2	4
64	Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	2	5	15
65	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	48	26	30
66	Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	-	-	3
67	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	-	1	2

Tablo 12: Türkiye’deki Yüksek Din Öğretimi Kurumlarının Öğretim Üyesi Sayıları (devamı)

	Yüksek Din Öğretimi Kurumu	Profesör	Doçent	Dr. Öğretim Üyesi
68	Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	-	4	21
69	Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	39	9	22
70	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	4	7
71	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	-	-	7
72	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	24	10	16
73	Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	1	10
74	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	-	-	8
75	Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	2	18
76	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	10	11	12
77	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	12	8	25
78	Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	4	7	10
79	Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	3	14
80	Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	-	-	11
81	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	19	6	20
82	Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	26	4	16
83	Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	1	20
84	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	-	1	17
85	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	-	6	18
86	Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	2	20
87	Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	-	4	12
88	Uşak Üniversitesi (Devlet Üniversitesi) İslami İlimler Fakültesi	5	-	13
89	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	7	4	15
90	Yalova Üniversitesi (Devlet Üniversitesi) İslami İlimler Fakültesi	4	3	19
91	Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	2	14
92	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	2	9
	Toplam Kontenjan	608	347	1188

Tablo 12 incelendiğinde 9 fakültede profesör; 13 fakültede doçent; 8 fakültede hem profesör hem de doçent unvanına sahip öğretim üyesi bulunmamaktadır. Geriye kalan 62 fakültenin öğretim üyelerine bakıldığında ise yaklaşık 20 tanesinin, yüksek din öğretiminin anabilim dallarını düşündüğümüzde, her anabilim dalına ait en az bir öğretim elemanına sahip olması mümkün gözükmemektedir. Yine tabloda görüldüğü üzere Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Kayseri Üniversitesi Develi İslami İlimler Fakültesi ve Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İslami İlimler

Fakültesi gibi fakülteler henüz üç öğretim üyesine sahipken 2019 yılı itibariyle öğrenci alımına başlamıştır. Dolayısıyla eğitim-öğretiminin en önemli öğelerinden biri olan öğretici konusunda bu denli yetersizliği olan fakültelerde eğitimin kalitesinden söz etmek mümkün değildir.

Öğretim elemanı fazla olan fakültelerdeki öğretim elemanı yetersizliği problemi ise öğrenci kontenjanının fazlalığından kaynaklanmaktadır. Bu fakültelerde öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı 60'ı bulmakta; hatta bu sayıya Ankara, İstanbul, İzmir, Erzurum, Samsun gibi İLİTAM programı bulunan fakültelerde örgün öğrencilere ek olarak uzaktan eğitim öğrencilerini de eklediğimizde 100'ü geçmektedir.

Buraya kadar öğretim elemanlarının yetersizliğini daha çok nicelik anlamında ele aldık. Aslında olayın bir de nitelik boyutu bulunmaktadır. Yeni açılan fakülteler ve artan kontenjanlarla birlikte ortaya çıkan öğretim elemanı ihtiyacı, ilahiyat bilimlerinin herhangi birinde doktora bitirmiş herkesin akademik kadrolara yerleşebilmesine imkan sağlamış; bu konuda bireyin yeterliliğine, donanımına ve becerilerine hiç bakılmamıştır. Yıllar önce doktora yapmış ve uzun süre akademiden uzak kalmış kişiler bile önlerine çıkan bu istihdam fırsatını değerlendirmişlerdir. Hem sayılarının yetersiz olması hem de bazılarının üniversitede öğretim faaliyetlerini yürütebilecek yeterliliğe sahip olmaması, yüksek din öğretiminde istenen kaliteye ulaşılamamasında en önemli sebeplerden biridir.

Öğretim elemanlarının niteliksel yeterliliğinin başka bir boyutu da akademisyenlik ve öğretmenliğin farklılaştığı noktadır. Bugün mevcut birçok fakültede yaşanan öğrenci yoğunluğu sebebiyle öğretim elemanları, sürekli olarak derslere girmekte ve kendi akademik faaliyetlerine yeteri kadar zaman ayıramamaktadır.

Öğretim elemanlarının niteliği üzerine yaptığı bir çalışmada Köylü, nitelikli bir öğretim üyesinin yolunun kaliteli bir lisansüstü eğitiminden geçtiğini batıdan örneklerle açıklamış ve öğrencinin gerek yüksek lisans gerekse doktora sürecinde alanıyla ilgili yüklü bir okuma yaparak, makale ve özetler hazırlaması gerektiğini belirtmiştir.³²⁷ Yine lisansüstü eğitimini bitirip öğretim üyesi olduktan sonra da

³²⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mustafa Köylü, “Öğretim Elemanlarının Niteliği”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır?, Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? Sorunlar ve Çözümler (Tartışmalı İlmi Toplantı 01-04 Haziran 2014, Kayseri)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, ss. 312-324.

akademik çalışmalarına devam etmesi gerektiği için haftalık ders yükünün hafifletilmesi ve alanıyla ilgili bilgi üretmesi, araştırma yapması, makale ve kitap yazmasına imkan tanınmasının zorunluluğunu vurgulamıştır.³²⁸

Yüksek din öğretiminde öğrenci kontenjanlarının hızla arttırılması ve fakülte sayısının çoğaltılmasıyla birlikte doğal olarak öğretim elemanı ihtiyacı doğmuş ve bu ihtiyaç bir şekilde giderilmeye çalışılmıştır. Ancak nitelikli eğitim-öğretim yalnız nitelikli öğretim elemanlarıyla mümkündür. Eğer amaç, gelişen ve değişen dünyada çağın insanlarına hitap edebilecek ve yeni dünya düzenine ayak uydurabilecek bir İlahiyatçı yetiştirmekse öncelikle öğretim elemanlarının yeterli ve kaliteli bir eğitim alan kişiler olmasına özen gösterilmelidir.

2.3.1.2.2. Fiziki İmkan Yetersizliği

Ülkemizde üniversitelerin eğitim-öğretim olanakları, araştırma-geliştirme, iletişim ve bilişim imkanları, fiziki ve sosyal şartları birbirinden farklılık göstermektedir.³²⁹ Özellikle 2006-2008 yılları arasında AK Parti hükümetinin “üniversitesiz il kalmayacak” politikasıyla birlikte bu imkanlar konusunda oldukça yetersiz kalan birçok ile yeni üniversite kurulmuştur.³³⁰ Elbette üniversiteler ilk kurulduklarında fiziki imkanlarının veya akademik donanımlarının eksiksiz olması beklenmemelidir, bu zaman isteyen bir süreçtir. Ancak üniversite bu durumda iken hemen öğrenci alarak eğitim-öğretime başlaması da doğru değildir. Oysa söz konusu fiziki imkanlar, öğrencilerin olumlu bir üniversite deneyimi yaşamaları ve iyi olma hallerinin sağlanması noktasında büyük önem taşımaktadır. Diğer yandan fakülte, kampüs ve üniversitenin fiziki büyüklüğü ve kapasitesi, kampüs içindeki sosyal imkanların veya bölüm ile ilgili araç-gereç ya da bir laboratuvarların yeterli olması burada öğrenim gören öğrencilerin iletişimini geliştirerek, öğrencinin hem öğrenim gördüğü alanda kendini geliştirmesini hem de birtakım etkinliklerin içerisinde yer almasını sağlamaktadır.³³¹

³²⁸ Köylü, “Öğretim Elemanlarının Niteliği”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır?*, “Öğretim Elemanlarının Niteliği”, s. 320.

³²⁹ Emine Pınar Altıntaş, *Yükseköğretim Sisteminde Hizmet Kalitesi ve Öğrenci Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 15.

³³⁰ Bekir S. Gür ve Murat Özoğlu, “Türkiye’de Yükseköğretim Politikaları: Erişim, Kalite ve Yönetim, *Türkiye’de Eğitim Politikaları* Arife Gümüş (ed.), Nobel Yayınları, Ankara 2015, s. 307.

³³¹ Dilek Altaş, “Üniversite Öğrencileri Memnuniyet Araştırması”, *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21/1, 2006, s. 439.

Bugün ülkemizdeki yüksek din eğitimi yapan fakültelerin büyük çoğunluğu yeni kurulan üniversitelerin bünyesinde. Öğrenci almaya başladıklarında diğer fiziki ve sosyal imkanlar bir yana müstakil bir binaya bile sahip olmayan bu fakülteler geçen sürede hem eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmeye çalışmış hem de eksiklerini tamamlama gayretine düşmüştür.³³² Dolayısıyla bu fakültelerde okuyan öğrencilerin üniversitenin kendisine sağlaması gereken imkanlardan mahrum kalarak eğitim almıştır.

Yine ilahiyat gibi geniş alana sahip bir fakültenin kendisine ait, en azından alanın temel kaynaklarının olduğu bir kütüphanesinin olması öğrencinin bu kaynaklardan ihtiyaç duyduğu anda faydalanabilmesi için önemlidir. Ancak yeni kurulan üniversitelerde yer alan fakültelerde, fakülte bünyesinde bir kütüphane olmadığı gibi üniversite kütüphanesi de oldukça sınırlıdır.³³³

2.3.1.2.3. İsim Farklılığı

1982 yılında YÖK tarafından alınan bir kararla o dönemde Türkiye’de bulunan yüksek din eğitimi kurumları olan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi ve çeşitli illerde bulunan Yüksek İslam Enstitüleri arasında birlik sağlanması amacıyla hepsi ilahiyat fakültelerine dönüştürülmüş ve yüksek din eğitimideki bu çeşitliliğe son verilmiştir.³³⁴ Uzun bir süre yalnızca ilahiyat fakültesi adı altında yürütülen yüksek din eğitimi, ilk örnekleri 2011 yılında açılan İslami İlimler Fakültelerinden sonra isimlendirme açısından çeşitlilik yaşamıştır.³³⁵ Hatta bu yeni isimlendirme çalışmaları sırasında mevcut ilahiyat fakültelerinin isimlerinin de İslami ilimler fakültesi olarak değiştirilmesine teşebbüs edilmiş, ancak 2013 yılındaki bu baskın girişim, tam anlamıyla başarılı olamasa da ondan sonra açılan yeni fakültelere sadece İslami ilimler isminin verilmesi sürecini başlatmıştır.³³⁶

³³² Yeni kurulan üniversitelerin yeterlilikleri ile ilgili Bkz. Didem Doğan, “Yeni Kurulan Üniversitelerin Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi*, 3/2, 2013, s. 114.

³³³ Doğan, “Yeni Kurulan Üniversitelerin Sorunları ve Çözüm Önerileri”, s. 113.

³³⁴ Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi*, ss. 432-433.

³³⁵ İslami ilimler fakültelerinin açılış tarihleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. <https://istatistik.yok.gov.tr>, (28.09.2019).

³³⁶ Bayramali Nazıroğlu, “İlahiyatın Temel Sorun Alanları”, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi-Kurumsallaşma-Sorunlar-Beklentiler*, İbrahim Turan ve Faruk Sancar (ed.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 2019, ss. 144-145.

2019 itibariyle öğrenci kabul eden fakültelerin 64'ü ilahiyat fakültesi, 31'i İslami ilimler fakültesi, bir tanesi ise dini ilimler fakültesi adı altında eğitim-öğretim vermektedir. Ancak fakültelerin adlarında olan bu çeşitlilik ne öğretim programlarında ne de mezun verdikleri öğrencilerin istihdamında bir farklılık oluşturmamaktadır. Yani bu fakültelerin isimleri farklı olsa da hizmet ettikleri amaç ve yaptıkları eğitim-öğretim faaliyetleri büyük oranda aynıdır. Böyle bir durumda isimlerin farklı olması için yüksek din öğretimi açısından zenginlikten ziyade karmaşıklık olarak değerlendirilebilir.

2.3.2. 2010-2019 Yılları Arasında Örgün Yüksek Din Öğretimindeki Yapısal Değişimler

Yüksek din öğretiminde son dönemde yaşanan değişimler sayısal anlamda ortaya çıkan bu artış ile sınırlı değildir. 2010 yılı sonrasında yüksek din öğretimi kurumlarının yapısal durumlarında da birtakım değişiklikler yaşanmıştır. DKAB programının tekrar ilahiyat fakültelerine aktarılması ve programın kapatılması; pedagojik formasyon derslerini, program içerisine dahil edilmesi gibi konular yüksek din öğretiminde 2010 sonrası yaşanan yapısal değişiklikler olarak ifade edebiliriz.

2.3.2.1. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği/ Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü

1997 yılında YÖK tarafından öğretmen yetiştirme konusunda yeni bir yapılanmaya gidilmesi sonucu ilahiyat fakültelerinde “İlahiyat Lisans Programı” ve “İDKAB Programı” şeklinde ikiye bölüm oluşmuştur.³³⁷ 2006 yılında ise bu program ilahiyat fakültesi bünyesinden eğitim fakültelerine aktarılmış ve öğretmen yetiştiren eğitim fakültelerinin bir bölümü olarak öğrenci almaya başlamıştır.³³⁸ Bu aktarma esnasında bölümün adında bulunan “ilköğretim” ifadesi kaldırılmış, buradan mezun olan öğretmen adaylarının liselere de atanmasının önü açılmış ve böylece 1998 yılında pedagojik formasyon dersleri ilahiyat lisans programından kaldırıldığı için, ilahiyat fakültelerinin öğretmen yetiştirme misyonu fiili olarak son bulmuştur.³³⁹ YÖK'ün

³³⁷ Kızılabdullah, “Dün, Bugün ve Gelecek Üçgeninde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Programları”, s. 32.

³³⁸ Bahçekapılı, *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, s.154.

³³⁹ Nazıroğlu, *Türkiye’de İlahiyat Eğitimi*, s. 92.

2010 yılında aldığı bir kararla eğitim fakültelerindeki bu bölümün adı tekrar “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü” olarak değiştirmiştir.³⁴⁰

Tablo 13: 2010-2013 Yılları Arasında İDKAB Öğretmenliği Bölümü Kontenjanları³⁴¹

Yıl	Bölüm Sayısı	Kontenjan
2010	24	3028
2011	28	3340
2012	34	4417
2013	47	6090

Yüksek din öğretiminde yaşanan niceliksel artışa paralel olarak DKAB programlarının kontenjanlarında da artış görülmüştür. Eğitim fakültelerine aktarıldığı 2006 yılında toplam 572 öğrenci kabul eden 10 DKAB Öğretmenliği bölümünün kontenjanı ve sayısı 2010 yılından sonra büyük oranda artmıştır. Tablo 13’de görüldüğü gibi bölümün kapatıldığı 2013 yılında ise fakültelerdeki bölüm sayısı 47’ye, kontenjan 6090’a çıkmıştır.

İDKAB Öğretmenliği bölümünün öğretim elemanı problemi ilahiyatlar gibi kontenjanların artmasıyla değil, ondan çok daha önce, eğitim fakültelerine aktarılmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır.³⁴² Mevcut programın uygulanması için neredeyse sıfırdan öğretim elemanı kadrosu oluşturma ihtiyacı doğmuştur.³⁴³ Çünkü 2006 yılında ilahiyat fakültelerinden eğitim fakültelerine sadece İDKAB Öğretmenliği bölümünün öğrencileri aktarılmıştır. Öğretim üyeleri ise ilahiyat fakültelerinde kalmıştır. Daha sonraki yıllarda bazı eğitim fakülteleri bu bölümlere birkaç tane alan hocası almıştır. Bir iki öğretim elemanı ile eğitim fakültelerinde bu bölümler öğretmen yetiştirmiştir. YÖK 10 Mayıs 2012 tarihinde yapılan Genel Kurulu Toplantısı’nda alınan karara göre bu bölümler öğrenci ve öğretim elemanlarıyla birlikte tekrar ilahiyat fakültelerine aktarmıştır.³⁴⁴ Böylece 2013 yılında üniversite tercihinde bulunan

³⁴⁰ Kızılabdullah, “Dün, Bugün ve Gelecek Üçgeninde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Programları”, s. 33.

³⁴¹ Bu rakamlar ilgili yılların ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları kılavuzlarında verilen kontenjanlardan incelenerek elde edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. “2010-Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu”, <https://www.osym.gov.tr/TR,1116/2010-osys-yerlestirme-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>, (14.05.2019); “2011-Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu”, <https://www.osym.gov.tr/TR,1092/2011-osys-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>, (14.05.2019); “2012-Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu”, <https://www.osym.gov.tr/TR,927/2012-osys-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>, (14.05.2019); “2013-Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu”, <https://www.osym.gov.tr/TR,876/2013-osys-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>, (14.05.2019).

³⁴² Bahçekapılı, *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, s. 161.

³⁴³ Nazıroğlu, *Türkiye’de İlahiyat Eğitimi*, s. 94.

³⁴⁴ Bahçekapılı, “Türkiye’de Din Eğitiminin Politik Tarihi”, s. 396.

öğrenciler ilahiyat fakültesi İDKAB Öğretmenliği, programını tercih ederek bu bölümde okumaya hak kazanmıştır.

İDKAB Öğretmenliği bölümüne, YÖK tarafından alınan 17.04.2014 tarihli karar gereği öğrenci alımı durdurulmuştur.³⁴⁵ Mevcut öğrencilerin haklarını koruyarak eğitimlerine devam etmesini sağlayan bu karar sonucu 2013 yılında bu bölüme kayıt yaptıran öğrencilerin mezun olmasıyla tamamen kapanmıştır.

2.3.2.2. Pedagojik Formasyon Sorunu

Yüksek din öğretiminin tarihine baktığımızda ilahiyatların öğretmen yetiştirme durumu hep tartışılan ve değiştirilen meselelerden olmuştur. Bu anlamda en önemli kırılma noktalarından biri 2006'da İDKAB Öğretmenliği programının eğitim fakültelerine taşınması olmuş; böylece ilahiyat fakültelerinin öğretmen yetiştirme görevine son verilmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde incelediğimiz zaman diliminde ise ilahiyat fakültelerindeki pedagojik formasyon ile ilgili daha somut adımlar atılmıştır. İlk olarak 2010 yılında alınan yeni bir kararla tezsiz yüksek lisans programları uygulamasından vazgeçilmiş ve 2010-2011 eğitim-öğretim yılı başından itibaren Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programı uygulamasına geçilmiştir.³⁴⁶ Buna göre üniversitelerin fen edebiyat fakülteleri ve ilahiyat fakültelerinde öğrenim gören en az beşinci yarıyıl öğrencileri ile bu fakültelerden mezun öğrencilere birtakım şartları sağlamaları durumunda pedagojik formasyon derslerini alma hakkı tanınmıştır.³⁴⁷ Bu süreçte ve sonrasında fen edebiyat fakültesi veya ilahiyat fakültesi mezunları için pedagojik formasyon programının açılıp açılmaması hep tartışma konusu olmuştur. Ancak YÖK 2014 yılında, öğretmenliğe kaynaklık eden yükseköğretim programlarından mezun olanlar için pedagojik formasyon eğitimi sertifika programını, hayat boyu öğrenme kapsamında bir kişisel gelişim programı olarak değerlendirerek, programın hem lisans

³⁴⁵ Kızılabdullah, “Dün, Bugün ve Gelecek Üçgeninde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Programları”, s. 33.

³⁴⁶ Zihni Koç ve Hatice Şingir, “Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programı Öğrencilerinin Programla İlgili Görüşleri: Gazi Eğitim Fakültesi Örneği”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 2018, s. 975.

³⁴⁷ Öğrencinin not ortalamasının 4 üzerinden en az 2,5 olması, alt yarıyıldan başarısız olduğu en fazla iki dersi bulunması ve eğitim-öğretim yılının başında dilekçe ile kayıtlı olduğu bölüm veya fakülteye başvurması o denemde pedagojik formasyon sertifikası programına katılmak için aranan şartlardır. Bkz. “Cumhuriyet Üniversitesi Pedagojik Formasyon Yönergesi”, [http://www.cumhuriyet.edu.tr/userfiles/file/ogrenciisleribelgeler/yonergeler/Pedagojik_formasyon_egitimi_yonergesi\(1\).pdf](http://www.cumhuriyet.edu.tr/userfiles/file/ogrenciisleribelgeler/yonergeler/Pedagojik_formasyon_egitimi_yonergesi(1).pdf), (22.10.2019).

mezunlarına hem de lisans eğitimine devam eden öğrencilere yönelik olarak açılmasına karar vermiştir.³⁴⁸

2017 yılına gelindiğinde ise ilahiyat fakültelerinde pedagojik formasyon eğitimi ile ilgili daha karmaşık bir sürece girilmiştir. YÖK, ilahiyat fakültelerinin müfredat yapısının yeniden düzenlenmesine ve pedagojik formasyon derslerinin ilahiyat fakültelerinde tekrar verilmesine dair kararı almıştır. Bu karar kapsamında pedagojik formasyon dersleri ilahiyat müfredatı içerisine dahil edilmiş; YÖK tarafından belirlenen kriterler çerçevesinde ilahiyatlarda müfredatın (zorunlu ve seçmeli derslerin) toplamı 150 kredi ile sınırlandırılmış ve yeniden oluşturulan müfredatta fakültelerin Kur'an-ı Kerim, Arapça, Tefsir, Hadis ve Fıkıh derslerinin yarıyıllara dağıtılmasıyla ilgili genel karara uyulmuştur.³⁴⁹ Bugün de devam etmekte olan bu uygulamaya göre ilahiyat müfredatında yer alan seçmeli dersler büyük oranda kaldırılmış ve yerine pedagojik formasyon dersleri eklenmiştir.

Şüphesiz yıllar sonra pedagojik formasyon derslerinin bu fakültelerin müfredatına dahil edilmesi, yüksek din öğretimi için güzel bir adımdır. Ancak henüz altyapısı oluşturulmadan alınan bu kararın birçok sorunu da beraberinde getirdiği bir gerçektir. Öncelikle pedagojik formasyon derslerinin müfredata dahil edilmesi süreci ve bu süreçte YÖK tarafından konulan birtakım kısıtlamalar (Temel İslam bilimleri derslerinde ve kredi/saatlerinde herhangi bir değişiklik yapılamaması gibi) sonucu, üniversitede öğrenciye kendini istediği alanda geliştirebilme imkanı sunan seçmeli derslerin kaldırılmasına veya azaltılmasına sebep olmuştur.

Diğer yandan daha önce de ifade ettiğimiz gibi mevcut yüksek din öğretimi kurumlarının büyük bir bölümünde birçok anabilim dalında öğretim elemanı bulunmamaktadır. Pedagojik formasyon derslerinin müfredata eklenmesi ile bu dersleri verecek öğretim elemanı bulunmayan fakültelerde, başka anabilim dallarından öğretim üyeleri bu dersleri vermek zorunda kalmıştır. Bünyesinde eğitim fakültesi bulunan üniversitelerde bu dersler için eğitim fakültesinden destek almak mümkün olsa da yeni açılan üniversitelerin birçoğunda eğitim fakültesi olmadığı için böyle bir

³⁴⁸ Ayşegül Gün, “Pedagojik Formasyon Eğitimi Alan İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mesleki Yeterlik Algıları ve Pedagojik Formasyon Programına İlişkin Görüşleri: Amasya Üniversitesi Örneği”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 2017, s. 133.

³⁴⁹ İbrahim Turan, “Türkiye’de İlahiyat Eğitimi: İstihdam Alanı-Program İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]*, 37, 2017, ss. 72-73.

imkan da büyük oranda bulunmamaktadır. Bu şartlarda verilen pedagojik formasyon gibi hassas bir eğitimden kalite beklemek ise mümkün gözükmemektedir.

2.3.2.3. Öğretim Programları

İlahiyat lisans programında 2009 yılında yapılan değişiklikten sonra, 2013 yılında YÖK'ün diğer bölüm programları gibi ilahiyat programını da serbest bırakmasıyla yeni bir döneme girilmiştir. 2013 yılı itibariyle o dönemde mevcut yüksek din öğretimi kurumlarında;

- Zorunlu Arapça hazırlık sınıfı
- Zorunlu hazırlık sınıfı ancak eğitim dili Türkçe
- İsteğe bağlı hazırlık sınıfı
- Hazırlık sınıfı bulunmayan şeklinde dört farklı program uygulandığı görülmüştür.³⁵⁰

Bu programlardan zorunlu Arapça hazırlık sınıfı bulunan program dışındaki diğer üçü büyük ölçüde 1983'te hazırlanan programa benzetilmiş; yalnızca derslerin ağırlıklarında birtakım farklılıklar tespit edilmiştir.³⁵¹

15 Ağustos 2013'te YÖK Genel Kurulu'nda oy çokluğuyla yeni bir program kabul edilmiştir. YÖK tarafından bütün ilahiyat fakültelerine sınıf farkı gözetmeksizin uygulanmak üzere gönderilen bu program, ilahiyat camiası başta olmak üzere farklı kesimler tarafından tepkiyle karşılanmıştır.³⁵²

Yüksek din öğretimi kurumlarına ait programlardan “Felsefeye Giriş” ve “Felsefe Tarihi” derslerinin tamamen çıkarılıp, felsefe grubu derslerinin azaltılması, Temel İslam Bilimleri bölümü derslerinin saatleri arttırılan bu yeni program gelen tepkiler neticesinde uygulamaya konmamıştır.³⁵³

Yüksek din öğretimi kurumlarının akademik özgürlüğü noktasında 28 Şubat sürecinde yapılan uygulamalardan çok da farklı olmayan bu durum yalnızca program içeriğinin değiştirilmesi kararıyla sınırlı kalmamıştır. Nitekim 15 Ağustos 2013'te yapılan YÖK Genel Kurulu'nda mevcut ilahiyat fakültelerinin isminin “İslami İlimler

³⁵⁰ Karadaş, “İlahiyat Lisans Programının Değerlendirilmesi”, s. 224.

³⁵¹ Karadaş, “İlahiyat Lisans Programının Değerlendirilmesi”, s. 224.

³⁵² Gür vd., *2013'te Eğitim*, s.190.

³⁵³ Nazıroğlu, *Türkiye'de İlahiyat Eğitimi*, s. 88.

Fakültesi” olarak değiştirilmesi kararı da alınmıştır.³⁵⁴ Ancak bu karar da program içeriğinde olduğu gibi tepkiyle karşılanmış ve uygulamaya konulmamıştır.³⁵⁵

19 Eylül 2013 tarihinde yapılan YÖK Genel Kurulu’nda 15 Ağustos 2013’te alınan kararlar tekrar gözden geçirilmiş ve toplantı sonucunda söz konusu kararların yürürlükten kaldırılmasına karar verilmiştir.³⁵⁶

YÖK 2013’teki çok tartışılan bu müfredat değişikliğinden iki yıl sonra, 1 Temmuz 2015’te yapılan yürütme kurulu toplantısında aldığı karar ile bu kurumların müfredatını tekrar değiştirmiştir. Bu karara göre Kur’an-ı Kerim dersi her dönem; Arapça, Hadis, Fıkıh ve Tefsir derslerinin de en az altı dönem okutulmasına karar verilmiştir.³⁵⁷

24 Temmuz 2015 tarih ve 41638 sayılı yazısı ile fakültelere gönderilen kararın, Arapça dil yeterliliklerini geliştirmek amacıyla alındığı belirtilmekle birlikte, özü itibariyle Arapça’ya dayanan Kelam, Tasavvuf ve Mezhepler Tarihi derslerinin bu kapsamda alınmaması, en çok eleştiri gelen noktalardan biri olmuştur.³⁵⁸ Özellikle Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyeleri alınan karara tepki olarak hazırladıkları “İlahiyata Özgürlük Bildirisi” ile kararın 2013 yılındaki kararın devamı olduğu, akademik etik ve özerkliğe ayrıca hukuka aykırı bir uygulama olduğunu belirtmişlerdir. Bildiride, YÖK’ün belirlediği asgari kriterden sonra fakülte veya senatoların işlevsiz hale geldiği; diğer fakülteler gibi ilahiyat fakültesinin de müfredatının fakülte kuruluna veya senatoya bırakılmasının gerektiği vurgulanmıştır.³⁵⁹

Ancak içlerinde ilahiyat kökenli rektörlerin olduğu bir kesim de yaptıkları ortak açıklama ile YÖK’ün bu kararının bir müdahale olmadığını ve YÖK’ün bu uygulamayı yalnızca ilahiyatlara yapmadığını, programların yetkinliği çerçevesinde mevzuata göre müdahale hakkı ve yetkisinin olduğu vurgulanmıştır.³⁶⁰

³⁵⁴ Gür vd., 2013’te Eğitim, s.190.

³⁵⁵ Gür vd., 2013’te Eğitim, s.190.

³⁵⁶ Gür vd., 2013’te Eğitim, s.190.

³⁵⁷ Miş vd., 2015’te Türkiye, s. 320; Demircan, Türkiye’nin İlahiyat Sorunu, s. 70.

³⁵⁸ Miş vd., 2015’te Türkiye, s. 320.

³⁵⁹ “YÖK Yürütme Kurulunca İlahiyat Programının Yeniden Düzenlenmesine Karşı Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyelerinin Bildirisi”, 28 Ağustos 2015, http://www.ilahiyataozgurluk.com/docs/ek_3.pdf, (01.05.2019).

³⁶⁰ “İlahiyat Kökenli Rektörlerden Ortak Kamuoyu Açıklaması”, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2015, <http://www.artuklu.edu.tr/haberler/page-ilahiyat-kokenli-rektorlerden-ortak-kamuoyu-aciklamasi.aspx>, (01.01.2019).

Sonuç olarak farklı çevrelerden gelen itirazlara rağmen, YÖK bu karardan vazgeçmemiş müfredat 2015-2016 eğitim ve öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır.³⁶¹

Yüksek din öğretimi müfredatları ile ilgili bir diğer değişim de 2017’de yaşanmıştır. Yükseköğretim Yürütme Kurulu 07.06.2014 tarihli toplantıda yüksek din öğretimi kurumlarının pedagojik formasyon derslerini lisans eğitimi içerisinde alabilmesinin yolu açılmıştır. Buna bağlı olarak YÖK tarafından dağıtım yerlerine gönderilen “İlahiyat Formasyon Programı” başlıklı 23/06/2017 tarih ve 75850160-104.01.07.01-43446 sayılı yazı şu şekildedir:

İlahiyat/İslami İlimler/İslam ve Din Bilimleri Fakülteleri, 04.07.1989 tarihli ve 20215 Sayılı Kanun'da öğretmen yetiştiren kurumlar kapsamında görülüp ilgili kanunun 4. maddesinde "Öğretmen ve Eğitim Uzmanı Yetiştiren Yükseköğretim Kurumları, Eğitim Yüksekokullarını, Sanat Eğitimi Yüksekokullarını, Eğitim Fakültelerini, Mesleki ve Teknik Eğitim Fakültelerini, İlahiyat Fakültelerini ve Eğitim Bilimleri Fakültelerini ifade eder." şeklindedir. Zira söz konusu fakültelerden mezun olanlar, diğer din hizmetleri yanında başta Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olmak üzere çeşitli kurumlarda öğretici ve eğitici olarak görev yapabildikleri gibi Milli Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim-öğretim kurumlarında da öteden beri öğretmen olarak istihdam edilebilmektedir.

Adı geçen fakülteler, 2001 yılına kadar öğretmen adayı yetiştiren kurumlar kapsamında görülüp lisans programları içinde pedagojik formasyon dersleri de yer almaktaydı. Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programlarının uygulanmasına son verilip 1997-1998 öğretim yılından itibaren Alan Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans Programlarının uygulamaya başlanmasıyla birlikte söz konusu fakülteler de alan fakültesi kapsamında görülmüştür. Daha sonra Alan Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans Programlarının 2009 yılında kapatılarak alan fakültelerinin öğrenci ve mezunları için yeniden Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programlarının açılmasıyla birlikte, bu fakültelerin öğrenci ve mezunları da söz konusu sertifika programlarına katılmak zorunda kalmıştır.

Adı geçen fakültelerden, fakültelerinin işlevinin ve lisans programlarının tekrar eski statüsüne kavuşturulması yönündeki yoğun talepleri de dikkate alınarak 07.06.2017 tarihli Yükseköğretim Yürütme Kurulu toplantısında;

a. İlgili fakültelerin mevcut lisans programlarının toplam yerel kredilerinin ilgili kurullarca maksimum 150 kredi olarak belirlenmesine, lisans programı içine minimum 25 kredi tutarında pedagojik formasyon derslerinin yerleştirilmesine, böylece toplamda 175 krediyi geçmemek kaydıyla gerekli koşulları sağlayan fakültelerde, söz konusu uygulamanın yapılabilmesi için düzenlenecek kredi miktarını gösteren lisans programlarının, Yükseköğretim Kurulu'na gönderilerek onay alınması ve 2017-2018 öğretim yılından itibaren de yeni lisans programlarının uygulanmasına,

b. Halen adı geçen fakültelerde lisans eğitimine devam eden hazırlık sınıfı ve 1. sınıf öğrencileri için de programa eklenen yeni pedagojik formasyon derslerini alabilecekleri düzenlemelerin yapılabileceğine, ancak bunlar için ayrıca düzenlenecek ders programının Yükseköğretim Kurulu'na gönderilerek onay alınması gerektiğine karar verilmiştir.

Bilgilerinizi ve gereğini arz ve rica ederim.³⁶²

³⁶¹ Demircan, *Türkiye'nin İlahiyat Sorunu*, s. 71.

³⁶² “YÖK'ten İlahiyat Mezunlarıyla İlgili Önemli Bir Karar”, <http://www.bdvs.org.tr/?Syf=18&Hbr=975868>, (18.04.2020).

Görüldüğü gibi YÖK, 2015’te aldığı karar ile asgari şartlarını belirlediği ilahiyat lisans programı içerisine yine bu asgari şartları sağlayarak fakülteler tarafından pedagojik formasyon derslerinin eklenmesini ve onay alınmak üzere tekrar YÖK’e gönderilmesini istemiştir.

Aslında yüksek din öğretimi açısından olumlu olarak değerlendirebileceğimiz ve bu programlardaki 28 Şubat izlerini silmeye yönelik bir hamle olarak görebileceğimiz bu gelişme, pratikte birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir.³⁶³

Birçok fakülte bu karar gereği hemen programlarını güncelleyip, ilahiyat alanı gibi birçok anabilim dalına sahip bir alanda ancak seçmeli dersleri çıkararak pedagojik formasyon derslerini ekleyebilmiştir. Hazırlanan bu programlar bugün de halen kullanılmaktadır. Buna göre yüksek din öğretimi kurumlarında halen uygulanan programlardan birisi şu şekildedir:

Tablo 14: 2019 Yılı İtibariyle Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Uygulanmakta Olan Öğretim Programı³⁶⁴

Yıl	Yarıyıl	Dersler	T-U-K
Hazırlık Sınıfı	1. Yarıyıl	Arapça Bilgisi I	8-0-8
		Arapça Okuma Anlama I	8-0-8
		Arapça Sözlü Anlatım I	2-2-3
		Arapça Yazım Teknikleri I	2-0-2
		Arapça Yazılı Anlatım I	2-2-3
		Kur’an Arapçası ve Fonetik I	2-0-2
		Toplam:	26
	2. Yarıyıl	Arapça Bilgisi II	8-0-8
		Arapça Okuma-Anlama II	8-0-8
		Arapça Sözlü Anlatım II	2-2-3
		Arapça Yazım Teknikleri II	2-0-2
		Arapça Yazılı Anlatım II	2-2-3
		Kur’an Arapçası ve Fonetik II	2-0-2
		Toplam:	26
1. Yıl	1. Yarıyıl	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I	2-0-2
		Kur’an Okuma ve Tecvit I	2-0-2
		İslam İnanç Esasları	2-0-2
		Tefsir Tarihi ve Usulü I	2-0-2
		Hadis Tarihi ve Usulü I	2-0-2
		Siyer	2-0-2
		Osmanlı Türkçesi	2-0-2

³⁶³ Ancak biz bu konuya pedagojik formasyon başlığı altında değindiğimiz için ayrıntılarına burada yer vermeyeceğiz.

³⁶⁴ “Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yeni İlahiyat Lisans Programı”, https://ilahiyat.omu.edu.tr/tr/egitim/dersler-ve-icerikleri/_IlahiyatProgramYeniMufredat.pdf, (22.05.2020).

Tablo 14: 2019 Yılı İtibariyle Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Uygulanmakta Olan Öğretim Programı (devamı)

Yıl	Yarıyıl	Dersler	T-U-K
1. Yıl	1. Yarıyıl	Türk Din Musikisi (Nazariyat)	2-0-2
		Arap Dili ve Edebiyatı I	2-0-2
		Türk Dili I	2-0-2
		Yabancı Dil I	2-0-2
		Toplam:	22
	2. Yarıyıl	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II	2-0-2
		Kur'an Okuma ve Tecvit II	2-0-2
		İslam İbadet Esasları	2-0-2
		Tefsir Tarihi ve Usulü II	2-0-2
		Hadis Tarihi ve Usulü II	2-0-2
		Mantık	2-0-2
		İslam Tarihi I	4-0-4
		Arap Dili ve Edebiyatı II	2-0-2
		Türk Dili II	2-0-2
		Yabancı Dil II	2-0-2
		Toplam:	22
	3.Yarıyıl	Kur'an Okuma ve Tecvit III	2-0-2
		Arap Dili ve Edebiyatı III	2-0-2
		Tefsir I	2-0-2
		Hadis I	2-0-2
		İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi	2-0-2
		Din Psikolojisi	3-0-3
		İslam Tarihi II	2-0-2
		Türk İslam Sanatları Tarihi	2-0-2
		Dinler Tarihi I	2-0-2
		İslam Hukuk Usulü I	2-0-2
		Toplam:	21
	4.Yarıyıl	Kur'an Okuma ve Tecvit IV	2-0-2
		Arap Dili ve Edebiyatı IV	2-0-2
		Kelam Tarihi	2-0-2
		Din Sosyolojisi	3-0-3
		Din Eğitimi	2-0-2
		İslam Medeniyeti Tarihi	2-0-2
		Türk İslam Edebiyatı	2-0-2
		Tefsir II	2-0-2
		Hadis II	2-0-2
		Dinler Tarihi II	2-0-2
		İslam Hukuk Usulü II	2-0-2
		Toplam:	23
2. Yıl	4.Yarıyıl	Kur'an Okuma ve Tecvit IV	2-0-2
		Arap Dili ve Edebiyatı IV	2-0-2
		Kelam Tarihi	2-0-2
		Din Sosyolojisi	3-0-3
		Din Eğitimi	2-0-2
		İslam Medeniyeti Tarihi	2-0-2
		Türk İslam Edebiyatı	2-0-2
		Tefsir II	2-0-2
		Hadis II	2-0-2
		Dinler Tarihi II	2-0-2
		İslam Hukuk Usulü II	2-0-2
		Toplam:	23

Tablo 14: 2019 Yılı İtibariyle Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Uygulanmakta Olan Öğretim Programı (devamı)

Yıl	Yarıyıl	Dersler	T-U-K
3. Yıl	5.Yarıyıl	Kur'an Okuma ve Tecvit V	2-0-2
		Sistematik Kelam I	4-0-4
		Tasavvuf I	2-0-2
		Tefsir III	2-0-2
		Hadis III	2-0-2
		Arap Dili ve Edebiyatı V	2-0-2
		İslam Hukuku I	2-0-2
		Seçmeli (Eğitim Bilimine Giriş)	2-0-2
		Seçmeli (Öğretim İlke ve Yöntemleri)	2-0-2
		Seçmeli (Öğretim Tek. ve Materyal Tasarım)	2-2-3
		Toplam:	23
	6.Yarıyıl	Sistematik Kelam II	2-0-2
		Tasavvuf II	2-0-2
		Felsefe Tarihi	4-0-4
		Kur'an Okuma ve Tecvit VI	2-0-2
		Tefsir IV	2-0-2
		Hadis IV	2-0-2
		İslam Hukuku II	2-0-2
		Arap Dili ve Edebiyatı VI	2-0-2
		Hitabet ve Mesleki Uygulamaları I	2-0-2
		Bilimsel Araştırma Teknikleri	2-0-2
		Seçmeli (Eğitim Psikolojisi)	2-0-2
Seçmeli (Eğitimde Program Geliştirme)	2-0-2		
Seçmeli (Sınıf Yönetimi)	2-0-2		
Toplam:	28		
4. Yıl	7.Yarıyıl	İslam Mezhepleri Tarihi	3-0-3
		İslam Felsefesi Tarihi I	2-0-2
		Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim	2-0-2
		Kur'an Okuma ve Tecvit VII	2-0-2
		İslam Hukuku III	2-0-2
		Hitabet ve Mesleki Uygulamaları II	2-0-2
		Seçmeli (Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme)	2-0-2
		Seçmeli (Özel Öğretim Yöntemleri)	2-2-3
		Seçmeli	2-0-2
		Toplam:	20
	8.Yarıyıl	İslam Felsefesi Tarihi I	2-0-2
		Din Felsefesi	3-0-3
		Kur'an Okuma ve Tecvit VIII	2-0-2
		İslam Hukuku IV	2-0-2
Seçmeli (Rehberlik)		2-0-2	
Seçmeli (Öğretmenlik Uygulaması)		2-6-5	
Seçmeli		2-0-2	
Toplam:		18	
Genel Toplam (Hazırlık Sınıfı Hariç)			240

Tablo 14’te görüldüğü gibi halen uygulanmakta olan ilahiyat lisans programında pedagojik formasyon dersleri seçmeli dersler içerisinde yer almakta ve bu dersleri alan öğrenciler diğer seçmeli dersleri alma hakkına sahip olamamaktadır. Yani öğrenci pedagojik formasyon dersleri veya seçmeli dersler arasında tercih yapmak durumunda kaldığı için istihdam odaklı düşünerek pedagojik formasyon derslerini almakta; ilgi duyduğu herhangi bir alanda kendisini geliştirmesine katkı sağlayacak olan seçmeli dersleri alma imkanına sahip olmamaktadır.

2.3.2.4. 2010-2019 Yılları Arasında Yüksek Din Öğretiminde Farklı Uygulamalar

1997-2009 yılları arasında yüksek din öğretiminde farklı uygulamalardan bahsettiğimiz başlıkta 2008 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde açılan Dünya Dinleri Lisans Programı ve Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları programları en son 2012 yılında öğrenci kabul etmiş, 2013 yılından itibaren açık olduğu halde öğrenci almamıştır.³⁶⁵

2010 yılında ise yeni bir yüksek din öğretimi programı olan İngilizce İlahiyat Programı açılmıştır. Ankara, İstanbul ve Marmara Üniversiteleri tarafından açılan bu programa hala bu 3 üniversitede öğrenci alınmaya devam edilmektedir. İngilizce eğitim-öğretim yapan programların 2010-2019 yılları arasındaki kontenjan sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 15: İngilizce Eğitim-Öğretim Yapan Yüksek Din Öğretimi Kurumların Yıllara Göre Kontenjanları

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	31	31	31	31	31	31	31	20	21	21
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	52	52	52	52	31	31	31	20	31	31
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	31	31	31	31	31	72	72	20	41	41

Tablo 15’te görüldüğü üzere 2010 yılında 114 öğrenci kabul eden İngilizce İlahiyat Programı, kontenjanlarda yıldan yıla ufak farklılıklar olmakla birlikte 2019 itibarıyla 93 öğrenci kabul ederek eğitim-öğretime devam etmektedir.

³⁶⁵ Bkz. Demircan, *Türkiye’nin İlahiyat Sorunu*, s. 43.

Yüksek din öğretimi programları için yabancı dilde eğitim tecrübesini İngilizce başlamış olsa da, bugün geline nokta Arapça eğitim-öğretim yapan yüksek din öğretimi programlarının sayısı İngilizce eğitim-öğretim yapan programları geçmiştir. İlk olarak Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi 2011 yılında 60 öğrenciyi alarak Arapça eğitim-öğretim yapmaya başlamıştır. Devlet üniversitelerinde ise bu programı ilk uygulayan Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi olmuştur. Hatta bu fakülte 2019 yılına kadar yalnızca Arapça eğitim-öğretim yapan programa sahipken; 2019 yılından itibaren Türkçe eğitim-öğretim yapan programa öğrenci kabul etmeye başlamıştır. Yine 2014'te ilk öğrencilerini alan Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi de (öğrenci almaya başladığı günden bu yana) yalnızca Arapça eğitim-öğretim yapan fakültedir. Arapça eğitim-öğretim yapan fakültelerin 2011-2019 yılları arasındaki kontenjan sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 16: Arapça Eğitim-Öğretim Yapan Yüksek Din Öğretimi Kurumlarının Yıllara Göre Kontenjanları

Yıllar	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Atatürk Üni. İlahiyat Fak.	-	-	-	-	-	-	-	41	41
F. Sultan Mehmet Vakıf Üni. İslami İlimler Fak.	60	100	100	100	100	100	100	100	100
İst. Sabahattin Zaim Üni. İslami İlimler Fak.	-	-	-	-	-	-	-	20	30
İstanbul Üni. İlahiyat Fak.	-	-	-	-	-	-	41	31	31
K. Sütçü İmam Üni. İlahiyat Fak.	-	-	-	-	-	-	40	41	41
Mardin Artuklu Üni. İslami İlimler Fak.	-	-	-	123	129	144	154	154	154
Marmara Üni. İlahiyat Fak.	-	-	-	-	41	41	41	41	41
N. Erbakan Üni. İlahiyat Fak.	-	-	-	-	41	41	41	41	41
Yalova Üni. İslami İlimler Fak.	-	62	62	62	62	82	93	93	93
Kıbrıs Sosyal Bilimler Üni. İslami İlimler Fak.	-	-	-	-	-	-	-	-	40

Tablo 16'ya baktığımızda 2019 yılı itibariyle 10 farklı yüksek din öğretimi kurumunun toplam 612 öğrenciyi Arapça eğitim-öğretim yapan programlara aldığını

görmekteyiz. Bu programlardan üç tanesi vakıf üniversitesinde iken, yedi tanesi devlet üniversitesindedir.

Gerek İngilizce gerekse Arapça eğitim-öğretim yapılan bu programların müfredatlarına baktığımızda ise, diğer ilahiyat veya İslami İlimler programlarından farklı olmayıp; aynı eğitimin verildiğini, yalnızca öğretim dilinin değiştiği görülmüştür.³⁶⁶

Özellikle akademik alanda ilerlemek isteyen öğrencilerin dil becerilerini geliştirmek adına faydalı olabilecek bu programlar, birtakım riskleri de barındırmaktadır. Yabancı dilde eğitim yapabilmek, öğretim elemanlarının da iyi derecede o dile hakim olmalarını gerektirmektedir. Ancak yüksek din öğretimi gibi anabilim dalı çeşitliği oldukça geniş olan bir alanda ise bunun sağlanması her zaman mümkün olmayabilir. Böyle bir durumda da yabancı dilde eğitim avantaj değil dezavantaja dönüşmektedir.

Yüksek din öğretimi için farklı sayılabilecek bir diğer uygulama da “Uluslararası İlahiyat Programı”dır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın girişimiyle başlayan ve desteğiyle sürmekte olan Uluslararası İlahiyat Programı ile yurtdışında lise öğrenimlerini tamamlamış ve bulunduğu ülke vatandaşlığını kazanmış öğrencilere Türkiye’de ilahiyat alanında üniversite öğrenimi imkanı sunulmuştur. Bu programın mezunlarından Batı’ya dair deneyimleri ve İslam ilâhiyatına dair birikimleriyle, din hizmeti, din eğitimi ve sosyal hizmetler alanlarında çalışmaları beklenmektedir.³⁶⁷ Program kapsamında öğrencilerin iâşe, ibate ve temel eğitim masrafları Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından karşılanmakta ve öğrenci seçimi de yine Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından oluşturulan bir komisyon tarafından gerçekleştirilmektedir. 2019 yılı itibariyle bu program Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde devam etmektedir. Bu programın da müfredatına baktığımızda İngilizce ve Arapça İlahiyat programlarında olduğu gibi diğer ilahiyat programlarından farklı değildir.³⁶⁸ Bu programın zayıf noktası ise

³⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. <https://ilahiyat.marmara.edu.tr/ogrenci/ders-programlari-icerikleri>, (14.04.2020); http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=433, (14.04.2020); [http://ebs.istanbul.edu.tr/home/program?id=8162&birim=ilahiyat_\(arapca\)_lisans_programi_\(orgun_ogretim\)](http://ebs.istanbul.edu.tr/home/program?id=8162&birim=ilahiyat_(arapca)_lisans_programi_(orgun_ogretim)), (14.04.2020).

³⁶⁷ Program hakkında detaylı bilgi için Bkz. <https://ilahiyat.marmara.edu.tr/ogrenci/ders-programlari-icerikleri>, (28.04.2020).

³⁶⁸ Uluslararası İlahiyat Programı müfredatı için Bkz. <http://www.divinity.ankara.edu.tr/files/2019/09/Uluslararası-İlahiyat-Programı-Müfredatı-.pdf>, (28.04.2020).

genellikle öğrencilerin altyapılarının zayıf olması, birçoğunun Türkçeyi anlamakta zorlanması ve uyum sorunu yaşamaları olarak belirtilmiştir.³⁶⁹

Yüksek din öğretimi kurumları içinde bu şekilde farklı uygulamalar ilk bakışta olumlu olarak düşünülse de, birtakım zayıflıkları barındırdığı için beklenen sonucun alınamadığı bir durum ortaya çıkabilir. Bu durumda yüksek din öğretiminin istikrarsızlığını derinleştirmekten başka bir sonuç doğurmayacaktır.³⁷⁰

2.3.3. 2010-2019 Yılları Arasında Yüksek Din Öğretiminde Uzaktan Eğitim Uygulamaları

Son yüzyılda teknolojinin hızla gelişmesi ve hemen her alanda hayatımızı kolaylaştırmasıyla birlikte eğitim faaliyetlerinde de teknoloji kullanımı artmış; özellikle radyo, televizyon, bilgisayar, uydu, internet gibi teknolojilerin kullanılmaya başlamasıyla eğitimin çehresi köklü bir şekilde değişmiştir. Böylece eğitim-öğretim faaliyetlerinin, örgün eğitimin aksine, zaman ve mekan ile sınırlı olmamasının önü açılmıştır. Geline nokta yükseköğretimde açıköğretimin payı lisansta % 50'ye yaklaşırken, önlisansta % 50'yi de aşmıştır.³⁷¹

Her eğitim faaliyetinde olduğu gibi uzaktan eğitimin de kendine göre avantajları veya dezavantajları, imkan veya sınırlılıkları gibi beraber ele alınması gereken yönleri vardır. Buna araştırmamız kapsamında uzaktan eğitimle yürütülen yüksek din öğretimi faaliyetleri özelinde baktığımızda birtakım faydalarının yanı sıra, başından beri var olan veya son dönemde ortaya çıkmış birtakım problemlerden söz etmek mümkündür. Bu problemlere ve 2010 yılından sonra uzaktan eğitim şeklinde yürütülen yüksek din öğretimi faaliyetlerinde yaşanan gelişmelere yer vereceğimiz bu başlığı “İlahiyat Önlisans Programı” ve “İLİTAM Programı” olarak iki bölümde ele alınacaktır.

2.3.3.1. İlahiyat Önlisans Programı

Uzaktan yüksek din öğretiminin en önemli ayağı, 1998'den bu yana faaliyet gösteren Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İlahiyat Önlisans programıdır. 2002 yılında alınan bir karardan sonra sınavsız geçiş ile öğrenci kabul eden bu program için uzun süre herhangi bir kontenjan belirlenmemiş ve İmam Hatip lisesi veya diğer

³⁶⁹ Demircan, *Türkiye'nin İlahiyat Sorunu*, s. 42.

³⁷⁰ Nazıroğlu, *Türkiye'de İlahiyat Eğitimi*, s. 102.

³⁷¹ Şenatalar, “Siyasal Boyutuyla Eğitim Sorunları”, s. 410.

lise türlerinden mezun olanlardan başvuran öğrencilerin hepsi programa kayıt olabilmek hakkını elde etmiştir. Ancak 2011 yılında sınavsız geçiş hakkı saklı kalmakla birlikte bu programın kontenjanı 10.000 olarak belirlenmiştir.³⁷²

Tablo 17: 2011-2019 Yılları Arasında İlahiyat Önlisans Programı Kontenjanları³⁷³

Program	Atatürk Üniversitesi AÖF İÖP			Anadolu Üniversitesi AÖF İÖP			Anadolu Üniversitesi AÖF İÖP (Arapça)	
Yıllar	Sınavsız Geçiş	YGS/TY T	Okul Birincisi	Sınavsız Geçiş	YGS/TY T	Okul Birincisi	YGS/TY T	Okul Birincisi
2011	5.000			10.000			0	0
2012	*	*	*	*	*	*	0	0
2013	1.500		*	*	*	*	0	0
2014	1.500			40.000			0	0
2015	900	600	15	21.000	14.000	350	0	0
2016	750	750	19	10.500	10.500	263	0	0
2017	0	2.000	50	0	21.000	525	1.000	25
2018	0	5.000	125	0	21.000	525	1.000	25
2019	0	3.500	88	0	18.000	450	800	20

³⁷² “Tablo 3A Merkezi Yerleştirme İle Öğrenci Alan Yükseköğretim Önlisans Programları”, <https://www.osym.gov.tr/Eklenti/255,tablo-3apdf.pdf?0>, (22.11.2019).

³⁷³ Tabloda yer alan rakamlar yılların ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları kılavuzlarında verilen kontenjanlardan incelenerek elde edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. <https://www.osym.gov.tr>, (03.10.2019).

* Kontenjan sınırlaması yoktur.

2011 yılında bu alanda yaşanan diğer bir gelişme ise Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi tarafından da İlahiyat Önlisans Programı açılması olmuştur.³⁷⁴ Program 2011 yılında 5000 öğrenci kabul ederek öğretime başlamıştır. Ancak kontenjan olması veya olmaması durumu ile kontenjanların miktarı yıldan yıla farklılık göstermiştir.

Tablo 17’de görüldüğü gibi 2011 yılında her iki üniversitede bulunan ilahiyat programı da belli bir kontenjan belirlemişken, 2012 yılında her ikisi de kontenjan sınırı koymamıştır. 2013 yılında da yalnızca Atatürk Üniversitesi için kontenjan belirlenmiştir. 2015 yılında kontenjanlar “Sınavsız Geçiş Kontenjanı”, “YGS Kontenjanı” ve “Okul Birincisi Kontenjanı” şeklinde ayrılmıştır. Böylece farklı liselerden mezun olan kişilerin de bu programa kayıt olabilmesi geçmiş yıllara göre daha rahat olmuştur. 2017 yılında alınan bir karar ile meslek lisesi mezunlarına verilen sınavsız geçiş hakkı kaldırılmış, önlisans programları için yalnızca sınavla öğrenci alınan dönem başlamıştır.³⁷⁵ Ayrıca yine 2017 yılında Anadolu Üniversitesi AÖF tarafından diğer İlahiyat Önlisans Programına ek olarak eğitim dili Arapça olan Arapça İlahiyat Önlisans Programı açılmıştır.³⁷⁶ 2019 yılı itibariyle de iki üniversite bünyesindeki bu üç program öğrenci kabul etmiştir.

³⁷⁴ Altaş, “Yüksek Din Öğretiminde Uzaktan Eğitim Uygulamaları: İLİTAM ve Sorunları”, s. 235.

³⁷⁵ “Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161209-5.htm>, (22.11.2019).

³⁷⁶ <https://www.anadolu.edu.tr/acikogretim/turkiye-programlari/acikogretim-fakultesi-onlisans-programlari-2-yillik/ilahiyat-arapca>, (22.11.2019).

Tablo 18: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İlahiyat Önlisans Programı Öğretim Programı³⁷⁷

Yıl	Yarıyıl	Dersler	AKTS
1. Yıl	1. Yarıyıl	Arapça I	6.0
		İslam İnanç Esasları	4.0
		İslam İbadet Esasları	4.0
		İslam Ahlak Esasları	4.0
		İlk Dönem İslam Tarihi	7.0
		İslam Sanatları Tarihi	5.0
		Toplam:	30.0
	2. Yarıyıl	Arapça II	6.0
		Tefsir Tarihi ve Usulü	6.0
		Hadis Tarihi ve Usulü	6.0
		İslam Hukukuna Giriş	4.0
		İslam Kurumları ve Medeniyeti	4.0
		Türk İslam Edebiyatı	4.0
		Toplam:	30.0
2. Yıl	3. Yarıyıl	Arapça III	3.0
		Tefsir	6.0
		Günümüz Fıkıh Problemleri	3.0
		İslam Düşünce Tarihi	3.0
		İslam Mezhepleri Tarihi	4.5
		Din Psikolojisi	4.5
		Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I	3.0
		Türk Dili I	3.0
		Toplam:	30.0
	4. Yarıyıl	Arapça IV	3.0
		Hadis	6.0
		Kelama Giriş	4.5
		Din Sosyolojisi	4.5
		Yaşayan Dünya Dinleri	3.0
		Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik	3.0
		Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II	3.0
		Türk Dili II	3.0
		Toplam:	30.0

Tablo 18’de verilen ilahiyat önlisans programına baktığımızda, bu programda öğrenim gören ve programdan mezun olan öğrencilerin istihdam alanlarını düşündüğümüzde önemli olan Kur’an-ı Kerim dersi veya herhangi bir uygulama dersi bulunmamaktadır. Açıköğretim vasıtasıyla yürütülen bu programda istihdam alanları için yeterli olabilecek eğitim-öğretim yapılması mümkün gözükmemekte; bu program ancak giriş seviyesinde kalmaktadır.

³⁷⁷ <https://www.anadolu.edu.tr/acikogretim/turkiye-programlari/acikogretim-fakultesi-onlisans-programlari-2-yillik/ilahiyat>, (22.05.2020).

2.3.3.2. İLİTAM Programı

İLİTAM programı, örgün yüksek din öğretimi fırsatlarından yararlanma imkanı bulamayan bireyler için alternatif oluşturacak önemli bir alandır. İlk olarak 2005 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde açılmış ve bir süre yalnızca bu üniversite tarafından eğitim verilen bir program olmuştur. Daha sonra örgün yüksek din öğretiminde yaşanan niceliksel artışa paralel olarak İLİTAM programlarının sayısı da kontenjanları da giderek artış göstermiştir.

2009-2010 eğitim-öğretim yılında Sakarya Üniversitesi; 2010-2011 eğitim-öğretim yılında Atatürk, İstanbul ve İnönü Üniversiteleri; 2011-2012 eğitim-öğretim yılında ise Cumhuriyet, Dicle, Dokuz Eylül, Fırat ve Ondokuz Mayıs üniversiteleri tarafından İLİTAM programı açılmıştır.³⁷⁸ 2019-2020 eğitim-öğretim yılı itibariyle ise 16 üniversitede İLİTAM programına öğrenci kabul etmektedir.

³⁷⁸ Altaş, “Uzaktan Eğitim ve İLİTAM Uygulamalarının Geleceği Nasıl Olmalıdır?”, s. 398.

Tablo 19: 2019-2020 Eğitim-Öğretim Yılında İLİTAM Programına Öğrenci Kabul Eden Üniversiteler ve Program Kontenjanları³⁷⁹

İLİTAM Programına Öğrenci Kabul Eden Üniversiteler	DGS ile Kabul Edilen Öğrenci Sayısı	Sınavsız Geçiş ile Kabul Edilen Öğrenci Sayısı
Amasya Üniversitesi	-	250
Ankara Üniversitesi	450	1250
Atatürk Üniversitesi	550	1250
Bayburt Üniversitesi	-	250
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	-	200
Cumhuriyet Üniversitesi	350	700
Dicle Üniversitesi	400	450
Dokuz Eylül Üniversitesi	500	250
Fırat Üniversitesi	350	300
İnönü Üniversitesi	500	1000
İstanbul Üniversitesi	450	800
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	-	200
Kastamonu Üniversitesi	-	200
Kocaeli Üniversitesi	300	500
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	350	500
Sakarya Üniversitesi	300	250
Toplam	4500	8350

2005 yılında Ankara Üniversitesi bünyesindeki İLİTAM programı 500 öğrenci ile öğretime başlamışken,³⁸⁰ Tablo 19’da görüldüğü gibi 2019 yılı itibariyle 16 üniversitenin İLİTAM programına toplam 12850 öğrenci kayıt yaptıрма hakkı elde etmiştir. İLİTAM konusundaki yaşanan değişiklikler yalnızca bunlarla da sınırlı değildir. Program uygulanmaya başlandığında yalnızca Dikey Geçiş Sınavı (DGS) sonuçları ile öğrenci kabul eden bir program olmuş ve bu durum uzun bir süre böyle devam etmiştir. Fakat 2018-2019 eğitim-öğretim yılından itibaren bu konuda birtakım

³⁷⁹ Tablo 18’de yer alan bu veriler 2019 DGS tercih kılavuzu ve YÖK sitesinde yer alan İlahiyat Lisans Tamamlama başvuru formları incelenerek elde edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. “Tablo 1-Merkezi Yerleştirme İle Dikey Geçiş Yapılacak Yükseköğretim Lisans Programları”, <https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2019/DGS/tablo1-29042019.pdf>, (21.11.2019); “2019 İlahiyat Lisans Tamamlama Başvuru ve Tercih İşlemleri”, <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/DuyuruDetay.aspx?did=876>, (21.11.2019).

³⁸⁰ Altaş, “Uzaktan Eğitim ve İLİTAM Uygulamalarının Geleceği Nasıl Olmalıdır?”, s. 397.

değişikliklere gidilmiş ve DGS'nin yanında öğrencilerin önlisans programından mezun oldukları başarı notunu esas alan bir sınavsız geçiş kontenjanı ayrılmıştır. Üstelik bu kontenjan Tablo 17'de görüldüğü üzere DGS ile kabul edilecek öğrenci sayısının neredeyse iki katıdır. Hatta bazı üniversitelerin İLİTAM programları DGS ile öğrenci kabul etmedikleri halde sınavsız geçiş ile öğrenci kabul etmeye başlamıştır. Ancak İLİTAM programlarına sınavsız geçişi mümkün kılan karar 2019 yılında, ikinci kez sınavsız geçişle öğrenci kabul ettikten kısa bir süre sonra, eşitlik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından sınavsız geçiş iptal edilmiştir.³⁸¹

İLİTAM programının yüksek din öğretiminde sayısal olarak bu kadar büyük bir yere sahip olması, aslında yüksek din öğretiminin son dönemde karşılaştığı en önemli sorunlardan biridir. Çünkü bu programlardan mezun olan öğrenciler ile örgün yüksek din öğretimi programlarından mezun olan öğrenciler her açıdan eşit tutulmakta, aralarında fark görülmemekte ve aynı alanlarda istihdam edilmektedir. Oysa örgün öğretim ile giriş koşulları, müfredat programları, eğitim süreçleri ve değerlendirme sistemleri arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, İLİTAM programlarında (İstanbul ve Ankara Üniversitelerindeki İLİTAM programları hariç) vize sınavları online yapıldığı için sınav sonuçları etkisiz hale gelmektedir.³⁸² Ayrıca örgün öğretimde fakülte sayısının ve kontenjanların bu kadar arttığı bir dönemde yüksek din öğretiminin istihdam alanlarına yerleştirmek üzere bu programlardan mezun olan öğrencilere ihtiyacı yoktur. Ancak ülkemizin veya dünyanın çeşitli yerlerindeki kişiler İslam ilahiyatı hakkında bilgi edinmek için örgün eğitimin alternatifi olarak bu program veya programlardan yararlanmalı, istihdam beklentisine girmemelidir.³⁸³

³⁸¹ “Anayasa Mahkemesi Kararı”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/11/20191113-6.pdf>, (15.11.2019).

³⁸² Mevlüt Kaya ve Elif Sobi, “İLİTAM Programlarında Online ve Yüzyüze Yapılan Sınavlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu*, İnönü Üniversitesi Yayınları, Malatya, 2, 2019, s. 492.

³⁸³ Doğan, “İlahiyat Fakültelerinin Mevcut Durumu ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, s. 137.

Tablo 20: 2019 Yılı İtibariyle Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İLİTAM Programında Uygulanmakta Olan Öğretim Programı³⁸⁴

Yıl	Yarıyıl	Dersler	T-U-K
3. Yıl	5. Yarıyıl	Kur'an-ı Kerim I	2-0-2
		Arapça I	4-0-4
		Fıkıh Usulü	4-0-4
		Sistemantik Kelam	4-0-4
		Mantık	2-0-2
		Osmanlı Türkçesi	2-0-2
		İletişim ve Halkla İlişkiler	2-0-2
		Toplam:	20
	6. Yarıyıl	Kur'an-ı Kerim II	2-0-2
		Arapça II	4-0-4
		İslam Hukuku	4-0-4
		İslam Ahlak Felsefesi	2-0-2
		Felsefe Tarihi	2-0-2
		İslam Tarihi I	4-0-4
		Din Eğitimi	2-0-2
		Toplam:	20
4. Yıl	7. Yarıyıl	Kur'an-ı Kerim III	2-0-2
		Tefsir Metinleri I	4-0-4
		İslam Hukuku II	4-0-4
		İslam Felsefesi	4-0-4
		Hadis Metinleri I	4-0-4
		İslam Tarihi I	2-0-2
		Toplam:	20
	8. Yarıyıl	Kur'an-ı Kerim IV	2-0-2
		Hadis Metinleri II	4-0-4
		Tefsir Metinleri I	4-0-4
		Din Felsefesi	2-0-2
		Tasavvuf	4-0-4
		Dinler Tarihi	4-0-4
		Toplam:	20

Aslında İLİTAM programlarının, örgün/ yüz yüze eğitime devam edemeyecek olan, belli bir yaş seviyesine ulaşan, belli işlerde çalışan, annelik- babalık gibi rollere sahip olan bireyler için avantajı büyüktür. Yine bu programlar, mekana ve zamana bağlı olmadan, aileden ayrılmadan lisans diploması alınmasına fırsat sunmaktadır.³⁸⁵ Ancak bunlara karşın duyuşsal ve psikomotor davranış kazandırmada yetersizlik, bireysel çalışma alışkanlığı olmayanların başarısız olmaları, öğrencilerin öğretim elemanlarıyla yeterince iletişim kuramamaları gibi dezavantajları da vardır.³⁸⁶ Bu

³⁸⁴ <https://uzem.omu.edu.tr/ilahiyat-lisans-tamamlama-ders-icerikleri/>, (17.05.2020).

³⁸⁵ Altaş, “Yüksek Din Öğretiminde Uzaktan Eğitim Uygulamaları: İLİTAM ve Sorunları”, s. 235-236.

³⁸⁶ Altaş, “Uzaktan Eğitim ve İLİTAM Uygulamalarının Geleceği Nasıl Olmalıdır?”, ss. 409-410.

avantaj ve dezavantajlar birlikte değerlendirildiğinde, üstelik de yüksek din öğretim alan/alınış kişilerin sayısı bu kadar artmışken, İLİTAM mezunlarına din gibi önemli bir alanda (öğretmenlik, öğreticilik, imam-hatiplik vb.) hizmet sunma hakkı verilmesine gerek görülmemektedir.



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE YÜKSEK DİN ÖĞRETİMİNİN GELECEĞİ

Alman tarihçi Ranke’nin “Siyasi tarih ile kilise tarihi birbirinden bağımsız bir surette ele alınamaz” tezini Reform Devrinde Alman Tarihi adlı eserinde etkileyici bir dil ile ispatladığını belirten Cündioğlu, tarihin hiçbir döneminin din-siyaset ilişkisinden bağımsız olarak ele alınamayacağını belirtmiştir.³⁸⁷

Yakın siyasi tarihimize baktığımızda, Batılılaşma/Modernleşme teşebbüsleriyle birlikte siyasi yapımızın değişime uğradığı her dönemde, bu değişikliklerle birlikte eş zamanlı olarak muhakkak dini düşünce alanında da dönüşümler gerçekleşmiş ve dini hayatla siyasi hayat karşılıklı olarak birbirlerini etkilemiştir. Bu doğrultuda bilhassa cumhuriyet sonrası döneme baktığımızda dini ve din eğitimi ilgilendiren konularda yapılan reformların hemen hepsinin dinsel ya da eğitimsel bir muhtevadan ve amaçtan ziyade siyasi bir muhteva taşıdığı görülmüştür.

Bunun arkasında yatan temel sebeplerden birisi ise devletin en önemli ideolojik aygıtının eğitim olmasıdır.³⁸⁸ Dolayısıyla Türkiye’de resmi ideolojinin eğitimde empoze ettiği temel düşünceler gelecek nesli şekillendirmiştir.³⁸⁹ Devletin bu ideolojisi çerçevesinde ve yine devlet kanalıyla verilen din eğitimi, bu neslin inancını istediği yöne çekebilmek için aracı olarak görülmüştür. Böyle bir ortamda sürdürülen eğitim ve din eğitimi de siyasetin tüm gelgitlerini yakinen hissetmiştir. Son dönemde muhafazakar demokrat eliyle demokratikleşme ve reform girişimlerinin yapıldığı bir Türkiye’de bile, özellikle din eğitimi konusunda, kemalist ideolojinin baskısının ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir.³⁹⁰

Ancak son yıllarda cumhuriyetin ilk yıllarından beri var olan din eğitiminin meşruiyeti tartışmaları kısmen durulmuş; yerini yavaş yavaş nitelik ve kalite tartışmalarına bırakmaktadır.

Duruma yüksek din öğretimi açısından baktığımızda, 1997-2019 yılları arasında, yani 23 yılda birçok açıdan iki aşırı uç noktayı tecrübe eden kurumlar görmekteyiz. 2000’li yıllarda 20 öğrenci kabul edilen, öğrenciye birden fazla öğretim

³⁸⁷ Dücane Cündioğlu, *Türkçe Ezan ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, s. 14.

³⁸⁸ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İthaki Yayınları, İstanbul 2010, s. 57.

³⁸⁹ Akyeşilmen, “Türkiye’de Eğitimin İdeolojisi: ‘Tabula Rasa’ ya Kemalist Renk Vermek?”, s. 71.

³⁹⁰ Akyeşilmen, “Türkiye’de Eğitimin İdeolojisi: ‘Tabula Rasa’ ya Kemalist Renk Vermek?”, ss. 71-72.

üyesinin düştüğü ancak bununla birlikte birçok baskı ve kısıtlamanın olduğu dönemden; yüzlerce öğrenci kabul edilen ve bir o kadar mezun verilen döneme hızlı bir geçiş yapılmıştır. Bu süreçte her iki uç nokta da yüksek din öğretimine zarar vermiş; vermeye de devam etmektedir.

Son dönemlerde yüksek din eğitimi, üzerinde çokça tartışılan konulardan biri olmuştur. Düzenlenen sempozyumlarda, çalıştaylarda, akademik çalışmalarda, bir takım STK'lar tarafından yayınlanan bildirilerde, bu kurumlar çeşitli açılardan değerlendirilerek eksik görülen yönleri tartışılmıştır.

Bu sorunların çokça dile gelmesi ise bize var olan eksikliklerin gerek akademik camianın gerekse toplumun belli bir kesiminin tartışmaya ihtiyaç duyduğu kadar büyük olduğunu göstermektedir. Daha yalın ifadeyle, yüksek din eğitimi konusunda yapılan bu tartışmaların gün geçtikçe artması, yüksek din eğitiminin sorunlarının da gün geçtikçe arttığını ifade etmektedir.

Çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde söz konusu tarihler arasında yüksek din eğitiminin geçirdiği bu iki uç dönüşüme yer verdikten sonra, bu bölümde, her gün bir yenisi eklenen yüksek din eğitimi konusundaki tartışmaları dikkate alarak, gelecek hakkında birtakım öngörülerde bulunulmuştur. Ancak bu yapılırken, din eğitiminin, Türkiye gerçeğinde siyasetin kaygan zemininde olduğu unutulmamış, mevcut siyasi yapı devam ettiği ön kabulü ile hareket edilmiştir.

Bu doğrultuda birinci ve ikinci bölümde incelenen tarihsel aralıklarda yüksek din eğitimi ele alındığı şekil ile gelecek hakkındaki öngörüler sunulmuştur. Yani yüksek din eğitiminin sayısal anlamda geleceği, yapısal anlamda geleceği ve uzaktan din eğitiminin geleceği başlıklarıyla değerlendirme yapılmıştır.

3.1. Yüksek Din Eğitiminin Sayısal Anlamda Geleceği

2019 yılı itibarıyla Türkiye’de yüksek din eğitimi kurumlarında lisans düzeyinde örgün olarak öğrenim gören öğrenci sayısına baktığımızda 95.843 olduğunu görmekteyiz. Bu sayıya İLİTAM programında öğrenim gören öğrencileri de eklediğimizde sayı 124.912’ye çıkmaktadır.³⁹¹

³⁹¹ “Tablo 106- Öğrenim Düzeyleri ve Birimlere Göre Öğrenci Sayıları, 2019–2020”, <https://istatistik.yok.gov.tr>, (17.05.2020).

İlahiyat önlisans programında kayıtlı öğrenci sayısı ise tek başına 268.101'dir.³⁹² 2019 yılında örgün öğretim yapan yüksek din öğretimi kurumlarıysa 10 binin üzerinde mezun vermiş, bu rakam İLİTAM programı ile birlikte 13 bini geçmiştir. Ancak yine 2019 yılı itibariyle yüksek din öğretimi kurumlarından mezun olan öğrencilerin istihdam edilebilecekleri alanlarda yapılan personel alımlarına baktığımızda yaklaşık 2 bin 400 Milli Eğitim Bakanlığı, 3 bin 800 civarı Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından devlet kurumlarında istihdam edilmek üzere personel alındığı görülmüştür.³⁹³ Dolayısıyla yalnızca 2019 yılında mezun olanların ancak yarısı kadar bir sayıda mezun devlet kurumlarında görev almış; diğerleri bu istihdam olanağından faydalanamamıştır.

28 Şubat sürecinde bu kurumların kontenjanlarının kısıtlı olmasından dolayı o dönemde istihdam edilmeyi bekleyen mezun sayısında çok fazla yığılma olmamıştır. Bu sürecin akabinde ise eğitim alanında yapılan değişikliklerle; 4+4+4 eğitim sistemi, İmam-Hatip ortaokullarının açılması, İmam-Hatip liselerinin sayısının artması, seçmeli din derslerinin getirilmesi, 4-6 yaş Kur'an kurslarının öğretime başlaması gibi gelişmeler yüksek din öğretimi kurumlarından mezun olan öğrencilerin istihdam rakamlarını olumlu etkilemiştir. Bu süreçte fakültelerin kontenjanları artsa bile istihdam oranı da arttığı için istihdam edilemeyen mezun sayısında çok fazla bir yığılma yaşanmamıştır. Ancak gerek MEB gerekse Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki personel açığı gün geçtikçe azaldığı için gelecek dönemde istihdam bekleyen mezun sayısında yığılma olması kaçınılmazdır. Böyle bir durumda mezunlardan yalnızca başarılı olanlar istihdam edilebileceği için, kalite ve donanım temel belirleyici kriter olacaktır.³⁹⁴ Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Kaliteli ve donanımlı kişileri seçebilmenin yolu nedir? Türkiye şartlarında, söz konusu istihdam olduğunda başarının ve kalitenin ölçütü Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS)'dir. Bu sınavın amaca ne kadar hizmet ettiği ise araştırmamızın konusunu aşan ayrı bir tartışma konusudur.

³⁹² “Tablo 106- Öğrenim Düzeyleri ve Birimlere Göre Öğrenci Sayıları, 2019–2020”, <https://istatistik.yok.gov.tr>, (17.05.2020).

³⁹³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. “MEB 2019 sözleşmeli öğretmen atama kontenjanları ve başvuru bilgilerini yayımladı”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/meb-2019-sozlesmeli-ogretmen-atama-kontenjanlari-ve-basvuru-bilgilerini-yayimladi-41157841>, (28.04.2020); <https://insankaynaklari.diyaret.gov.tr/Documents/4B%20SÖZLEŞMELİ%20SINAV%20DUYURUSU.pdf>, (28.04.2020).

³⁹⁴ Mustafa Öcal, “Türkiye’de Din Eğitiminin Geleceği”, *Türkiye’de Din Eğitiminin Sorunları*, Mustafa Köylü (ed.), Dem Yayınları, İstanbul 2018, s. 503.

Bu meyanda belirtmek gerekir ki yükseköğretimin tek amacı istihdam değildir. Bizzat 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun 4. maddesinde de geçtiği üzere “Milli, ahlaki, insani ve manevi değerleri bilen; sosyal ve kültürel kalkınmaya katkı sağlayan bireylerin yetişmesini sağlamak” yükseköğretimin en önemli görevidir. Ekonomik boyut ise bu amaçlar arasında yer almakla birlikte birincil amaç olarak gösterilmemiştir. Fakat ülkemizin şartları ve bu konudaki genel kanıya bakıldığında yükseköğretimin birincil amacı “iyi bir meslek sahibi olmak” şeklinde ifade edilebilir.³⁹⁵ Böyle bir ortamda yüksek din öğretimi kurumlarından da istihdam konusunda olanaklar sunması, öğrenciler tarafından beklenmektedir.³⁹⁶

Ancak yüksek din öğretiminde mevcut fakülte sayısı ve kontenjanlar hiç artmadan, bu şekliyle devam etse bile, bu kurumlardan mezun olan öğrenciler bugün bile istihdam edilebilmek için mücadele veriyorlarsa, gelecek de bu mücadele daha da zorlaşacaktır. Aslında yalnızca din öğretimi için değil yükseköğretimin hemen her alanında var olan bu problemin önüne geçebilmek ise, yükseköğretim kontenjanlarının insan kaynakları ve istihdam politikaları çerçevesinde belirlenmesi ile mümkündür. Mevcut fakültelerin sayısında azaltma yapılmasa da fakülte kontenjanlarının azaltılması bile yüksek din öğretimi üzerindeki istihdam odaklı bu baskıyı azaltacaktır. Bu doğrultuda ikinci öğretim uygulamasına son verilmesi ise bu konuda atılacak ilk adım olabilir.

Söz konusu yüksek din öğretiminin kontenjanları ve istihdam alanları olunca değinilmesi gereken bir diğer mesele de cinsiyettir. Katsayı probleminin ortaya çıkmasından sonra özellikle mesleki kaygı, gelecek kaygısından dolayı İmam Hatip liselerini tercih eden erkek öğrenci sayısı oldukça azalmış; daha çok kız öğrenciler ve akademik başarısı düşük veya orta olan öğrenciler bu liseleri tercih etmişlerdir. Bu da uzun bir süre yalnızca İmam Hatip liselerinden öğrenci alan ilahiyat fakültelerinde, kız öğrenci sayısının artmasına sebep olmuştur. Katsayı probleminin ortadan kalkmasıyla birlikte cinsiyet oranlarında bir farklılaşma olması beklenmişse de,³⁹⁷ bugün yüksek

³⁹⁵ Bkz. Abdullah Naralan- Salih Serkan Kaleli, “Üniversite Öğrencilerinin Üniversiteden Beklentileri ve Bölüm Memnuniyeti Araştırması: Atatürk Üniversitesi Örneği”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4/1, 2012, s. 8; İdris Şahin vd. “Üniversite Öğrencilerinin Yaşamsal Amaçları, Eğitsel Hedefleri, Üniversite Öğreniminden Beklentiler ve Memnuniyet Durumları”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17/3, 2011, s. 441.

³⁹⁶ Konu ile ilgili araştırmalar için Bkz. Kirman ve Demir “İlahiyat Öğrencilerinin Beklenti ve Sorunları: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Örneği”, s. 8; Keyifli, “Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin Fakülte Tercihini Etkileyen Faktörler” DEÜ İlahiyat Fakültesi Örneği”, s. 1348.

³⁹⁷ Furat, “Yüksek Din Öğretimi ve İstihdam İlişkisinde Cinsiyet Oranlarının Değişimi”, s. 190.

din öğretiminde öğrenim gören öğrencilerle ilgili istatistiklere baktığımızda mevcut öğrencilerin % 60'ı kız öğrencilerdir.³⁹⁸ Bu durumun faydaya dönüşmesi için, yüksek din öğretiminden mezun olan kız öğrencilerin kendi alanlarında iş bulabilmeleri, hem sosyal entegrasyonlarının başarılı bir şekilde sağlanması hem de diğer kadınlara çok daha rahat ulaşarak edindikleri bilgileri onlara aktarabilme olanakları sağlanmalıdır.³⁹⁹

Kontenjanlarda bu tarz bir kısıtlamaya gidilmesi yüksek din öğretimine kayıt olabilme hakkı kazanan öğrencilerin niteliği konusunda da etkili olacaktır. Nitekim kontenjanların azalmasıyla birlikte bu fakültelere öğrencilerin yerleşim puanları da yükselecek, akademik başarısı daha yüksek olan öğrenciler gelecektir. Öğrenci, eğitim-öğretim sürecinin en önemli ögesi olduğuna göre, öğrenci niteliğindeki bu değişim, yüksek din öğretimi kurumlarında verilen eğitim-öğretimin niteliğine de yansıtacaktır.

Öğrenci niceliği ve niteliği noktasında belirtmemiz gereken bir diğer husus ise, yüksek din öğretimine kabul için bir alt baraj belirlenmesi olabilir. Çalışmamızda mevcut yüksek din öğretimi kurumlarına en yüksek ve en düşük puan ile giren öğrenciler arasında büyük bir farklılık olduğunu daha önce dile getirmiştik. Bu farklılık köklü birkaç fakülte dışında tüm yüksek din öğretimi kurumlarını olumsuz etkileyen, öğrenci profilinin değişmesine neden olacak bir düzeydedir. Ancak YÖK tarafından daha önce tıp, hukuk, mühendislik, eğitim fakülteleri için belirlenen asgari başarı sıralaması ilahiyat fakülteleri için de belirlenirse, öğrenciler arasındaki akademik başarı farkı azalacağı gibi, öğrenci profili de olumlu yönde değişecektir.

Yüksek din öğretiminde sayısal artış bu şekilde devam ederse, gelecekte onu bekleyen problemlerden biri de akademik çalışmaların, araştırmaların azalması olacaktır. Bilindiği üzere yükseköğretim kurumlarının tek görevi eğitim-öğretim faaliyeti değildir. Türk yükseköğretim kurumlarının biçimsel yapısına bakıldığında araştırma faaliyetlerinin bu kurumların en önemli misyonlarından biri olduğu görülmektedir. Ancak yüksek din öğretiminin bugünkü durumunda öğretim üyesi sayısı mevcut öğrenci sayısına oranla oldukça azdır. Bu sebeple öğretim elemanlarının birçoğu zamanlarının büyük bir kısmını eğitim-öğretim faaliyetlerine ayırmış akademik çalışmalara ya ara vermiş ya da çok az zaman ayırır hale gelmiştir. Oysa

³⁹⁸ Yüksek Öğretim Bilgi Yönetim Sistemi, “Öğrenim Düzeyleri ve Birimlere Göre Öğrenci Sayıları” <https://istatistik.yok.gov.tr>, (18.09.2019).

³⁹⁹ Furat, “Yüksek Din Öğretimi ve İstihdam İlişkisinde Cinsiyet Oranlarının Değişimi”, s. 191.

yüksek din öğretimi kurumlarının sürekli olarak araştırma yapmak, dini, ahlaki ve toplumsal sorunlara çözümler sunmak, İslami değerleri çağın ihtiyaçlarına göre anlamak ve yorumlamak gibi görevleri de vardır. Ancak bu fakültelerdeki öğretim üyelerinin artan yoğunlukları sebebiyle bu akademik gelişimlerine ve toplumun kendilerinden beklediği bazı sorumluluklara zaman ayıramamaları da çok muhtemeldir.

3.2. Yüksek Din Öğretiminin Yapısal Anlamda Geleceği

Yüksek din öğretimi kurumlarında sayısal anlamda hareketlilik olduğu kadar yapısal anlamda da hareketlilik vardır. Birinci ve ikinci bölümde yer vermeye çalıştığımız üzere, fakültelerin bölümleşmesinden, öğretim programlarına, isimlerine kadar sürekli bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Bu değişim ve dönüşümler ise yeni problemleri ve tartışma alanlarını ortaya çıkardığı için yüksek din öğretiminin geleceğinde yapısal anlamda değişimlerin devam etmesi çok muhtemeldir.

Bugün yüksek din öğretimi kurumlarına baktığımızda küçük farklılıklar olmakla birlikte genellikle aynı amaca hizmet eden, ancak farklı isimlerle anılan fakülteler görmekteyiz. Her ne kadar mevcut fakültelerin çoğunluğu “İlahiyat Fakültesi” ismini taşısa bile “İslami İlimler Fakültesi” adını taşıyan fakültelerin sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur.

Doğan’a göre İslami ilimler fakültelerinin eğitim anlayışından müfredatına, öğrenci profilinden fakülte misyon ve vizyonuna kadar her konuda ilahiyat fakülteleri ile büyük oranda benzerlik göstermesine rağmen isimlendirme anlamında farklılık olarak ortaya çıkmasının altında bir zihniyet problemi yatmaktadır. Buna göre, ilahiyat ismi nevezuhur bir kavram olarak sunulurken İslami İlimler ismi geleneği temsil eden bir kavram olarak ele alınmakta ve isim tartışmasının altında bir zihniyet tartışması yapılmaktadır.⁴⁰⁰ Öztürk’e göre ise, “İlahiyat”ı “İslami İlimler” diye yeniden isimlendirme talebi ilk bakışta bu alanı yerli yapma girişimi gibi görünse de esasında sekülerleşmenin talep ettiği gibi “İlahiyat” çok dar bir alana hapsedilecek, böylece “İslami İlimler” adı altında sekülerleşmenin talebi tekrarlanmış olacaktır.⁴⁰¹

⁴⁰⁰ Doğan, “İlahiyat Fakültelerinin Mevcut Durumu ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, s. 129.

⁴⁰¹ Mustafa Öztürk, “İlahiyat’ın Adı ve Amaçları”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? Sorunlar ve Çözümler* (Tartışmalı İlmi Toplantı 01-04 Haziran 2014, Kayseri), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 42.

Yüksek din öğretimi kurumlarının isimlerindeki bu çeşitlenme ancak kurumlar arasında bir bölümleşmeye gidilirse anlam kazanacak bir durum olarak değerlendirilmiştir.⁴⁰² Eğer fakülteler istihdam alanlarına göre Diyanet İşleri Başkanlığı için personel yetiştiren, Milli Eğitim Bakanlığı için personel yetiştiren, dini danışmanlık ve rehberlik gibi sosyal hizmet alanları için personel yetiştiren veya akademi odaklı eğitim veren fakülteler olarak ayrıştırılırsa isimlerdeki bu çeşitlilik de anlam kazanacaktır. Ancak bugünkü durumda isimlendirme çeşitliliği çok fazla anlam ifade etmemektedir. Dolayısıyla yüksek din öğretiminin geleceğinde mevcut fakültelerin, 1982 yılında olduğu gibi, kurumsal olarak yerleşmiş bir isim olarak “İlahiyat Fakültesi” adı altında toplanması daha uygun olacaktır.

Yüksek din öğretiminde yapısal anlamda üzerinde çokça tartışılan konulardan birisi de akademik bölümleşmedir. Bu konu, birçok kişi tarafından üzerinde ittifak edilen ve yıllardır tartışılan bir konu olmakla birlikte henüz uygulamaya geçememiştir. Aslında yüksek din öğretiminin geçmiş tecrübesi bir takım akademik bölümleşmeye şahitlik etmiştir. Birinci bölümde bahsettiğimiz “İlahiyat Lisans Programı” ve “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı” şeklinde gerçekleşen bu bölümleşme, yüksek din öğretimi için avantajdan ziyade dezavantajlar doğurmuş; dönemin siyasi ve ideolojik müdahaleleri sebebiyle gerektiği gibi yürümemiştir.

Yüksek din öğretiminde kalitenin daha fazla tartışılır olduğu bir dönem olarak bugün, söz konusu fakülteler birçok farklı istihdam alanına eleman yetiştirmektedir. Dolayısıyla tek bir program ile bu alanların hepsine yetebilecek bir eğitim vermek mümkün gözükmemektedir. Nitekim yüksek din öğretimi üzerine son dönemde yapılan tartışmalarda, toplantılarda ve akademik çalışmalarda bu akademik bölümleşme konusu ile ilgili çeşitli öneriler sunulmuştur. Bunlardan bir tanesi 2004 yılında bir sempozyum bildirisinde Mevlüt Kaya tarafından “İlahiyat Fakültelerinin İstihdam Alanlarına Uygun Eleman Yetiştirme Sorunu” konusundaki önerisidir. Kaya, istihdam alanlarına uygun olarak, ilahiyat fakültelerinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, İHL Meslek Dersleri Öğretmenliği ve Din Hizmetleri bölümlerini önermiştir.⁴⁰³ Diğer biri ise 2014 yılında yapılan bir toplantıda Ömer Kara tarafından

⁴⁰² Nazıroğlu, “İlahiyatın Temel Sorun Alanları”, s. 145.

⁴⁰³ Mevlüt Kaya, “İlahiyat Fakültelerinin İstihdam Alanlarına Uygun Eleman Yetiştirme Sorunu”, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları- Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, Isparta 2004, ss. 211-228.

dile getirilmiştir. Kara, mevcut ilahiyat eğitiminin istihdam alanları için verimli ve donanımlı elemanları yetiştirmedeğini belirterek; Diyanet İşleri Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve akademiye kastederek üç farklı alana üç farklı tedrisatın yapılması gerektiğini dile getirmiştir.⁴⁰⁴ Buna göre mevcut bölümleşme olan Temel İslam Bilimleri, İslam Tarihi ve Sanatları ve Felsefe ve Din Bilimlerine şeklindeki bölümleşmeye karşın Diyanet Bölümü, Milli Eğitim Bölümü ve İlahiyat (Akademya) Bölümü şekilde bir bölümleşme önermiştir. Fakülte bütünlüğünü sağlamak koşuluyla lisans düzeyinde yapılan bu bölümleşme sonucu öğrencilere İlahiyat- Diyanet; İlahiyat- Milli Eğitim ve İlahiyat- Akademya şeklinde istihdam alanlarını belirleyen diploma verilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Aynı toplantıda Sönmez Kutlu tarafından da yüksek din öğretiminin yeniden yapılandırılması ile ilgili bir öneri sunulmuştur. Kutlu'ya göre öğrenciler, beş yıllık bir eğitim sürecinden geçmeli ve bu sürecin ilk üç yılı “İlahiyat Çekirdek Eğitimi” olarak adlandırdığı temel eğitimi aldıktan sonra dördüncü ve beşinci yıl meslek eğitimine yönelmelidir. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, İmam Hatip Lisesi Öğretmenliği Bölümü, Kur'an Kursu Öğreticiliği Bölümü, Müftü ve Vaizlik Bölümü gibi ihtiyaca binaen farklı bölümlerin açılabilceğini belirtmiştir.⁴⁰⁵

Yine yüksek din öğretimi üzerine yapılan başka bir toplantıda Diyanet İşleri Eski Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez tarafından da bu şekilde bir bölümleşme önerilmiştir. Görmez, akademik alanda, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde ve Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde vazifesini yerine getirecek bireylerin yetiştirilmesi için farklı programlara ihtiyaç olduğunu vurgulamış; bu üç programa son dönemdeki gelişmeleri göz önünde bulundurarak bir yenisini, uluslararası ilahiyat alanını da eklemiştir.⁴⁰⁶

Bu konu ile ilgili birçok kişinin ittifak ettiğini söylemiş olsak da fakültelerde böyle bir bölümleşmeyi doğru bulmayan bir kesim de vardır. Nitekim Nazıroğlu

⁴⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ömer Kara, “Müzakere”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümleri- Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* (Nevşehir 01-04 Haziran 2014), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, ss. 177-179.

⁴⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Sönmez Kutlu, “Müzakere”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümleri- Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* (Nevşehir 01-04 Haziran 2014), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, ss. 187-189.

⁴⁰⁶ Mehmet Görmez, “21. Yüzyılda Yüksek Din Öğretiminin Vizyon Arayışı”, *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi- Kurumsallaşma- Sorunlar ve Beklentiler*, İbrahim Turan ve Faruk Sancar (ed.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 2019, s. 29.

tarafından yapılan ve katılımcıları yüksek din öğretimi kurumlarındaki akademisyenlerden oluşan bir araştırmada, böyle bir bölümleşmenin gerekli olduğunu savunanlar olduğu gibi, buna ihtiyaç olmadığını ve gelenekleşmiş yapının bozulmaması gerektiğini belirten katılımcılar olmuştur.⁴⁰⁷

Son dönemde yüksek din öğretimi üzerine yapılan bir sempozyumun sonuç bildirgesinde de bu bölümleşme konusuna yer verilmiş; ilk iki yılın ortak derslerden oluştuğu ve üçüncü sınıftan itibaren bölümleşmenin yapıldığı bir sistem önerilmiştir. Buna göre üçüncü sınıftan itibaren fakültelerinin; Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, İHL Meslek dersleri Öğretmenliği Bölümü, Genel Dini Hizmetler Bölümü ve Manevi Danışmanlık Eğitimi Bölümü şeklinde düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁰⁸

Yüksek din öğretimi alanının bölüm ve anabilim dalı olarak geniş bir alan olduğu açıktır. Aynı şekilde öğrencilerin bu fakülteden mezun olduktan sonra istihdam edilebilecekleri alanlar da oldukça geniştir. Dolayısıyla öğrencilerin lisans öğrenimleri süresince tüm bölüm ve anabilim dalları hakkında yeterli bilgi sahibi olup; sahada her alanda hizmet verebilecek biri olarak mezun olma ihtimalleri istihdam alanının genişlemesi ile birlikte daha da azalmaktadır. Böylesi bir durumda öğrencilerin ister bu fakülteleri tercihleri sırasında isterse belli bir eğitim aldıktan sonra bu tarz bir bölümleşmeye tutulmaları, donanımlı bireylerin yetişmesi açısından oldukça önemlidir.

4-6 yaş Kur'an Kurslarının ve İmam Hatip ortaokullarının sayısı arttıkça, dini danışmanlık hizmetleri gündeme geldikçe bu alanlarda hizmet edecek kişilerin aldıkları eğitim ve sahip oldukları vasıflar da tartışılacaktır. Tek bir eğitim ile bir birey hem erken çocukluk dönemindeki hem ergenlik dönemindeki, hem yetişkinlik dönemindeki bireylere sağlıklı bir eğitim nasıl verebilir veya manevi olarak desteğe ihtiyacı olan bireylere nasıl danışmanlık yapabilir? Bu alanların hepsi birbirlerinden farklı becerileri gerektiren ve zaman zaman eğitim fakülteleri, psikoloji bölümleri gibi farklı bölümlerden eğitim almayı gerektiren alanlardır. Dolayısıyla yüksek din öğretiminin de en kısa zamanda bu hassasiyetler göz önüne alınarak revize edilmesi gerekmektedir.

⁴⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Nazıroğlu, *Türkiye’de İlahiyat Eğitimi*, s. 158.

⁴⁰⁸ *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu Sonuç Bildirgesi*, İnönü Üniversitesi Yayınları, Malatya 2019, s. 800.

Akademik bölümleşme konusunda sunulan çeşitli öneriler vardır. Ancak bu öneriler daha çok bölümleşmenin; “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği”, “İHL Meslek Dersleri Öğretmenliği”, “Din Hizmetleri Bölümü” üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Son dönemde dini danışmanlık faaliyetlerinin de artması ile birlikte bu bölümlere “Manevi Danışmanlık Bölümü” de eklenmiştir. Ancak yine yakın bir geçmişte uygulanmaya başlanan 4-6 yaş Kur’an Kursları’nın da bu bölümleşme de ihmal edilmemesi gerekir. Bu sebeple muhatap olduğu yaş dönemi itibariyle diğer bölümlerden farklı bir eğitim almayı gerektiren “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Bölümü” nün açılması zorunluluk arz etmektedir.

Yüksek din öğretiminin geleceğinde üzerinde durulması gereken bir diğer mesele de dil meselesidir. İlahiyat fakülteleri üzerine yapılan nitel bir araştırmada İlahiyat hocaları için nitelik vurgusunun temel parametrelerinden birisinin dil olduğu belirtilmiştir.⁴⁰⁹

Özellikle günümüzde bu fakültelerin etkin olabilmesi için dil meselesine önem vermesi gerekmektedir. Bu anlamda hem Arapça hem de bir Batı dili olmadan uluslararası arenada değer görmek mümkün görülmemiştir.⁴¹⁰ Ancak yapılan araştırmaların birçoğu Arapça eğitime yoğunlaştığı hazırlık sınıfında bile öğrencilerin Arapçayı yeterince öğrenemediklerini göstermektedir.⁴¹¹

Her fakültede bir şekilde eğitimi yapılan Arapça için durum böyle iken batı dilleri hiç önemslenmemektedir. Zaten müfredat oldukça yoğun olduğu için önlisans ve lisans düzeyindeki bütün programlarda zorunlu tutulan yabancı dil dersi dışında bir yabancı dil dersi bulunmamaktadır. Ancak yüksek din öğretiminde farklı uygulamalara yer verdiğimiz İngilizce ve Arapça ilahiyat programları ile yüksek din eğitimi kurumlarında okuyan bireylerin en azından belli bir dil yeterliliği ile mezun olmaları sağlanabilir. Bu programlar bazı handikapları içerisinde barındırsa da, dil eğitimi açısından iyi bir adım olabilir; fakat bu adımın gerek dil eğitimi gerekse alan eğitimi açısından geliştirilmesi gerekmektedir.

⁴⁰⁹ Nazıroğlu, *Türkiye’de İlahiyat Eğitimi*, s. 248.

⁴¹⁰ Nazıroğlu, *Türkiye’de İlahiyat Eğitimi*, s. 249.

⁴¹¹ M. Faruk Bayraktar, “İlahiyat Fakültelerinde Uygulanan Arapça Eğitimi Üzerine”, *Uluslararası Yüksek Din Eğitimi Sempozyumu*, İnönü Üniversitesi Yayınları, Malatya, 1, 2019, ss. 647-671; Mehmet Soysaldı, “Türkiye’deki İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları”, *Ekev Akademi Dergisi*, 14/45, 2010, s.45.

Bu anlamda gerek yabancı dilde öğretim yapan programlarda gerekse diğer yüksek din öğretimi kurumlarında dil eğitimi ile ilgili olarak yabancı uyruklu öğretim elemanlarından destek alındığı da bilinmektedir. Ancak bu genel bir uygulama değildir, sınırlı sayıda fakülte ve öğrenci bu imkana sahiptir.

Yüksek din öğretiminin gelecek üzerinde durması gereken bir konu da uygulama dersleri olmalıdır. Özellikle istihdam alanlarına yönelik bir bölümleşmeye gidilirse, öğrencilerin tercih ettiği alanda daha çok uygulama yapma fırsatı verilmeli ve mesleğe daha hazır halde mezun olabilme imkanı sunulmalıdır. Bugün yüksek din öğretimi kurumlarında uygulama dersi olarak yalnızca pedagojik formasyon kapsamındaki “Öğretmenlik Uygulaması” dersi vardır. Ancak eğitim fakültelerindeki uygulama dersleri en az iki dönem iken, yüksek din öğretimi kurumlarındaki bu ders 2019 yılı itibarıyla yalnızca bir dönem uygulanmaktadır. Bu fakültelerde de gelecek dönemde iki dönem olması kararlaştırılan uygulama derslerine gereken önemin verilmesi öğrencilerin mesleğe hazırlığı açısından önemlidir.

Din hizmetleri veya manevi danışmanlık alanlarına ait bir uygulama dersi ise birçok fakültede bulunmamaktadır. Yalnızca yine fakülte veya dersi veren hocanın inisiyatifine bağlı olarak “Hitabet ve Mesleki Uygulama” dersi bu kapsamda sayılabilir; ancak bu uygulama da birçok açıdan sınırlı ve yetersiz kalmaktadır.

Uygulama dersleri meselesi, yüksek din öğretimi kurumlarının mevcut programları içerisinde program yoğunluğu, ders saati ve sayısının fazla olması gibi nedenlerden dolayı mümkün gözükmemeyebilir. Fakat yüksek din öğretimi için en elzem ihtiyaçlardan biri olan bölümleşme gerçekleşirse, uygulama dersleri de bu bölümler içerisinde daha verimli olarak uygulanabilir.

Yüksek din öğretiminin geleceğinden bahsetmek aynı zamanda onun amacından da bahsetmeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü fakülteler tarafından belirlenen amaç aynı zamanda bu fakültelerin geleceğe dair perspektiflerini de etkilemektedir. Ancak fakültelerin amaçlarının misyon ve vizyonlarının incelendiği çalışmalara bakıldığında söz konusu amaçların yüksek din öğretimi kurumlarının geleneksel muhtevasını merkeze alan ve öğrencilerin içinde bulunduğu veya bulunacağı ortama ilişkin hiçbir becerinin beklenmediği bir içeriğe sahip olduğu tespit edilmiştir.⁴¹²

⁴¹² Nurullah Altaş, “İlahiyat Fakültelerinin Geleceği Bir Değerlendirme”, *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi -Kurumsallaşma-Sorunlar-Beklentiler*, İbrahim Turan ve Faruk Sancar(ed.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 2019, s. 186.

Diğer yandan yüksek din öğretimi kurumlarında bir takım yerel farklılıklar olmakla birlikte, eğitim ve çalışma alanlarının ortak olması sebebiyle geleceğe dair amaçlarında ortak noktalar olması beklenirken, ciddi ayrışmalar görülmüştür. Asri tarafından yapılan 2019 yılında yapılan bir çalışmada yüksek din öğretimi kurumlarının misyonlarında yetiştirilecek birey ile ilgili tanımlamalara bakıldığında 28 farklı kavram kullanıldığı görülmüştür.⁴¹³ Aynı çalışmada yetiştirilecek bireyin özelliklerinde grup çalışması, eğitsel akademik özelliklerde çağdaş eğitim-öğretim, araştırma teknikleri ile bilimsel yaklaşımları kullanmak gibi hususlarında geride bırakıldığı tespit edilmiştir.⁴¹⁴

Yüksek din öğretiminde geleneksel muhtevası gereği disipliner merkezli anlayış benimsenmiş ve bu geleneksel muhtevanın biçimlendirici etkisi devam etmiştir.⁴¹⁵ Ancak bu programlardan mezun olan öğrencilerin gelecek nesillerin eğitilmesinde etkili olacağı düşünüldüğünde, 21. yüzyılın tüm becerilerini dikkate alan bir gelecek ideali, amacı çizme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Yüksek din öğretimi kurumlarında amaç sorunu ile ilgili bir başka problem de fakülte amaçlarının yetkiyi elinde bulunduran kişilerin kendi kişisel ve ideolojik yaklaşımlarına göre belirlenmesidir. Varlığının hemen her döneminde ideolojik yaklaşımların sürekli olarak öznesi olan bu fakülteler, bugün ise modern ile geleneksel anlayış arasında kalmıştır. Yüksek din öğretimi için en iyi programın, köklerde var olan medrese usulünü hayata geçirmekte gören bir zihniyet, bu öğretimin amacını da buna göre belirlemekte ve gelecek dünyanın ihtiyaçlarını göz ardı etmektedir. Bu anlamda Abdurrahman el-Vekil'in "Gelenek, ölmüşlerin yaşayan ruhudur; gelenekselcilik ise yaşayanların ölmüş ruhu" sözü yüksek din öğretiminin durumuna çözüm olabilecek niteliktedir. Bu doğrultuda geçmiş tecrübelerinin çağın şartları ve ihtiyaçları doğrultusunda yeniden değerlendirilerek ortaya konulan bir amaç yüksek din öğretimi kurumları için ortak amaç kabul edilebilir.

Amaç konusunun bir diğer yönü de öğretim süreci ve çıktı ile uyumdur. Yüksek din öğretimi kurumlarının mevcut şekliyle, birçok kurumda istihdam edilebilecek mezunlar verdiğini daha önce belirtmiştik. Dolayısıyla amaçlar

⁴¹³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Safinaz Asri, "Yüksek Din Öğretiminde Gelecek Perspektifini Etkileyen Unsur Olarak Amaç", *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu*, İnönü Üniversitesi Yayınları, Malatya, 1, 2019, s.88.

⁴¹⁴ Asri, "Yüksek Din Öğretiminde Gelecek Perspektifini Etkileyen Unsur Olarak Amaç", s. 90.

⁴¹⁵ Altaş, "İlahiyat Fakültelerinin Geleceği Bir Değerlendirme", s. 189.

belirlenirken bu istihdam alanlarının hepsinde yeterli ve ideal bir profil çizilmiştir. Lakin bu kurumlarda bölümleşmeye gidilmediği sürece bir öğrencinin her alanda yeterli ve ideal olarak mezun olması mümkün gözükmemektedir.⁴¹⁶ Bu durum ise ideal ile gerçek arasında ciddi farklar oluşmasını sağlamakta ve yüksek din öğretiminde bölümleşme ihtiyacının ehemmiyetini göstermektedir.

Yüksek din öğretiminin gelecekte atması gereken adımlardan biri de paydaşları sayılan kurumlar ile daha yakından ilişkiler kurmasıdır. Öğretmen, din görevlisi, manevi danışman yetiştiren bir kurum olarak Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Adalet Bakanlığı gibi mezunlarının istihdam edildiği tüm kurumlarla irtibat kurmalı, onların görüş ve önerilerini dikkate almalı ve özellikle program geliştirme aşamasında bu önerilerden faydalanmalıdır.

3.3. Yüksek Din Öğretiminde Uzaktan Öğretimin Geleceği

Son yüzyılda teknolojinin hızla gelişmesi ve her alanda hayatı kolaylaştırmasıyla birlikte eğitim faaliyetlerinde de teknoloji kullanımı artmıştır. Örgün eğitimin aksine, zaman ve mekan ile sınırlı olmayan yeni eğitim tarzı kısa bir sürede yaygınlaşmıştır. Yüksek din öğretimi de bu gelişmelere ayak uydurmuş, önce önlisans sonra ise lisans düzeyinde uzaktan eğitim faaliyetleri başlamıştır.

2005 yılında ilahiyat fakülteleri sayısının ve kontenjanlarının oldukça kısıtlı olduğu ve öğrencilerin birçoğunun lisans düzeyinde yüksek din öğretimini okuma imkanı olmadığı bir dönemde, 28 Şubat sonrası oluşan mağduriyetleri gidermek amacıyla İLİTAM programı açılmıştır.

2005'ten 2019'a kadar gelen süreçte örgün yüksek din öğretiminde olduğu gibi İLİTAM programlarında da niceliksel artışın olduğunu dile getirmiştik. Ancak bugün gelinen noktada yüksek din öğretimindeki gelişmeler neticesinde, örgün yükseköğretime erişim imkanı geçmişe oranla çok daha fazladır. Neredeyse her ilde üniversite ve bir yüksek din öğretimi kurumu vardır. Böyle bir ortamda İLİTAM programlarının bir yılda 13 bine yakın öğrenci kabul etmesi ve bu öğrencilerin mezun olduklarında örgün yüksek din öğretimi kurumlarından mezun olan öğrenciler ile aynı haklara sahip olması, adaletsizlik olarak değerlendirilmektedir.

⁴¹⁶ Nazıroğlu, “Yüksek Din Öğretimi”, 162.

Asıl amacı Diyanet İşleri Başkanlığı din hizmetleri kadrolarında görev yapan personelin eğitim düzeyini geliştirmek olan bu programlar, artık bu hedefin dışına çıkmış, örgün yüksek din öğretimi yerine tercih edilen bir alternatifte dönüşmüştür. Özellikle son dönemde sınavsız olarak öğrenci kabul etmesi, yüksek din öğretimi gibi hassas bir alanı niteliksizleştirme tehlikesine sokmuş olan İLİTAM programı dini yapıların ve cemaatlerin kendi kurumlarında yetiştirdikleri bireyleri devlet kademelerine yerleştirmek için bir aracı haline dönüştürmüştür.⁴¹⁷

Tüm bu sebeplerden dolayı son dönemde yüksek din öğretimi üzerine yapılan çalışma ve toplantılarda hem fikir olunan konuların başında, İLİTAM programının kapatılması ya da programın revize edilerek mezunlarının bu programdan aldıkları diploma ile istihdam edilmelerine izin verilmemesi gelmektedir.⁴¹⁸

Kanaatimizce de İLİTAM programlarının kaldırılması yüksek din öğretimi açısından büyük bir problemi ve iş yükünü ortadan kaldırdığı için; buraya harcanan enerji ve zaman örgün yüksek din öğretiminin problemlerini çözmek üzere kullanılacak ve böylece yüksek din öğretiminde istenilen kaliteye ulaşma noktasında adım atılmış olacaktır.

⁴¹⁷ *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi -Kurumsallaşma-Sorunlar-Beklentiler*, İbrahim Turan ve Faruk Sancar (ed), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 2019, s. 214.

⁴¹⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi -Kurumsallaşma-Sorunlar-Beklentiler*, İbrahim Turan ve Faruk Sancar (ed), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 2019; *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu -Akademik ve Sosyal Yönleriyle-* İbrahim Aşlamacı vd. (ed.), İnönü Üniversitesi Yayınevi, Malatya 2019.

SONUÇ VE ÖNERİLER

1997 sonrası yüksek din öğretimine 28 Şubat MGK Toplantısında alınan kararlar ve sonrasında yaşanan gelişmelerin yön verdiğini görmekteyiz. İlahiyat fakültelerinin öğrenci kontenjanlarının azaltılması ve bazı fakültelerin öğrenci alımının durdurulması o dönemde yüksek din öğretiminde öğrenim görenlerin sayısını oldukça düşürmüştür. Yine direkt olarak yüksek din öğretimi ile ilgili olmamakla birlikte, dönemim eğitim politikaları çerçevesinde gerçekleştirilen katsayı uygulaması, İmam Hatiplerin ortaokullarının kapatılması gibi bazı uygulamalar yüksek din öğretimi kurumlarını da olumsuz etkilemiştir.

Diğer yandan ülkenin en çok tartışılan meselelerinden olan başörtüsü, üniversitede okuyan tesettürlü kız öğrencilerin birçoğunun eğitimlerini sonlandırmalarına sebep olmuştur. İlahiyat fakültelerinde okuyan kız öğrencilerin genelinin tesettürlü olması meselenin bu fakülteleri de derinden etkilemesine sebep olmuştur.

Bu süreçte yüksek din öğretimi kurumları yapısal olarak da yıpratılmaya çalışılmıştır. Önce İDKAB-İlahiyat Lisans Programı ayrışması sonrasında ise bu bölümün DKAB olarak eğitim fakültelerine aktarılması, ilahiyat fakültelerinin öğretmen yetiştirme misyonunun elinden alınarak işlevsizleştirilmesi anlamına gelmektedir. Ancak 2002 yılında mevcut siyasi yapı ve anlayış değişse de bunun yüksek din öğretimine yansımaları hemen olmamıştır. 2008 yılından itibaren kontenjanların arttırılması ve kapatılan ikinci öğretim programlarının yeniden açılmasıyla yeni bir süreç başlamıştır.

Yüksek din öğretimi için asıl dönüm noktası ise 2010 yılından sonra katsayı probleminin kısmen de olsa kalktığı süreçte yaşanmıştır. Böylece artık İmam Hatip liseleri dışında farklı liselerden de öğrenci kabul edebilen bu kurumlarda 1997 sonrası yaşanan problemler yerini başka problemlere bırakır olmuştur.

2010 yılından sonra da yüksek din öğretimine yapılan ideolojik müdahaleler son bulmamış; 28 Şubat sürecinin tam tersi bir politika izlenmiştir. Fakat bugün gelinen noktada yüksek din öğretiminin mücadele etmek zorunda kaldığı problemler, 28 Şubat süreci sonrası ortaya çıkan problemlerden daha fazladır. Dolayısıyla her ne kadar yüksek bir din öğretiminin ve genel anlamda din eğitiminin lehine olabilecek amaç ve ideolojilerle birtakım kararlar alınmışsa da, bugün yüksek din öğretimine 28

Şubat sürecinde verilen zarardan daha fazla zarar verilmektedir. Eğer yüksek din öğretiminin güncel problemleri noktasında bir şeyler yapılmazsa, bu kurumların geleceğine umutla bakmamız mümkün gözükmemektedir.

Bu araştırma kapsamında, yüksek din öğretiminin güncel problemleri üzerine zaman zaman konuların içerisinde de değinmiş olduğumuz birtakım önerilerin burada toplu olarak sunulması uygun görülmüştür. Bu doğrultuda Türkiye’de yüksek din öğretimi ile ilgili sunulabilecek öneriler şunlardır:

- 1) Son dönemde fakülte sayısının ve bu fakültelere tanınan kontenjanların artması istihdam sorunundan, fakültenin fiziki şartlarına, öğretim elemanı yetersizliğine kadar birçok sorunu ortaya çıkarmıştır. Fakültelerin olanakları, akademik alt yapıları ve mezunların istihdam politikaları göz önüne alınarak kontenjanlar yeniden düzenlenme ve istenen kalitenin yakalanması adına ikinci öğretim programlarına da öğrenci alımı durdurulmalıdır.
- 2) Yine kontenjanların artması ile birlikte yüksek din öğretimi kurumlarına gelen öğrencilerin akademik başarıları oranları değişmiş, bu da öğrencilerin niteliklerini olumsuz etkilemiştir. Bu sebeple tıp, hukuk, eğitim gibi alanlarda olduğu gibi yüksek din öğretiminde de öğrencilerin üniversiteye kabulünde alt baraj getirilmelidir. Yani üniversiteye giriş sınavı sonucunda belli bir başarı sıralamasının üzerinde kalan veya belli bir başarı puanının altında puan alan öğrencilerin bu fakülteleri tercih etmelerinin önüne geçilmelidir.
- 3) Yüksek din öğretimi kurumları arasında pratikte bir şey ifade etmediği halde var olan isimsel farklılığa son verilmeli, bu fakültelerin hepsi daha önce olduğu gibi tekrar “İlahiyat Fakültesi” adı altında toplanmalıdır.
- 4) Başlangıçta birtakım mağduriyetleri gidermek üzere açılan İLİTAM programları, yüksek din öğretiminde artan imkanlar ve rakamlarla birlikte eski ehemmiyetini kaybetmiş ve farklı amaçlarla kullanılan bir alana dönüşmeye başlamıştır. Bu sebeple İLİTAM programı kapatılmalı veya yalnızca eğitim amacı ile hizmet veren istihdam sağlamayan bir sertifika programına dönüştürülmelidir.
- 5) Yüksek din öğretimi programları istihdam alanları düşünülerek yeniden düzenlenmeli; bu doğrultuda bir akademik bölümleşme yapılmalıdır. “Din

Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği”, “İHL Meslek Dersleri Öğretmenliği”, “Genel Din Hizmetleri”, “Manevi Danışmanlık” ve “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi” gibi bölümler ile yüksek din öğretimi alanında akademik olarak ilerlemeyi sağlayacak bir “İlahiyat” bölümü şeklinde altı bölüm açılmalıdır.

- 6) Yüksek din öğretiminin paydaşları sayılan ve mezunlarının istihdam edildiği kurumlar olan Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Sağlık Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Adalet Bakanlığı gibi kurumlarla işbirliği ve görüş alışverişi yapılmalıdır.
- 7) Öğretim programları ideolojik bağlamda değil, istihdam alanları ve politikaları göz önünde bulundurularak hazırlanmalı; bu programların hazırlanması noktasında paydaş kurumlardan görüş alınmalıdır.
- 8) Din eğitimi ve yüksek din öğretimi noktasında alınan kararlar, yürütülen politikalar ve yapılan reformlar ideolojik değil, pedagojik gerekçelere dayandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Yalçın, “Muhafazakar- Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı”, *AK Parti- Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* Hakan Yavuz (ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, ss. 59-96.
- AKMEŞE, Serpil, *İlahiyat Fakültesi Arapça Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin Arapça Dersine Ait Tutumları ve Kaygıları Üzerine Bir İnceleme* (Marmara Üniversitesi Örneği 2017-2018), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- AKYEŞİLMEN, Nezir, “Türkiye’de Eğitimin İdeolojisi: “Tabula Rasa” ya Kemalîst Renk Vermek?”, *Türkiye’de Eğitim Politikaları*, Arife Gümüş (ed.), Nobel Yayınları, Ankara 2015, ss. 57-76.
- AKYÜZ, İsmail, “Türkiye’de Dışlayıcı Laiklikten Pasif Laikliğe Geçiş Sürecinde Başörtüsü Yasağının Kaldırılması”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları*, 11/7, 2016, ss. 67-84.
- ALGUR, Hüseyin, *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumlarının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2016.
- ALTAŞ, Dilek, “Üniversite Öğrencileri Memnuniyet Araştırması”, *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21/1, 2006, ss. 439-458.
- ALTAŞ, Nurullah, “Uzaktan Eğitim ve İLİTAM Uygulamalarının Geleceği Nasıl Olmalıdır?”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümleri-Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı (Nevşehir 01-04 Haziran 2014)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, ss. 387-412.
- , “Türkiye’de Dinî Yükseköğretim Alanında Uzaktan Eğitimle İlgili Algı Sorunları ve İLİTAM Uygulamaları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 14/31, 2016, ss. 7-42.
- , “Yüksek Din Öğretiminde Uzaktan Eğitim Uygulamaları: İLİTAM ve Sorunları”, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları*, Mustafa Köylü (ed.), Dem Yayınları, İstanbul 2018, ss. 209-238.
- , “İlahiyat Fakültelerinin Geleceği Bir Değerlendirme”, *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi -Kurumsallaşma-Sorunlar-Beklentiler*, İbrahim Turan

- ve Faruk Sancar(ed.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 2019, ss.183-212.
- ALTHUSSER, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İthaki Yayınları, İstanbul 2010.
- ALTINTAŞ, Emine Pınar, *Yükseköğretim Sisteminde Hizmet Kalitesi ve Öğrenci Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
- ARİKAN, Nuraydın, *28 Şubat Sürecinde Medya-Arena Programı ve Medyanın Siyasal Sürece Etkileri*, Metamorfoz Yayıncılık, İstanbul 2011.
- ASLAN, Seyfettin vd., “Gezi Parkı Eylemlerinin Farklı Boyutlarıyla Bir Değerlendirmesi”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/12, Güz 2016, ss. 153-177.
- ASLAN, Seyfettin ve Ömer Taylan, “AK Parti Dönemi Din Devlet İlişkileri ve Laiklik Politikaları”, *Türk Siyasal Hayatında AK Parti Dönemi*, Seyfettin Aslan ve Yılmaz Demirhan (ed.), Ekin Yayınevi, Bursa 2016, ss. 233-282.
- ASRİ, Safinaz, “Yüksek Din Öğretiminde Gelecek Perspektifini Etkileyen Unsur Olarak Amaç”, *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu*, İnönü Üniversitesi Yayınları, Malatya, 1, 2019, ss. 69-96.
- AŞIKOĞLU, Nevzat Yaşar, “Yüksek Öğretimde Din Eğitim ve Öğretimi”, *Din Eğitimi El Kitabı*, Recai Doğan ve Remziye Ege (ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, ss.215-232.
- AYDIN, M. Şevki, “Yüksek Din Öğretimi Kurumları: Gelgitler Alanı”, *Tezkire Dergisi*, 31-32, 2003, ss. 106-123.
- AYHAN, Halis, “İlahiyat Fakültesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 22, 2000, ss.70-72.
- , *Türkiye’de Din Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul 2014.
- BAHÇEKAPILI, Mehmet, *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri (Araştırma Raporu)*, İlke Yayınları, İstanbul 2013.
- , *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, İLKE Araştırma Raporları 1, İstanbul 2014.

- , “Türkiye’de Din Eğitiminin Politik Tarihi”, *Türkiye’de Eğitim Politikaları*, Arife Gümüş (ed.), Nobel Yayınları, Ankara 2015, ss. 371-402.
- BALOĞLU, Zekai, *Türkiye’de Eğitim, Sorunlar ve Değişim İçin Yapısal Uyum Önerileri*, TÜSİAD Araştırma Raporu, İstanbul 1990.
- BAYKAL, Mehtap, *Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Kapatılma Davası Süreci ve Kriz İletişimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.
- BAYRAK, Sabahat, "Eğitim ve Kalite İlişkisi", *Türk Yurdu*, 17/23, ss. 40-48.
- BAYRAKTAR, M. Faruk, “İlahiyat Fakültelerinde Uygulanan Arapça Öğretimi Üzerine”, *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu*, İnönü Üniversitesi Yayınları, Malatya, 1, 2019, ss. 647-671.
- BAYRAMOĞLU, Ali, *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- , “Asker ve Siyaset”, *Bir Zümre, Bir Parti-Türkiye’de Ordu*, Ahmet İnsel- Ali Bayramoğlu (der.), Birikim Yayınları, İstanbul 2017, ss. 59-118.
- BENLİ, Fatma, *1964-2011 Türkiye’de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi*, İstanbul 2011,
<http://akyazi.mazlumder.org/fotograf/yayinresimleri/dokuman/turkiyede-dunyada-basortusu-yasagi-kronolojisi.pdf>, (08.02.2019).
- BİRAND, Mehmet Ali ve Reyhan Yıldız, *Son Darbe 28 Şubat*, Doğan Kitap, İstanbul 2012.
- BOZAN, İrfan, *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri... Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı*, TESEV Yayınları, İstanbul 2007.
- BÖLÜĞİRAY, Nevzat, *28 Şubat Süreci I*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1999.
- BURAK, Begüm, *Türkiye’nin Siyasal ve Yönetişel Yaşamında 28 Şubat Süreci’nin Yeri Üzerine Bir İnceleme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- CEBECİ, Suat, “Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 75. Yıl Özel Sayısı, 1998, ss. 391-414.

-----, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

CENGİL, Muammer, “ İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İstihdam ve Bu Bağlamda Ders Programları Üzerine Bazı Öneriler”, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu: Bildiriler-Müzakereler*, 16-17 Ekim 2003, Isparta, 2004, ss. 243-275.

CİZRE, Ümit, “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (der.), Birikim Yayınları, İstanbul 2007, ss. 135-162.

-----, “Yeni Bir Siyaset Tarzı: Türk Silahlı Kuvvetleri, Toplum ve AK Parti,” *Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Laiklik*, Ahmet T. Kuru ve Alfred Stepan (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, ss. 115-138.

CÜNDİOĞLU, Dücan, *Türkçe Ezan ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.

ÇAHA, Ömer, “Cemaatten Terör Örgütüne Gülen Hareketinin Anatomisi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 83, 2016, ss. 91-114.

ÇAVUŞOĞLU, Abdullah, *Yükseköğretime Geçişte Katsayı Uygulaması*, SETA Perspektif, Ankara 2011.

ÇEKER, Faysal, “AK Parti Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi”, *Türk Siyasal Hayatında AK Parti Dönemi*, Seyfettin Aslan ve Yılmaz Demirhan (ed.), Ekin Yayınları, Bursa 2016, ss. 283-322.

ÇELİK, Demirhan Burak, “16 Nisan Anayasa Değişikliği ve Yeni Hakimler ve Savcılar Kurulu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 73, 2018, ss. 1057-1094.

ÇELİK, Ömer Faruk, *Katsayı Uygulamasının Kaldırılması Sonrasında İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Davranış, Tutum ve Özellikleri (Gaziantep Örneği)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2016.

ÇELİK, Zafer, “Ortaöğretim ve Yükseköğretime Geçiş Sınavlarının Kısıncında Ortaöğretim Sistemi”, *Türkiye’de Eğitim Politikaları*, Arife Gümüş (ed.), Nobel Yayınları, Ankara 2015, ss. 273-299.

- ÇOLAK, Çağrı, “Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi Yetkisinin Amerikan Sistemi Üzerinden Karşılaştırmalı Analizi”, *Strategic Public Management Journal*, 3, 2017, ss. 51-65.
- DEMİRCAN, Adnan, *Türkiye’nin İlahiyat Sorunu*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.
- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI, *FETÖ Din İstismarının Arkasına Gizlenen Terör Örgütü*, DİB Yayınları, Ankara 2018.
- DOĞAN, Recai, “İlahiyat Fakültelerinin Eğitim Anlayışı”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? Sorunlar ve Çözümler (Tartışmalı İlmi Toplantı 01-04 Haziran 2014, Kayseri)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, ss. 351-370.
- , “İlahiyat Fakültelerinin Mevcut Durumu ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi- Kurumsallaşma- Sorunlar-Beklentiler*, İbrahim Turan ve Faruk Sancar (ed.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 2019, ss. 117-140.
- DÖNMEZ, İ. Kafi, “Din Görevlisi Yetiştirmeye Yönelik Yükseköğretim Programlarının Önemi ve İlahiyat Meslek Yüksek Okulları Hakkında Bir Değerlendirme”, *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993) I-II*, DİB Yayınları, Ankara, 2, 1995, ss. 68-72.
- ENSAROĞLU, Yılmaz, *2013’de Türkiye*, SETA Analiz, Ankara 2013.
- ERDOĞAN, Mustafa, *28 Şubat Günlüğü- Postmodern Darbenin Anatomisi*, Orion Kitabevi, Ankara 2012.
- EV, Halit, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Sistemi ve Din Öğretimi Alanına Öğretmen Yetiştirme”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/33, 2011, ss. 9-50.
- , “Yükseköğretimde Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş (ed.), Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara 2012, ss. 251-287.
- FURAT, Ayşe Zişan, “Yüksek Din Öğretimi ve İstihdam İlişkisinde Cinsiyet Oranlarının Değişimi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 2012, ss. 173-196.
- GÖRMEZ, Mehmet, “21. Yüzyılda Yüksek Din Öğretiminin Vizyon Arayışı”, *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi- Kurumsallaşma- Sorunlar ve Beklentiler*,

İbrahim Turan ve Faruk Sancar (ed.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 2019, ss. 27-38.

GÜLMEZ, İsmail, *28 Şubat 1997 Askeri Darbesi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum 2014.

GÜMÜŞ, Arife , “Siyasal Bir Kurgu Olarak Türkiye’de Eğitim Politikaları”, *Türkiye’de Eğitim Politikaları*, Arife Gümüş (ed.), Nobel Yayınları, Ankara 2015, ss. 1-14.

GÜN, Ayşegül, “Pedagojik Formasyon Eğitimi Alan İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mesleki Yeterlik Algıları ve Pedagojik Formasyon Programına İlişkin Görüşleri: Amasya Üniversitesi Örneği”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 2017, ss. 125-171.

GÜNAY, Durmuş ve Aslı Günay “1933’den Günümüze Türk Yükseköğretiminde Niceliksel Gelişmeler”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi / Journal of Higher Education and Science*, 1/1, 2011,ss. 1-22.

GÜR, Bekir S. vd. *2012’te Eğitim*, SETA Analiz, Ankara 2012.

-----, *2013’de Eğitim*, SETA Analiz, Ankara 2013.

GÜR, Bekir S. ve Özoğlu, Murat, “Türkiye’de Yükseköğretim Politikaları: Erişim, Kalite ve Yönetim, *Türkiye’de Eğitim Politikaları*, Arife Gümüş (ed.), Nobel Yayınları, Ankara 2015, ss. 299-322.

<http://fatihprojesi.meb.gov.tr/about.html>, (15.11.2019).

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/UL2PgXH8b_x2B_GFqqnVZL9SZw_x3D__x3D_, (10.03.2019).

<http://www.ahmetishak.com/platform/rakamlarla/index.htm>, (15.04.2019)

<http://www.divinity.ankara.edu.tr/files/2019/09/Uluslararası-İlahiyat-Programı-Müfredatı-.pdf>, (28.04.2020).

<http://www.osym.gov.tr/TR,2679/yuksekogretim-programlari-ve-kontejanlari-kilavuzu.html>, (17.04.2019).

<http://www.osym.gov.tr/TR,815/2003-2007-yillari-arasinda-yuksekogretim-programlarinin-en-kucuk-ve-en-buyuk-puanlari.html>, (19.05.2019).

https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/arsiv/2008/2008_OSYS_TERCIH_KILA_VUZU/6_tablo4.pdf, (24.05.2019).

<https://ilahiyat.marmara.edu.tr/ogrenci/ders-programlari-icerikleri>, (14.04.2020);
http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=433, (14.04.2020);
[http://ebs.istanbul.edu.tr/home/program?id=8162&birim=ilahiyat_\(arapca\)_lisans_programi__\(orgun_ogretim\)](http://ebs.istanbul.edu.tr/home/program?id=8162&birim=ilahiyat_(arapca)_lisans_programi__(orgun_ogretim)), (14.04.2020).

<https://ilahiyat.marmara.edu.tr/ogrenci/ders-programlari-icerikleri>, (28.04.2020).

https://ilahiyat.omu.edu.tr/tr/egitim/dersler-ve-icerikleri/_IlahiyatProgramYeniMufredat.pdf, (22.05.2020).

<https://insankaynaklari.diyamet.gov.tr/Documents/4B%20SÖZLEŞMELİ%20SINAV%20DUYURUSU.pdf>, (28.04.2020).

<https://uzem.omu.edu.tr/ilahiyat-lisans-tamamlama-ders-icerikleri/>, (17.05.2020).

<https://www.anadolu.edu.tr/acikogretim/turkiye-programlari/acikogretim-fakultesi-onlisans-programlari-2-yillik/ilahiyat-arapca>, (22.11.2019).

<https://www.anadolu.edu.tr/acikogretim/turkiye-programlari/acikogretim-fakultesi-onlisans-programlari-2-yillik/ilahiyat>, (22.05.2020).

<https://www.haberler.com/anka-1-mayis-2007-sali-gundemi-haberi/>, (14.04.2019).

https://www.memurlar.net/common/news/documents/166477/genelge_2010_30.pdf, (15.12.2019).

<https://www.osym.gov.tr/Eklenti/1214,sinavsizpdf.pdf?0>, (29.05.2019).

<https://www.osym.gov.tr/Eklenti/255,tablo-3apdf.pdf?0>, (22.11.2019).

<https://www.osym.gov.tr/TR,1170/2009-osys-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>, (21.04.2019).

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html, (11.04.2019).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c155/tbmm22155098gnd.pdf>, (14.04.2019).

https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/abdullah_gul/, (30.04.2019).

<https://www.unirehberi.com/yks-nedir/>, (16.12.2019).

<https://www.yenisafak.com/arsiv/2000/agustos/28/g2.html>, (24.09.2019).

<https://www.yenisafak.com/secim-2007/secim-sonuclari>, (14.03.2019).

<https://yokatlas.yok.gov.tr/netler-tablo.php?b=20041>, (10.05.2019).

İNSEL, Ahmet, “Ulusal Güvenlik Siyaseti ve Silahlı Kuvvetler Partisi”, *Birikim Dergisi*, 149, 2001, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2910/ulusal-guvenlik-siyaseti-ve-silahli-kuvvetler-partisi#.XQAGtVUzbIU>, (21.04.2019).

KAMALI, Yakup, “Bir yıllık Refah Yol İktidarında Refahın Karnesi”, *Tezkire Dergisi*, 13, 1998, ss. 57-62.

KARA, Ömer, “Müzakere”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümleri- Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* (Nevşehir 01-04 Haziran 2014), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 177-179.

KARADAŞ, Cafer, “İlahiyat Lisans Programının Değerlendirilmesi”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümleri- Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* (Nevşehir 01-04 Haziran 2014), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, ss. 205-264.

KAVAKÇI, Merve, *Headscarf Politics in Turkey*, Palgrave Macmillan, New York 2010.

KAVUNCU, Ayşe Çolpan, ““Sivil” Değil “Sivil Görünümlü Siyasal” Gezi Parkı”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/7, Bahar 2014, ss. 107-134.

KAYA, Mevlüt “İlahiyat Fakültelerinin İstihdam Alanlarına Uygun Eleman Yetiştirme Sorunu”, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları- Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, Isparta 2004, ss. 211-228.

KAYA, Mevlüt ve Bayramali Nazıroğlu, “İlahiyat Fakültelerinde Pedagojik Formasyon Derslerinin Tarihi Gelişimi”, *Modern Dönemde İlahiyat Eğitimi, Müfredatı ve Yöntem Tartışmaları* (Uluslararası Katılımlı Çalıştay 19-25 Temmuz 2010), 2011, ss. 125-141.

KAYA, Mevlüt ve Elif Sobi, “İLİTAM Programlarında Online ve Yüzyüze Yapılan Sınavlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Uluslararası Yüksek Din*

- Öğretimi Sempozyumu*, İnönü Üniversitesi Yayınları, Malatya, 2, 2019, ss. 485-504.
- KAYADİBİ, Fahri, “Eğitim Kalitesine Etki Eden Faktörler ve Kaliteli Eğitimin Üretime Katkısı,” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 2001, ss. 71-94.
- KAYMAL, Cansu, *Cemaatten Darbeci Bir Örgüte Dönüşüm: Gülen Hareketinin Analizi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2018.
- KEYİFLİ, Şükrü, “Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin Fakülte Tercihini Etkileyen Faktörler: DEÜ İlahiyat Fakültesi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/66, 2019, ss. 1344.1358.
- KIZILABDULLAH, Şahin, “Dün, Bugün ve Gelecek Üçgeninde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Programları”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplu- Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/13, 2016, ss. 31-43.
- KİRMAN, M. Ali ve Rıdvan Demir, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Beklenti ve Sorunları: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Örneği”, *ANTAKİYAT/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, 2018, ss. 1-21.
- KOÇ, Ahmet, “Yaz Kur’an Kursları Üzerine Araştırma”, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, XLVII/2, 2011, ss. 7-52.
- KOÇ, Zihni- Hatice Şingir, “Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programı Öğrencilerinin Programla İlgili Görüşleri: Gazi Eğitim Fakültesi Örneği”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 2018, ss. 971-992.
- KORKMAZ, Mehmet, “Kur’an Kurslarında Din Eğitimi”, *Din Eğitimi El Kitabı*, Recai Doğan ve Remziye Ege (ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, ss. 339-365.
- KORKMAZ, Mehmet, “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Bu Okulu Tercih Süreçleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/16, 2013, ss. 7-40.
- KÖYLÜ, Mustafa, “Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi: Nicelik mi Nitelik mi?”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 2013, ss. 21-44.

-----, “Öğretim Elemanlarının Niteliği”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır?*, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? Sorunlar ve Çözümler (Tartışmalı İlmi Toplantı 01-04 Haziran 2014, Kayseri)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, ss. 312-324.

-----, “Türkiye’de Din Eğitiminin Meşruiyeti Sorunu”, *Türkiye’de Din Eğitiminin Sorunları*, Mustafa Köylü (ed.), Dem Yayınları, İstanbul 2018, ss. 15-48.

KURU, Ahmet, *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

KUTLU, Sönmez, “Müzakere”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümleri- Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı (Nevşehir 01-04 Haziran 2014)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, ss. 187-189.

MEB, *Mesleki ve Teknik Ortaöğretimde Okul Çeşitliliğinin Azaltılması Konulu Genelge*, <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/1690.pdf>, (15.12.2019).

-----, *Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü E-Bülten*, http://ogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_01/24094958_e_bYltenogm_5.pdf, (15.12.2019).

-----, *Millî Eğitim Bakanlığı Özel Program ve Proje Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/09/20160901-32.htm>, (15.12.2019).

Meclis Bülteni, Sayı 208, Ekim -Kasım 2015, https://www.tbmm.gov.tr/meclis_bulteni/s208.pdf?TSPD_101_R0=08ffcef486ab200030a7de8aa76361d68099513363b9cdf178ee8855bed5230fc2857ba805598a530878739864143000f4a0a5e2c7ba3dcf7e7da442078137c872135ccb4af23b98c6470ff08d0d753c3c2c68624c95086f745434065ffa36b, (16.10.2019).

MEMUR-SEN, *Bir Daha Asla- 17 Yıl Sonra 28 Şubat- Rakamlarla 28 Şubat Raporu*, Ankara, 2014.

MİŞ, Nebi vd., *2014’de Türkiye*, SETA Analiz, Ankara 2014.

-----, *2015’te Türkiye*, SETA Analiz, Ankara 2015.

-----, 2016'da Türkiye, SETA Analiz, Ankara 2016.

-----, 2017'de Türkiye, SETA Analiz, Ankara 2017.

NARALAN, Abdullah ve Salih Serkan Kaleli, “Üniversite Öğrencilerinin Üniversiteden Beklentileri ve Bölüm Memnuniyeti Araştırması: Atatürk Üniversitesi Örneği”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4/1, 2012, ss. 1-11.

NAZIROĞLU, Bayramali, *Türkiye’de İlahiyat Eğitimi*, STS Yayıncılık, Ankara, 2016.

-----, “İlahiyat Fakültelerinde Din Eğitimi ve Sorunları”, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları*, Mustafa Köylü (ed.), Dem Yayınları, İstanbul 2018, ss. 169-208.

-----, “İlahiyatın Temel Sorun Alanları”, *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi-Kurumsallaşma-Sorunlar-Beklentiler*, İbrahim Turan ve Faruk Sancar (ed.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 2019, ss. 141-152.

-----, “Yüksek Din Öğretimi”, *Din Eğitimi*, İbrahim Turan ve Bayramali Nazıroğlu (ed.), Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara 2020, ss. 150-151.

OSMANOĞLU, Cemil, “Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi ve Kurumsal Yabancılaşma: İlahiyat Fakültesi Örneği”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017/2, ss. 197-262.

ÖCAL, Mustafa, “İmam- Hatip Liselerinde Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş (ed.), Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara, 2012, ss. 209-250.

-----, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2015.

-----, “Türkiye’de Din Eğitiminin Geleceği”, *Türkiye’de Din Eğitiminin Sorunları*, Mustafa Köylü (ed.), Dem Yayınları, İstanbul 2018, s. 481-517.

ÖZCAN, Yusuf ve Asım Yapıcı, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Arapça Dersine İlişkin Tutumlarının İncelenmesi (Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2, 2016, ss. 113-142.

- ÖZDEMİR, Şuayb ve Tuncay Karateke, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kopya Çekme Davranışları -Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17/2, 2017, ss. 151-169.
- ÖZGAN, Ali, *28 Şubat Sürecinin Siyasal Açından Neden ve Sonuçları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2008.
- ÖZHAN, Taha vd., *2010’da Türkiye*, SETA Analiz, Ankara 2010.
- , *2011’de Türkiye*, SETA Analiz, Ankara 2011.
- ÖZHAN, Taha- Efe, Hatem, *2012’de Türkiye*, SETA Analiz, Ankara 2012.
- ÖZKIR, Yusuf ve Ramazan Akkır, “AK Parti Döneminde Sivil- Asker İlişkileri”, *AK Parti ve Yükselen Türkiye*, Ramazan Akkır vd. (ed.), Kadim Yayınları, Ankara 2019, ss. 47-96.
- ÖZKIR, Yusuf, “Türkiye’nin Yakın Siyasi Tarihi ve Hürriyet Gazetesinde Laiklik Haberleri: Aydın Doğan Dönemi”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 2013, ss. 69-94.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “İlahiyat’ın Adı ve Amaçları”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? Sorunlar ve Çözümler (Tartışmalı İlmi Toplantı 01-04 Haziran 2014, Kayseri)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, ss. 29-60.
- SAMBUR, Bilal, “Zor Bir Süreçte Liberal Olmak”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 77, 2015, ss. 125-131.
- SOYSALDI, Mehmet, “Türkiye’deki İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları” , *Ekev Akademi Dergisi*, 2010, 14/45, ss. 247-279.
- ŞAHİN, İdris vd. “Üniversite Öğrencilerinin Yaşamsal Amaçları, Eğitsel Hedefleri, Üniversite Öğreniminden Beklentiler ve Memnuniyet Durumları”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17/3, 2011, ss. 429-452.
- ŞEKER, Mehmet, “Kırk Soruda Andıç Olayı”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 11 Mayıs 2006, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmetseker/kirk-soruda-andic-olayi-612>, (12.03.2018).

- ŞENATALAR, Burhan, “Siyasal Boyutuyla Eğitim Sorunları”, *Türkiye’de Siyasal Yaşam- Dün, Bugün, Yarın* Mehmet Kabasakal (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 221-252.
- TANÖR, Bülent, *Türkiye’de Eğitim*, TÜSİAD Araştırma Raporu, 1990.
- TEZCİ, Erdoğan, “Türkiye’de İlköğretim Politikaları”, *Türkiye’de Eğitim Politikaları* Arife Gümüş (ed.), Nobel Yayınları, Ankara 2015, ss. 237-272.
- TORUK, İbrahim, “Türkiye’de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30, 2011, ss. 483-514.
- TURAN, Emine Zehra, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Yetiştirme Programlarına İlişkin Kalite Standartlarının Belirlenmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.
- TURAN, İbrahim ve Bayramali Nazıroğlu, “İlahiyat Fakültesine Yeni Gelen Öğrencilerin Sorun ve Beklentileri: OMÜ İlahiyat Fakültesi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/36, 2015, ss. 466-478.
- TURAN, İbrahim, “Türkiye’de İlahiyat Eğitimi: İstihdam Alanı-Program İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]*, 37, 2017, ss. 59-77.
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (TBMM), *Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*, 2012.
- Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi -Kurumsallaşma-Sorunlar-Beklentiler*, İbrahim Turan ve Faruk Sancar (ed.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 2019.
- Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu -Akademik ve Sosyal Yönleriyle-*, İbrahim Aşlamacı vd. (ed.), İnönü Üniversitesi Yayınevi, Malatya 2019.
- USTA, Mustafa, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Kurumsallaşma ve Ekolleşme Sorunları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

ÜZÜMCÜ, Muzaffer, “AK Parti’nin Eğitim Politikaları”, *AK Parti ve Yükselen Türkiye*, Ramazan Akkır vd. (ed.), Kadim Yayınları, Ankara 2019, ss. 191-234.

YAPICI, Asım, “Müzakereler”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? Sorunlar ve Çözümler (Tartışmalı İlmi Toplantı 01-04 Haziran 2014, Kayseri)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, ss. 371-374.

-----, “FETÖ’cü Kimliğinin Oluşum Süreci ve FETÖ ile Mücadele: Sosyal Psikolojik Bir Çözümleme”, *AK Parti ve Yükselen Türkiye*, Ramazan Akkır vd. (ed.), Kadim Yayınları, Ankara 2019, ss. 97-132.

YAVUZ, Celalettin, *Türk Parlamento Tarihi- TBMM XXI. Dönem (1999-2002)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

YAZICI, Serap, *Yargısal Düğüm: Türkiye’de Anayasa Reformuna İlişkin Değerlendirme ve Öneriler*, TESEV Yayınları, İstanbul 2010.

YAZICIOĞLU, Mustafa Sait, “İlahiyat Önlisans Programı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLII, 2001, ss. 77-95.

YILDIRIM, Ali ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016.

“10 Ağustos Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçları”

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/08/20140828M1-1.htm> ,
(11.10.2019).

“10 soruda: 17-25 Aralık operasyonları”, BBC Türkçe 16.12.2014,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141212_17_25_aralik_operasyonu_neler_oldu_10_soruda, (16.10.2019).

“12 Yıl Zorunlu Eğitim Sorular-Cevaplar”,

http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2012/12yil_soru_cevaplar.pdf,
(15.11.2019).

“15 Temmuz darbe girişiminin acı bilançosu! Kaç kişi şehit oldu?”, *Sabah Gazetesi*

15 Temmuz 2017, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2017/07/10/15-temmuz-darbe-girisiminin-aci-bilancosu-kac-kisi-sehit-oldu>, (17.10.2019).

- “16 Nisan 2017 Referandum Sonuçları”,
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/04/20170427M1-1.pdf>,
(17.10.2019).
- “1999 Yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları”,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1999, (28.03.2019).
- “2010-ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu”,
https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2010/OSYS/Kilavuzlar/TercihKilavuzu/2010_OSYS_Tablo4.pdf, (19.09.2019).
- “2010-Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu”,
<https://www.osym.gov.tr/TR,1116/2010-osys-yerlestirme-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>, (14.05.2019).
- “2011-Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu”,
<https://www.osym.gov.tr/TR,1092/2011-osys-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>, (14.05.2019).
- “2012-Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu”,
<https://www.osym.gov.tr/TR,927/2012-osys-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>, (14.05.2019).
- “2013-Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu”,
<https://www.osym.gov.tr/TR,876/2013-osys-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>, (14.05.2019).
- “2018 Yükseköğretim Kurumları Sınavı Yerleştirme Sonuçları Üzerine Değerlendirme”, <https://setav.org/assets/uploads/2018/09/P211-YKS-EgitimVeSosyal.pdf>, (03.09.2019).
- “2019 İlahiyat Lisans Tamamlama Başvuru ve Tercih İşlemleri”,
<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/DuyuruDetay.aspx?did=876>, (21.11.2019).
- “2019-Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu”,
<https://www.osym.gov.tr/TR,16858/2019-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>, (20.09.2019).

“24 Haziran 2018 Genel Seçim Sonuçları”,

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180704M1-2.pdf>,
(23.10.2019).

“2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu”,

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf>, (20.04.2018).

“28 Şubat'ın Türkiye'ye maliyeti tam 291 milyar dolar!”,

<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2018/02/28/28-subatin-turkiyeye-maliyeti-tam-291-milyar-dolar>, (15.03.2019).

“3 Kasım 2002 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları”

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_2002_0000_0093_0000/0002.pdf, (08.03.2019)

“40 bin öğretmen ataması sonucu oluşan minimum puanlar”,

<https://www.memurlar.net/haber/282703/40-bin-ogretmen-atamasi-sonucu-olusan-minimum-puanlar.html>, (24.09.2019).

“9500 Sözleşmeli Personel Dağılımı Belli Oldu! Başvuruları Başladı”,

<http://www.diyansen.org.tr/9500-sozlesmeli-personel-dagilimi-belli-oldu-basvurulari-basladi>, (17.09.2019).

“Abdullah Gül'ün hatırlattığı Anayasa Mahkemesi'nin 2007'deki '367 Kararı' neydi?”,

<https://t24.com.tr/haber/ysk-abdullah-gul-un-hatirlattigi-anayasa-mahkemesi-nin-2007-deki-367-karari-neydi,820125>, (14.04.2019).

“AK Parti iktidarında 8 hükümet”, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/ak-parti-iktidarinda-8-hukumet/577659>, (14.03.2019).

“AKP’ye kapatma davası açıldı”, <https://www.dw.com/tr/akpye-kapatma-davas%C4%B1-a%C4%B1ld%C4%B1/a-3192923>, (30.04.2019).

“Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanı Seçildiğine Dair Karar”,

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/karartbmmc084/karartbmmc08400695.pdf, (28.03.2019).

“Anayasa Mahkemesi Kararı”,

<http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0acac7b9-4875-4c09->

a89d-16336ed73728?excludeGerekce=False&wordsOnly=False,
(07.04.2019).

“Anayasa Mahkemesi Kararı”,

<http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0a6f1734-1ab5-49f7-aea8-77764a0fb3b7?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>,
(14.02.2019).

“Anayasa Mahkemesi Kararı”,

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081024-10.htm>,
(30.04.2019).

“Anayasa Mahkemesi Kararı”,

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/11/20191113-6.pdf>,
(15.11.2019).

“Bahçeli'den başkanlık sistemi çıkışı”, *NTV Haber* 11.10.2019,

https://www.ntv.com.tr/turkiye/bahceliden-baskanlik-sistemi-cikisi,c1WeUw7SfUaRhJHd_4gJAQ, (17.10.2019).

“Bazı Yükseköğretim Kurumlarına Bağlı Olarak Enstitü, Fakülte ve Yüksekokul

Kurulması, Kapatılması ve Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Karar (Karar Sayısı: 1157)”,

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/06/20190625.pdf>, (15.09.2019).

“Beraber Yönettik Biz Bu Yollarda-3:RefahYol- Anasol-D, DSP-MHP-ANAP”,

<http://www.gazetebilkent.com/2015/08/21/beraber-yonettik-biz-bu-yillarda-3-refahyol-anasol-d-dsp-mhp-anap/>, (28.03.2019).

“Cumhurbaşkanlığı Kararları”,

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180710-4.pdf>,
(23.10.2019).

“Cumhuriyet Üniversitesi Pedagojik Formasyon Yönergesi”,

[http://www.cumhuriyet.edu.tr/userfiles/file/ogrenciisleribelgeler/yonergeler/Pedagojik_formasyon_egitimi_yonergesi\(1\).pdf](http://www.cumhuriyet.edu.tr/userfiles/file/ogrenciisleribelgeler/yonergeler/Pedagojik_formasyon_egitimi_yonergesi(1).pdf), (22.10.2019).

“Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliğinde Yıllara Göre Atama Sayıları”,

<http://www.mebpersonel.com/ogretmen-atamaları/din-kulturu-ve-ahlak->

- bilgisi-ogretmenliginde-yillara-gore-atama-sayilari-h224530.html,
(24.09.2019).
- “Dünya Dinleri Lisans Programı”, http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=294,
(24.05.2019).
- “EMASYA nedir?”, https://www.ntv.com.tr/turkiye/emasya-nedir,zLPkIh6QREK-3MKpa0JilQ?_ref=infinite, (16.04.2019).
- “Erbakan istifa etti”, Milliyet Gazetesi, 19.06.1997,
<http://www.yirmisekizsubat.com/2017/01/17/vural-savas/>, (07.04.2019).
- “Erdoğan’a 10 Ay Hapis”, <http://www.milliyet.com.tr/1998/04/22/siyaset/siy00.html>,
(08.02.2019).
- “Gezi olaylarında yasadışı örgütler koalisyon yaptı”, *Star*, 20 Eylül 2013.
<https://www.star.com.tr/politika/gezi-olaylarinda-yasadisi-orgutler-koalisyon-yapti-haber-790878/>, (15.10.2019).
- “İlahiyat Kökenli Rektörlerden Ortak Kamuoyu Açıklaması”, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2015, <http://www.artuklu.edu.tr/haberler/page-ilahiyat-kokenli-rektorlerden-ortak-kamuoyu-aciklamasi.aspx>, (01.01.2019).
- “İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm>,
(15.11.2019).
- “İmam Hatip Liselerine İlgi Artıyor”, <https://www.haberler.com/imam-hatip-liselerine-ilgi-artiyor-haberi/>, (19.05.2019).
- “Katsayı Uygulaması”, <https://www.setav.org/katsayi-uygulamasi/>, (21.03.2019).
- “MEB 2019 sözleşmeli öğretmen atama kontenjanları ve başvuru bilgilerini yayımladı”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/meb-2019-sozlesmeli-ogretmen-atama-kontenjanlari-ve-basvuru-bilgilerini-yayimladi-41157841>,
(28.04.2020).
- “Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”,
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131008-12.htm>,
(13.12.2019).

“Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Öğrencilerinin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelik”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/11/20121127-1.htm>, (13.12.2019).

“Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Öğrencilerinin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130725-14.htm>, (13.12.2019).

“Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161209-5.htm>, (22.11.2019).

“Millî Eğitim Temel Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140314-1.htm>, (13.12.2019).

“Okula başlama yaşı 69 aya çıktı”, *NTV Haber* 27.06.2019, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/son-dakika-okula-baslama-yasi-69-aya-cikti,xR7aJhdWhkeR574dQqmHAW>, (15.11.2019).

“Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yeni İlahiyat Lisans Programı”,

“Özel okul teşvikleri kalktı mı?”, *Sözcü Gazetesi* 23.08.2019, <https://www.sozcu.com.tr/2019/egitim/ozel-okul-tesvikleri-kalkti-mi-szcu6-5295936/>, (15.12.2019).

“Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu Eğitim Yasası”, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23084.pdf>, (05.02.2019).

“Tablo 1- Merkezi Yerleştirme ile Dikey Geçiş Yapılacak Yükseköğretim Lisans Programları”, <https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2019/DGS/tablo1-29042019.pdf>, (21.11.2019).

“Tablo 106- Öğrenim Düzeyleri ve Birimlere Göre Öğrenci Sayıları, 2019–2020”, <https://istatistik.yok.gov.tr>, (17.05.2020).

“Tablo 3A Merkezi Yerleştirme İle Öğrenci Alan Yükseköğretim Önlisans Programları”,

“Tablo 4 Merkezi Yerleştirme ile Öğrenci Alan Yükseköğretim Lisans Programları-2006”,

https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/arsiv/2006_YERLESTIRME_KLVZ/6_TABLO4_.pdf, (05.05.2019).

“Tablo 4 Merkezi Yerleştirme ile Öğrenci Alan Yükseköğretim Lisans Programları-2010”,

https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2010/OSYS/Kilavuzlar/TercihKilavuzu/2010_OSYS_Tablo4.pdf, (05.05.2019).

“Tablo 4 Merkezi Yerleştirme ile Öğrenci Alan Yükseköğretim Lisans Programları-2019”,

http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2019/YKS/tablo4_18072019.xls, (10.05.2019).

“TBMM 21. Dönem 13. Birleşim”, 1999,

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc083/karartbmmc083/karartbmmc08300641.pdf, (28.03.2019).

“Türbana Şapkalı Çözüme YÖK’ten Onay”,

<https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/03/11/turbana.sapkali.cozume.yokten.onay/567260.0/index.html>, (11.05.2019).

“Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”,

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070616-1.htm>, (05.10.2019).

“Türkiye Uçurumda: 1999 Genel Seçimi”, <https://www.yenisafak.com/secim-1999>, (Erişim Tarihi, 28.03.2019).

“Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Kongresi Özet Kitapçığı”,

http://yuksekdinogretimi.com/Ozet-Kitapcik_Uluslararası-Yuksekdinogretimi-Kongresi.pdf, (30.05.2017).

“Üniversite sınavı kalkıyor, dershaneler kapanacak”, Haber Türk 25.03.2012,
<https://www.haberturk.com/gundem/haber/727711-universite-sinavi-kalkiyor-dershaneler-kapanacak>, (13.12.2019).

“Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları Lisans Programı”,
http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=296, (24.05.2019).

“Yılmaz: Güvenoyu alırım”, Milliyet Gazetesi, 21.06.1997,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/1w_x2B_wJgVgxHGo2h_x2B_pl8KcMw_x3D_x3D_, (04.04. 2019).

“YÖK Yürütme Kurulunca İlahiyat Programının Yeniden Düzenlenmesine Karşı Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyelerinin Bildirisi”, 28 Ağustos 2015, http://www.ilahiyataozgurluk.com/docs/ek_3.pdf, (01.05.2019).

“YÖK'ten İlahiyat Mezunlarıyla İlgili Önemli Bir Karar”,
<http://www.bdvs.org.tr/?Syf=18&Hbr=975868>, (18.04.2020).

“Yüksek Öğretim Bilgi Yönetim Sistemi, “Öğrenim Düzeyleri ve Birimlere Göre Öğrenci Sayıları” <https://istatistik.yok.gov.tr>, (18.09.2019).

“Yüksek Seçim Kurulu Kararı”,
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070508M3-2.html>, (15.04.2019).

“Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150423-2.htm>, (15.09.2019).

“Yükseköğretim Kurumlarında İkili Öğretim Yapılması, 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek Madde Eklenmesi Hakkında Kanun”,
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3843.pdf>, (15.04.2019).

ÖZGEÇMİŞ

Elif SOBİ 07.01.1989 tarihinde Samsun’da doğmuştur. Samsun Anadolu İmam Hatip Lisesi’ni 2006 yılında bitirdikten sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne kayıt olmuş ve 2011 yılında da bu fakülteden mezun olmuştur. 2015 yılında ise Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansını tamamlamış ve doktora öğrenimine başlamıştır. 2011-2013 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı öğretim kurumlarında öğretmen olarak görev yapan SOBİ, 2013 yılından bu yana araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Orta derecede İngilizce ve Arapça bilmektedir. Evli ve bir çocuk annesidir.

İletişim Bilgileri:

E-posta: elif_bayors@hotmail.com

Tel: 505 850 1418